

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF KYRGYZ REPUBLIC

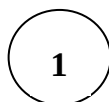
Сапаттуу билим – келечекке айкын жол!
Качественное образование – гарантия будущего!
Qualitative education - guarantee of the future!

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТТИН
ЖАРЧЫСЫ
илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

Научно-популярный периодический журнал
ВЕСТИК
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

HERALD
OF INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER
K.SH.TOKTOMAMATOV
popular science periodical journal

ISSN 1694-5913

Жалал-Абад, 2025

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТ

окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин

ЖАРЧЫСЫ

илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

2025-жыл, №1

Негиздөөчү: К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университет ОИӨК. 2008-жылдан баштап басылууда.

Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад ш., “Спутник” кичи району, Жеңи-Жок көчөсү, 30.

Байланыш үчүн телефондор: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.

Веб-сайты: www.mnu.kg; электрондук дареги: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Башкы редактор: А.К.Кантороева – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун ректору, э.и.д., доцент;

Башкы редактордун орун басары:– Т.Т.Омошев - К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун илим, эл аралык байланыштар жана инновациялык билим берүү технологиялары боюнча проректору, п.и.к., доцент.

Жооптуу катчы: А.С.Калиев – саяс.и.к.

Редакциялык коллегия:

э.и.д., проф. С.А.Омурзаков

э.и.д., проф. А.А.Чурсин

э.и.д., проф. А.А.Арзыбаев

э.и.д., проф. А.М.Маткеримова

э.и.д., доцент. М.Ж.Абдиев

филос.и.д., проф. Г.Б.Уразалиева

филос.и.д., проф. К.А. Исаков

ф-м.и.д., проф. К.О.Осмоналиев

ф-м.и.д., проф. К.С.Алыбаев

п.и.д., проф. С.К.Рысбаев

п.и.д., проф. С.С.Сакиева

т.и.д., проф. А.А.Асанканов

т.и.д., проф. Ю.А.Лысенко

б.и.д., проф. Б.А.Токторалиев

ю.и.д., проф. Г.К.Кулдышева

филол.и.д., проф. М.В.Пименова

филол.и.к., доцент. А.С.Жолдошбаев

мед.и.к., доцент. К.Н.Стамбекова

PhD., доцент Дурмуш Билге

Научно популярный периодический журнал

ВЕСТНИК

учебно-научно-производственного комплекса

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

2025 год №1

Учредитель: УНПК Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова. Издаётся с 2008 года.

Адрес: 715613, Кыргызская Республика, г.Жалал-Абад ш., микрорайон “Спутник”, ул.Жеңи-Жок, 30.

Контактные телефоны: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.

Веб-сайт: www.mnu.kg; электронная почта: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Главный редактор:– А.К.Кантороева ректор МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, д.э.н., доцент;

Заместитель главного редактора: Т.Т.Омошев – проректор по науке, международным связям и инновационно-образовательным технологиям МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.п.н., доцент.

Ответственный секретарь: А.С.Калиев – к.полит.н.

Редакционная коллегия

д.э.н., проф. С.А.Омурзаков

д.э.н., проф. А.А.Чурсин

д.э.н., проф. А.А.Арзыбаев

д.э.н., проф. А.М.Маткеримова

д.э.н., доцент. М.Ж.Абдиев

д.филос.н., проф. Г.Б.Уразалиева

д.филос.н., проф. К.А. Исаков

д.ф-м.н., проф. К.О.Осмоналиев

д.ф-м.н., проф. К.С.Алыбаев

д.п.н., проф. С.К.Рысбаев

д.п.н., проф. С.С.Сакиева

д.и.н., проф. А.А.Асанканов

д.и.н., проф. Ю.А.Лысенко

д.б.н., проф. Б.А.Токторалиев

д.ю.н., проф. Г.К.Кулдышева

д.филол.н., проф. М.В.Пименова

к.филол.н., доцент. А.С.Жолдошбаев

к.мед.н., доцент. К.Н.Стамбекова

PhD., доцент Дурмуш Билге

HERALD

education-research and industrial complex

INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER K.SH.TOKTOMAMATOV

popular science periodical journal

Founder: ERIC International university named after K.SH.Toktomamatov. Publisher 2008 year.

Address: 30 Jeni-Jok St., Jalal-Abad, 715613, Kyrgyz Republic. Tel.: +996(3722)50705, 51811, 52128;

fax: +996(3722) 50705. Web-site: www.mnu.kg; E-mail: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Воробьев А.Е.

Фергана медициналык университети, Ўзбекистан

Торогелдиева А.Б., э.и.к., доцент

К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ

Такеева А.Р. аспирант

Б.Осмонов ат. ЖАМУ

КМШ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАЛАРЫНЫН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮН МАМЛЕКЕТТЕР АРАЛЫК ЖАНА КООМДУК ДЕНГЭЭЛДЕ ТАЛДОО

Аннотация

Макалада авторлор Көз карандысыз мамлекеттер шериктештигине мүчө өлкөлөрдө бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүүгө болгон аракеттердин натыйжалуулугуна баа берүүгө аракеттенишкен. Негизги маалыматтык булак катары Россия, Ўзбекистан жана Кыргызстандын жогорку окуу жайларындагы интеграциялык процесстердин жыйынтыктары алынган. Авторлордун оюу боюнча Шериктештикке мүчө өлкөлөрдүн улуттук билим берүү системаларын интеграциялоонун мүмкүнчүлүгүн жана максатка ылайыктуулугун камсыз кылуучу негизги фактор болуп алардын педагогикалык, илимий, методикалык жана уюштуруучулук негиздеринин дагы эле сакталып турган жакындыгы, ошондой эле калктын маданий салттары менен дүйнө таанымынын белгилүү окшоштугу саналат. КМШ өлкөлөрүнүн билим берүү тармагындагы кызматташтыкты өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик аралык келишимдердин жүзөгө ашырылышынын деңгээлине баа берилген. Жыйынтыгында КМШнын алкагында бирдиктүү билим берүү жана илимий-техникалык кызматташуу мейкиндигин түзүү жараяны күч алып бара жатканын белгилешет.

Негизги сөздөр: КМШ, интеграция, бирдиктүү билим берүү мейкиндиги, интеграцияны камсыз кылуучу факторлор, кызматташтык, келишим, байланыш.

АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СИСТЕМ ОБРАЗОВАНИЯ СТРАН СНГ НА МЕЖГОСУДАРСТВЕННОМ И ОБЩЕСТВЕННОМ УРОВНЕ

Аннотация

В статье авторами предпринята попытка оценить эффективность усилий по созданию единого образовательного пространства в странах, входящих в Содружество Независимых Государств. В качестве основного источника информации взяты результаты интеграционных процессов в высших учебных заведениях России, Узбекистана и Кыргызстана. По мнению авторов, основным фактором, обеспечивающим возможность и целесообразность интеграции национальных систем образования стран-участниц Содружества, является близость их педагогических, научных, методических и организационных основ, а также определенное сходство культурных традиций и мировоззрение населения. Оценен уровень реализации межправительственных соглашений, направленных на развитие сотрудничества в сфере образования стран СНГ. В результате отмечено, что процесс создания единого образовательного и научно-технического пространства сотрудничества в рамках СНГ набирает обороты.

Ключевые слова: СНГ, интеграция, единое образовательное пространство, факторы интеграции, сотрудничество, соглашение, взаимосвязь.

Изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары. Изилдөө ыкмаларына типологиялык, системалык жана тарыхый-ретроспективдүү ыкмалар,

салыштырма анализ жана моделдөө методу кирген. Изилдөөнүн жүрүшүндө Россиянын, Өзбекстандын жана Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын билим берүү ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасын изилдөө жана жалпылоо жаатындагы укуктук жана маалыматтык материалдарга талдоо жүргүзүлдү. Мында жогорку окуу жайларынын студенттерин окутуу практикасында орун алган статистикалык маалыматтарды иштеп чыгуунун жана жыйноонун комплекстүү методологиясы, ошондой эле алынган изилдөө натыйжаларын эксперименталдык түрдө ишке ашыруу колдонулган. КМШ өлкөлөрүнүн улуттук билим берүү системаларынын өз ара аракеттенүүсүнүн көйгөйлөрүн изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы илимий жана өзгөчө илимий методдордон тышкары, сыпаттама статистикалык методдор, ошондой эле кейс-стади методу колдонулган, бул авторлорго КМШ өлкөлөрүндө билим берүү системасын башкаруудагы негизги тенденцияларды аныктоого мүмкүндүк берди.

Тарыхый маалымат. 2023-жылы Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигинин (КМШ) 32 жылдыгы белгиленет, анын ишмердүүлүгү алардын көп тараптуу байланыштарын сактоого жана тереңдетүүгө, туруктуу экономикалык өнүгүү үчүн эң жагымдуу шарттарды түзүүгө, дүйнө аймагынын 16%ын жана дүйнө калкынын 4%ын түзгөн мүчө мамлекеттерден куралган КМШнын жарандарынын жашоо деңгээлин жогорулатууга багытталган [2].

КМШ өлкөлөрүндө улуттук билим берүү системаларын интеграциялоонун мүмкүнчүлүгүн жана максатка ылайыктуулугун камсыз кылуунун негизги фактору болуп алардын педагогикалык, илимий, методикалык жана уюштуруучулук негиздеринин дагы эле сакталып турган жакындыгы, ошондой эле калктын маданий салттары менен дүйнө таанымынын белгилүү окшоштугу саналат [3].

Киришүү. Бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүү идеясы КМШнын бардык өлкөлөрүндө абдан актуалдуу жана жалпысынан маанилүү, ошондуктан ар кандай формаларда жана ар кандай инстанцияларда активдүү талкууланып жаткандыгына байланыштуу бүгүнкү күндө практикалык контурларга ээ боло баштады [4]. Бул жагдай Шериктештикке кирген мамлекеттердин турмушунун реалдуу жагдайлары менен байланышкан, ал эми бирдиктүү билим берүү мейкиндиги объективдүү себептердин комплекси менен аныкталган актуалдуу муктаждыкка жана зарылчылыкка айланып барууда.

Биринчиден, бул КМШ өлкөлөрүнүн ортосундагы өз ара мамилелерди тереңдетүү зарылчылыгы менен шартталган, бул жерде экономикалык, саясий, маданий жана башка байланыштарды кеңейтүүгө объективдүү умтулууда бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүү маанилүү роль ойнойт, анткени ал көп кырдуу байланыштар үчүн эң ачык болуп саналат жана дал мына ушунун негизинде өз ара түшүнүүнүн өзгөчө кырдаалы жаралып, азыркы кездеги коомдун өнүгүшүнүн пайда болгон милдеттери жана орун алган тенденциялары менен аныкталган жалпы милдеттер тереңирээк айкалышат. Ушуга байланыштуу ондогон жылдар бою бирдиктүү мамлекеттин алкагында болуп, баарлашуунун жана билим берүүнүн бирдиктүү тилин колдонгон калктын психологиялык даярдыгы (аң-сезимдүү жана аң-сезимсиз) өзгөчө чоң ролду

ойнойт. Бирок бул мамилелердин жана аракеттердин көп улуттуу чоң мейкиндигине басым жасоо азырынча жетишээрлик изилденип бүтө элек.

Экинчиден, КМШ өлкөлөрүнүн ортосундагы мамлекеттер аралык мамилелерди жана өз ара аракеттенүүнү калыбына келтирүүгө, кеңейтүүгө жана тереңдетүүгө 21-кылымда пайда болгон саясий, экономикалык, экологиялык, демографиялык жана башка тармактардагы көп кырдуу кризис сыяктуу көрүнүштөр түрткү болууда. Бул көрүнүштөрдүн таасирин төмөндөтүү жана терс көрсөткүчтөрүн жоюу сыяктуу эң актуалдуу проблемаларды чечүү КМШ коомчулугунун бардык мүчөлөрүнүн жоопкерчилигин, алардын жигердүү позициясын жана биримдигин жогорулатууну талап кылат.

Үчүнчүдөн, бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүү азыркы учурда дүйнөлүк коомчулукта болуп жаткан керектүү маалыматты чогултуу жана берүү чөйрөсүндөгү маалыматтык, технологиялык, техникалык сыяктуу объективдүү процесстер менен шартталган, бул билим берүү тармагын өнүктүрүүдө бардык күчтөрдү бириктирүү зарылдыгын сунуштайт, ал эми экономикалык жана башка мейкиндиктер бул багыттагы мындан аркы прогресстин маанилүү системасын түзүүчү элементи болуп калат. Ошентип, телекоммуникациялардын, уюлдук телефондордун, интернеттин жана башка техникалык каражаттардын интенсивдүү жайылуусу билим чөйрөсүндөгү өз ара аракеттенүүнүн реалдуулугун консолидациялайт (кеңири аныктамасында), чоң интеллектуалдык мейкиндикти калыптандырууда пайда болгон жана билим берүү мейкиндигин өнүктүрүү менен түздөн-түз байланышкан тенденцияларды жана керектөөлөрдү ачык чагылдырат.

Төртүнчүдөн, бүгүнкү күндө КМШ өлкөлөрүнүн мамлекеттер аралык мамилелерин жаңы сапаттык деңгээлде куруу жана кеңейтүү, узак убакыт бою окуу процессин уюштуруунун жогорку деңгээлин, туруктуу нормаларын жана принциптерин, өзүнүн жетишээрлик деңгээлин камсыз кылган мурдагы бирдиктүү билим берүү системасынын позитивдүү учурларын кайра жаратуу объективдүү социалдык-психологиялык шарттарды издөөнүн максатка ылайыктуулугу жана зарылчылыгы менен шартталууда. Жалпы маданий деңгээлди сактоо жана ар түрдүү маданий жана тарыхый салттардын өкүлдөрү тарабынан топтолгон адамзаттын маданий жетишкендиктерин жигердүү өздөштүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу милдети жаштарга тиешелүү көлөмдөгү жана мүнөздөгү билимдерди алуу үчүн көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү берген улуттук билим берүү системаларын өнүктүрүүнү, билим берүүнүн жаңы жолдорун жана каражаттарын издөөнү камтыйт.

Макаланын максаты Көз карандысыз мамлекеттер шериктештигине мүчө өлкөлөрдө бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүүгө болгон мамлекеттер аралык келишимдерди ишке ашыруунун абалына, алардын билим берүүнүн өнүгүүсүнө тийгизген таасирине баа берүү болуп саналат.

Негизги бөлүм. Азыркы учурда КМШ өлкөлөрүндө билим берүү тармагындагы университеттердин, аналитикалык борборлордун, союздардын жана ассоциациялардын, ошондой эле эксперттик коомчулуктардын кызматташуусунун ар кандай формаларын курууга жана аймактар аралык

кызматташуунун ар кандай түрлөрүн чыңдоого болгон туруктуу умтулуусу байкалууда [15], демек бул жаатта университеттердин айрым укуктук нормаларын жана жүрүм-турум практикасын өнүктүрүүгө мындан ары да көмөк көрсөтүү зарыл.

Шериктештик өлкөлөрүнүн билим берүү системаларынын өз ара аракеттенүү процесси 1992-жылдын май айында КМШга мүчө болгон он мамлекеттин өкмөт башчылары билим берүү чөйрөсүндө кызматташуу жөнүндө келишимге кол коюшкандан кийин башталган [12]. Бул Макулдашууну ишке ашыруу максатында КМШга мүчө-мамлекеттердин билим берүү министрлери КМШга мүчө-мамлекеттердин билим берүү министрлеринин конференциясы жөнүндөгү жобону бекитишти. КМШ өлкөлөрүнүн ортосундагы билим берүү тармагындагы интеграциялык процесстердин ченемдик-укуктук жана мыйзамдык базасы көп тараптуу жана эки тараптуу мамлекеттер аралык келишимдердин негизинде түзүлө баштады [11].

Кийинчерээк Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигинин алкагында билим берүү ишмердүүлүгүнүн көптөгөн аспектиери боюнча иштеген бештен ашык көп тараптуу мамлекеттер аралык келишимдер жана кызматташтык программалары түзүлдү, алардын ичинен төмөнкү маселелер боюнча бирдиктүү аракеттерди камсыз кылган документтерди бөлүп көрсөтүү максатка ылайыктуу [13]:

- КМШнын бирдиктүү (жалпы) билим берүү мейкиндигин түзүү боюнча кызматташуу;

- орто (жалпы) билими, башталгыч кесиптик жана орто кесиптик (атайын) билими жөнүндө берилген документтердин өз ара таануусу жана эквиваленттүүлүгү;

- жогорку кесиптик билими жөнүндө берилген документтерди өз ара таануу;

- адистердин квалификациясын жогорулатуу жана кесиптик кайра даярдоо;

- билим берүү уюмдарын лицензиялоо, аттестациялоо жана аккредитациялоо жаатындагы иштерди координациялоо;

- КМШга мүчө мамлекеттердин билим берүү чөйрөсүндө адистештирилген маалымат алмашуу;

- университеттердин филиалдарын түзүүнүн жана иштөөнүн тартиби ж.б.

Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигинде билим берүү тармагындагы кызматташтыкты өнүктүрүү максатында 1997-жылы КМШнын Өкмөт башчыларынын Кеңеши Көз карандысыз Шериктештиктин мамлекеттеринин арасындагы бирдиктүү (жалпы) билим берүү мейкиндигин түзүү боюнча кызматташуу жөнүндө атайын Макулдашууга кол койгон [16]. Бул Макулдашууга Азербайжан, Армения, Беларусь, Казакстан, Кыргызстан, Молдова, Россия жана Тажикстандын өкмөт башчылары кол коюшту.

Бүгүнкү күндө эксперттер КМШ өлкөлөрүнүн жалпы билим берүү мейкиндигин түзүүнүн бирдиктүү принциптерин иштеп чыгышты, алар төмөнкүлөрдү камтыйт [3]:

1.Төмөнкү иш-чараларды кепилдөө максатында КМШнын жалпы билим берүү мейкиндигине кирген мамлекеттердин билим берүү системаларынын конвергенциясын камсыз кылуу зарылчылыгы:

-КМШ өлкөлөрүнүн жаштарынын Шериктештиктин каалаган мамлекетиндеги жогорку окуу жайларына эркин кирүүсү;

-университеттин бүтүрүүчүлөрүнүн Шериктештиктин каалаган мамлекетинде ишке орношуу укуктары;

-КМШ алкагында студенттердин, аспиранттардын, окутуучулардын жана илимий кызматкерлердин мобилдүүлүгү;

-окуунун деңгээлин жана мезгилин, дипломдорду, илимий даражаларды жана наамдарды (алар КМШнын кайсы мамлекетинде алынганына карабастан) таануу.

2.Билим берүүнүн сапатын анын бардык деңгээлдеринде жана бардык типтеги окуу жайларында (өзгөчө жогорку окуу жайларында) жогорулатуу.

3.Жогорку билим берүүнүн сапатын баалоонун бирдиктүү механизмдерин жана методдорун иштеп чыгуу (анын ичинде ЖОЖдорду жана алардын окуу пландарын аккредитациялоо).

4.Шериктештиктин өлкөлөрүндө жогорку билим берүүнүн улуттук системаларынын абалына жана өнүгүү тенденцияларына мониторинг жүргүзүүнүн бирдиктүү системасын түзүү, ошондой эле билим берүү статистикасын Билим берүүнүн Эл аралык стандарттык классификациясынын (ББЭСК) талаптарына ылайык өркүндөтүү.

5.Жогорку билим берүүнүн эң актуалдуу проблемалары, анын ичинде Шериктештиктин жана Батыш өлкөлөрүнүн улуттук билим берүү системаларынын салыштырма талдоосу боюнча илимий изилдөөлөрдү өнүктүрүү.

6.Билим берүү чөйрөсүндөгү мыйзам актыларынын жана укуктук документтердин конвергенциясына көмөк көрсөтүү.

7.Дистанттык билим берүүнүн бирдиктүү системасын түзүү.

8.Шериктештик өлкөлөрүнүн алдыңкы университеттеринин базасында жогорку окуу жайлардын профессордук-окутуучулар курамынын квалификациясын жогорулатуунун бирдиктүү системасын түзүү.

9.Эл аралык уюмдардын алкагында билим берүү тармагында макулдашылган саясатты жүргүзүү.

10.Шериктештикке кирген өлкөлөрдүн билим берүү системаларынын ачыктыгын камсыз кылуу.

Ошентип, КМШнын бирдиктүү билим берүү жана илимий-техникалык мейкиндигин түзүү процесси жүрүп жатат, ал интеграциялык процесстердин инновациялык өнүгүүсү, жогорку окуу жайларынын эки тараптуу жана көп тараптуу негизде түздөн-түз илимий-техникалык байланыштары, инженердик, педагогикалык жана илимий кадрларды даярдоо жана кайра даярдоо чөйрөсү, жогорку билим берүүнүн улуттук системаларын андан ары өнүктүрүүгө багытталган конкреттүү, макулдашылган практикалык кадамдардын негизиндеги кызматташтык менен мүнөздөлөт. [2].

КМШ өлкөлөрүнүн билим берүү системаларын өнүктүрүүнүн жана консолидациялоонун өтө маанилүү аспекти болуп берилген билим берүүнүн төмөнкүдөй конкреттүү маселелери боюнча келишимдерди кабыл алуу саналат [11]:

-Окумуштуу даражалар жөнүндө документтерди таануу жана нострификациялоо, илимий даражаларды салыштыруу принциптери жөнүндө макулдашуу (1993-жылдын 17-майы). Акыркы документтин жоболоруна ылайык, «Тараптар өз мамлекеттеринин аймактарында Макулдашууга катышкан мамлекеттердин илимий даражалары жөнүндө мамлекет тарабынан таанылган квалификациялык документтерди таанууга милдеттенишет»;

-КМШга мүчө мамлекеттердин чек ара аскерлери үчүн аскердик кадрларды даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу боюнча кызматташуу жөнүндө макулдашуу (1995-жылдын 3-ноябры).

Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине мүчө-мамлекеттердин эксперттик коомчулугун бириктирүү үчүн профессионалдык платформа болуп 2012-жылы билим берүүнүн сапатын баалоо чөйрөсүндөгү алдыңкы россиялык эксперттер тарабынан консолидациялоону камсыз кылуу, билим берүүнүн сапатын баалоо жаатында КМШ өлкөлөрүнүн эксперттик потенциалын кеңейтүү жана илгерилетүү максатында түзүлгөн Билим берүүнүн сапатын баалоо боюнча Евразия ассоциациясы (ББСБЕА) саналат. [16].

Ошол эле учурда КМШ өлкөлөрүнүн улуттук билим берүү системаларынын өз ара аракетинде бир нече маанилүү аспектилерди белгилей кетүү керек.

Биринчиден, КМШнын жогоруда аталган профилдик комитетинин маанилүү мыйзам чыгаруучу жана система түзүүчү ролу билим берүү системасын куруунун жалпы принциптерин иштеп чыгууда [14] жана ошондой эле съезддердин, конференциялардын жана тегерек столдордун иши аркылуу күч-аракеттерди бириктирүүдө турат.

Экинчиден, 2008-жылы Россия тарабынан түзүлгөн КМШ өлкөлөрүнүн Тармактык университетин КМШга мүчө-мамлекеттердин гуманитардык кызматташтык боюнча мамлекеттер аралык фондунун (ГКМАФ) колдоосу менен кайра түзүү маанилүү. Бул фондко КМШга мүчө 9 мамлекеттердин (Азербайжан Республикасы, Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Казакстан Республикасы, Кыргыз Республикасы, Молдова Республикасы, Россия Федерациясы, Тажикстан Республикасы жана Украина) 46 алдыңкы университеттери кирген. Бул университет мамлекеттер ортосундагы гуманитардык кызматташтыкты мындан ары өнүктүрүү максатында түзүлгөн [17].

КМШнын тармактык университетинин негизги ишмердүүлүгү:

-Макулдашууга катышкан мамлекеттердин окуп жаткан жарандарынын академиялык мобилдүүлүгүнүн негизинде өнөктөш уюмдардын базасында билим берүү ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруу;

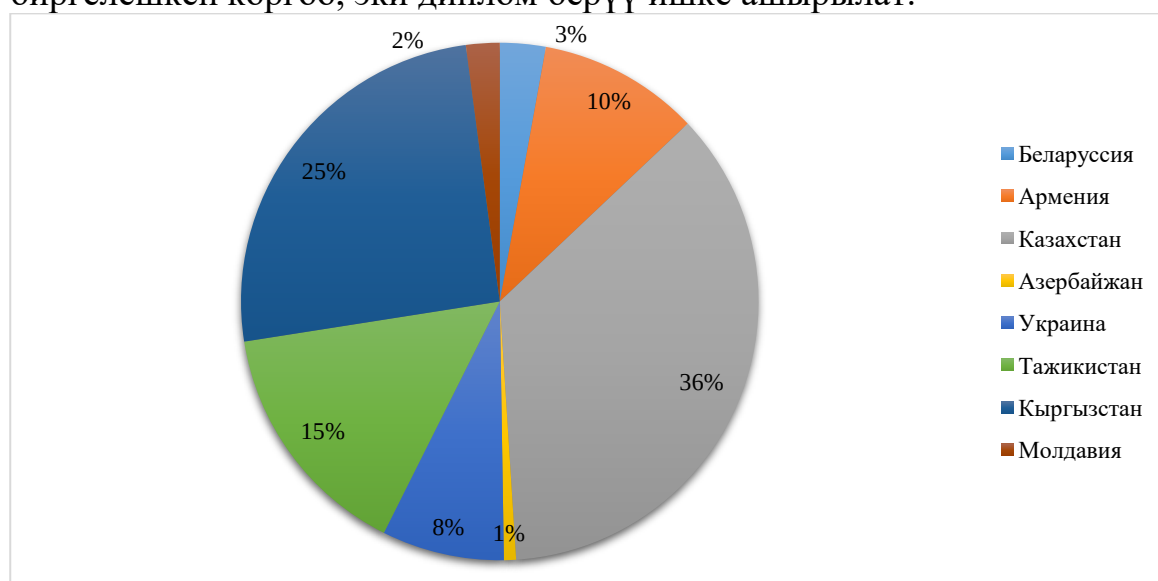
-КМШнын тармактык университетинин өз ара макулдашылган адистиктери жана даярдоо багыттары боюнча биргелешкен билим берүү программаларын түзүү;

-биргелешкен билим берүү программалары боюнча окуу процессине инновациялык билим берүү технологияларын киргизүү;

-КМШнын тармактык университетинин алкагында биргелешкен илимий жана илимий-техникалык долбоорлорду ишке ашыруу;

-Макулдашууга катышкан мамлекеттердин элдеринин тилдерин, маданиятын жана салттарын изилдөөгө колдоо көрсөтүү.

КМШ тармактык университетинин алкагында магистранттарды даярдоо «1+1» схемасы боюнча күндүзгү бөлүмдө жүргүзүлөт (1-сүрөт): адегенде 1 жыл өз университетинде, андан кийин 1 жыл өнөктөш университетте, жыйынтыгында биргелешкен коргоо, эки диплом берүү ишке ашырылат.

Күрүч. 1. КМШ тармактык университетинде окуган студенттердин саны (өлкө боюнча, баары - 1190)

Азыркы учурда кабыл алынган төмөнкү критерийлерге жана шарттарга жооп берген бардык университет КМШнын тармактык университетине мүчө боло алат [17]:

-билим берүү уюмунда алардын ишинин профили боюнча 10дон кем эмес багыттардын (адистиктердин) болушу;

-профессорлордун жана илимдин докторлорунун (толук ставкадагы кызматкерлердин) санынын күндүзгү бөлүмдөгү студенттердин санына карата катышы 100гө 1ден кем эмес;

-консорциумдун кызматташуу багыттары боюнча кандидаттык жана докторлук диссертацияларды коргоо боюнча 5тен кем эмес кеңештин болушу;

-китепкана фондусунун кеминде 500 миң бирдигинин болушу.

Ошондой эле биргелешкен (азыркыга чейин – эки улуттуу) жогорку окуу жайларын түзүүнүн маанилүүлүгүн белгилей кетүү керек, буга мисал катары Бишкек шаарындагы (Кыргызстан) Россия Федерациясы менен Кыргыз Республикасынын макулдашуусунун негизинде түзүлгөн Кыргыз-Орус Славян

университетин келтирүүгө болот, анын негиздөөчүсү Россия Федерациясы болгон. [5-10].

КМШ өлкөлөрүндө илимди жайылтууда жана таланттуу жаштарды тандоодо мектеп окуучуларынын предметтик олимпиадалары да чоң роль ойнойт. Бул багытта 1997-жылдан бери Шериктештикке кирген өлкөлөрдө химия боюнча Эл аралык Менделеев олимпиадасы өткөрүлүп келет.

2016-жылы КМШнын Өкмөт башчылар кеңеши тарабынан “Көз карандысыз мамлекеттер шериктештигинин билим берүүсүнүн отличниги” төш белгиси бекитилген.

Белгилей кетсек, КМШ өлкөлөрүндө окуу процесси негизинен эне тилинде жүргүзүлөт, бирок бул орус тилин толук алып салуу дегенди билдирбейт [1]. Ушундай эле абал Өзбекстан Республикасынын ЖОЖдорунда да орун алган, алардагы билим берүү да (жогорку жана орто) эки тилдин: мамлекеттик тил – өзбек тили жана улуттар аралык байланыш тили – орус тилинин негизинде өнүгүп жатат, анткени бул жерде орус тили эл аралык байланыштын каражаты болуп саналат.

Корутунду. 21-кылымдагы жашоодо болуп жаткан иштеген персоналдын квалификациясын тынымсыз өзгөртүүнү, үзгүлтүксүз билим берүүнү жана жаңы глобалдык жана аймактык чакырыктарга ыңгайлашууну талап кылган ишмердүүлүктүн жаңы багыттары жана кесиптери жогорку кесиптик билим берүүнү андан ары өнүктүрүүнүн артыкчылыктарына сөзсүз түрдө таасирин тийгизет [16], мында негизги баалуулук катары интеллектуалдык билим, гармониялуу өнүккөн адам, өз өлкөлөрүнүн жараны белгиленүүдө.

Азыркы учурда дүйнөлүк геосаясий жана экономикалык кырдаалдын кескин өзгөрүшүнө, ошондой эле айрым батыш өлкөлөрүнүн тарыхый чындыкты бурмалоого умтулуусуна байланыштуу КМШ өлкөлөрүнүн улуттук билим берүү системаларын андан ары өнүктүрүү жана консолидациялоо, жаштарды ачык айтылган жарандык-патриоттук позицияларга, ошондой эле салттуу жана маданий, жалпы адамзаттык баалуулуктарга окутууга жана тарбиялоого карата принципалдуу жаңы мамилелерди иштеп чыгуу зарылчылыгы жаралууда.

Адабият

1.Абрамов В.И., Семенов М.А., Маланичева Н.В., Стрельникова И.А. Системы образования в России и странах Содружества Независимых Государств (СНГ): на пути к общему образовательному пространству // Человек и образование. №3. 2022. С. 7-20. <http://dx.doi.org/10.54884/S181570410023055-5>.

2.Александров А.А., Балтян В.К., Друкаренко А.С. и др. Формирование единого научно-технологического и образовательного пространства Содружества Независимых Государств – приоритетное направление деятельности Ассоциации технических университетов // Международное сотрудничество вузов государств – участников Содружества Независимых Государств. Роль технических университетов в формировании единого научно-технологического и образовательного пространства СНГ. Сборник научных

статей / Под ред. А.А. Александрова и В.К. Балтяна. – М.: Ассоциация технических университетов, 2021. С. 9-28.

3. Анализ мировых тенденций развития научно-образовательной деятельности: Аналитический обзор / Е.В. Вашурина, Н.В. Дрантусова, Я.Ш. Евдокимова, И.А. Майбуров. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2006. – 219 с.

4. Бондырева С.К. Социально-психологические основания развития единого образовательного пространства СНГ: Структурно-содержательные и функциональные характеристики взаимодействия субъектов. Диссертация на соискание ученой степени доктор психологических наук. 1998. 333 с.

5. Воробьев А.Е. Регулирование эффективности управления Кыргызско-Российским славянским университетом // Ресурсовоспроизводящие, малоотходные и природоохранные технологии освоения недр: Материалы шестнадцатой международной конференции. Москва – Донецк. 18-22 сентября 2017 г. – М.: Изд-во Спутник +, 2017. С. 27-40.

6. Воробьев А.Е., Малюкова Н.Н., Ваккер О.В. Научно-исследовательская работа в Кыргызско-Российском Славянском университете // Материалы международной конференции «Горное, нефтяное, геологическое и геоэкологическое образование в XXI веке». Москва-Грозный. М., РУДН, 2010. С. 166-171.

7. Воробьев А.Е., Малюкова Н.Н., Ваккер О.В. Организация научно-исследовательской и научно-педагогической деятельности в Кыргызско-Российском Славянском университете // Материалы международной конференции «Горное, нефтяное, геологическое и геоэкологическое образование в XXI веке». Москва-Грозный. М., РУДН, 2010. С. 132-135.

8. Воробьев А.Е., Малюкова Н.Н., Ваккер О.В. Организация научно-исследовательской и научно-педагогической деятельности в Кыргызско-Российском Славянском университете // Материалы международной конференции «Горное, нефтяное, геологическое и геоэкологическое образование в XXI веке». Москва-Грозный. М., РУДН, 2010. С. 132-135.

9. Воробьев А.Е., Ташкулова Г.К. О программе эффективного развития КРСУ — через призму взаимодействия с ТЭК // Сборник научных трудов Донбасского государственного технического университета N49. 2017. С. 123-133.

10. Воробьев А.Е., Ташкулова Г.К., Серых Н.В. Программа развития Кыргызско-Российского славянского университета — через призму топливно-энергетического комплекса // Труды КарМТУ (Казахстан) N 4. 2017.

11. Жабелова Т.Е. Формирование единого образовательного пространства в государствах-участниках СНГ: международно-правовой аспект // Вестник КазНПУ. 2013.

12. Информация о сотрудничестве государств – участников СНГ в сфере образования // <https://cis.minsk.by/page/6870>.

13. Клименко В.А. Сотрудничество стран СНГ в сфере образования в интересах устойчивого развития // С. 49-50.

14. Концепция формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств, утвержденная Решением Совета глав правительств Содружества Независимых Государств о Концепции формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств от 17 января 1997 года.

15. Левченко А. Возможна ли евразийская интеграция в сфере образования? // <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/vozmozhna-li-evraziyskaya-integratsiya-v-sfere-obrazovaniya>.

16. О развитии сотрудничества по формированию общего образовательного пространства Содружества Независимых Государств // <https://e-cis.info/cooperation/3690/81470>.

17. Сетевой университет СНГ как модель организации международной академической мобильности // <https://akvobr.ru/new/publications/83>.

Капарова Г.Т., доцент
МНУ им.К.Ш.Токтомаматова
Топчубаева Г., ст. преподаватель
МНУ им.К.Ш.Токтомаматова

РОЛЬ ВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТЕЙ В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

В статье рассмотрены особенности развития студенчества, анализируются ценностные ориентации юношей и девушек в студенческом возрасте. Представлены материалы изучения особенностей ценностных ориентаций студентов, обучающихся по гуманитарным и экономическим специальностям.

Ключевые слова: анализ, молодежь, студенчество, актуальные проблемы, система, высшее образование, методы и виды, принципы, ценностные ориентации

КЫРГЫЗСТАН ЖАШТАРЫНЫН ЖАШООСУНУН БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН РОЛУ

Аннотация

Макалада студенттердин өнүгүү өзгөчөлүктөрү талкууланат, студенттик курактагы балдар менен кыздардын баалуулук багыттары талданат. Гуманитардык жана экономикалык багыттагы студенттердин баалуулук багыттарынын өзгөчөлүктөрүн изилдөө үчүн материалдар берилген.

Негизги сөздөр: талдоо, жаштар, студенттер, актуалдуу проблемалар, система, жогорку билим, методдору жана түрлөрү, принциптери, баалуулук багыттары

Социальные изменения в обществе оказывают влияние в первую очередь на наиболее уязвимую и неустойчивую систему ценностных ориентиров нашей молодежи. Сегодня стало понятно, что в кыргызском социуме перед решением проблем, стоящих перед государством во многом стало зависеть и от взглядов и убеждений, которые осмысливает наше молодое поколение. Как говорится, каковы ценности, таковы личность и общество, ведь не случайно проблемы ценностей всегда выступают на первое место в переходные периоды общественного развития.

Наше государство с переходом к независимости переживало нестабильность, социальную дезориентацию личности, что привело население к переоценке своих жизненных ценностей. Ценности связаны с реальной деятельностью человека. Только тогда, когда мы рассматриваем общественное бытие людей в аспекте субъект-объектного отношения, мы можем зафиксировать явление ценностей. Мир ценностей есть особый мир, характеризующийся тем, что ценности выражают социально-личностную форму бытия явлений действительности. Следовательно, «ценность — свойство социума и его составных компонентов, а ценности — значимые универсальные

цели и идеалы. Несомненно, именно молодежь определяют «как особую возрастную и, значит, демографическую подструктуру общества, для которой характерна внутренняя подвижность, обусловленная объективными противоречиями между действием естественных факторов физической зрелости и социализацией данной генерации, а также особенностями социально-экономического развития общества и характеристиками того или иного социума, к которому принадлежит человек... в транзитивном обществе именно молодёжь является основной частью общества, на которую пытаются влиять субъекты трансформационных процессов»

В XXI веке молодежь является самой энергичной и критически мыслящей частью нашего общества. В последних событиях, которые сложились в современном Кыргызстане, не могли не повлиять на ценностные ориентации современных молодых людей, а в том числе и на студенчество. Сегодняшний «экономический кризис, жесткая конкуренция при достижении определенных благ способствуют выдвижению на первый план новых жизненных ценностей». Каждое новое поколение кыргызской молодежи вступает в жизнь с изменениями как материальных, так и духовных благ общества.

Действительно, студенчество переживает кардинальные изменения, когда почти пол века идут социальные расслоения и кардинальные изменения в государстве. Именно в таких условиях особенно трудно определиться в становлении личности и самореализации индивидуальных качеств. «Молодежь, с одной стороны, продолжает восприниматься как целостная социально-демографическая группа, занимающая свое место в социальном пространстве общества, а с другой стороны, она состоит из представителей социальных и демографических групп населения, имеющих самый разный уровень социального развития и социальный статус»

Социально-личностные компетенции приобретаются во время образовательного процесса через изучение дисциплин социально-гуманитарного цикла, прописанные в Государственном образовательном стандарте Высшего и среднего профессионального образования (ГОС ВПО, СПО). В данном стандарте утверждены Министерством образования и науки Кыргызской Республики дисциплины социально-гуманитарного блока, опирающиеся на социально-личностные компетенции (СЛК) для подготовки бакалавриата. Цикл социально-гуманитарных наук состоит из дисциплин, которые должны влиять в формировании терминальных жизненных ценностей, так как изучают человеческую сферу существования как духовно-нравственную, общественно-культурную сторону. К ним можно отнести такие дисциплины, как философия, история, педагогика, психология, социология, культурология и другие.

Наука обрела привычные для нас черты универсальности, специализации и междисциплинарных связей. В современных условиях одной из центральных задач является, как известно выпуск бакалавров с уровнем подготовки, позволяющей выдерживать жесткую конкуренцию на рынке труда. Среди всех актуальных проблем в системе современного высшего образования гуманизация занимает особое приоритетное место по своему значению и роли как основное

стратегическое направление высшей школы. В нем заложена его цель - подготовка специалиста не только как профессионала, но и, прежде всего, как творческой личности, гуманиста и патриота своего дела и родины. Под гуманизацией образования понимается процесс создания условий для самореализации, самоопределения личности студента в пространстве современной культуры, создания в вузе гуманитарной сферы, способствующей раскрытию творческого потенциала личности, формированию ноосферного мышления, ценностных ориентаций и нравственных качеств с последующей их актуализацией в профессиональной и общественной деятельности.

Как показывает настоящая образовательная система, которая больше нацелена узкопрофессиональной подготовке специалиста, которого требует современная наука, но реальность говорит о важности в высшем профессиональном образовании изучение дисциплин, которые смогут помочь студенческой молодежи проявить свою личную культуру будущего профессионала своего дела и уметь достичь высокого статуса в обществе. Такие дисциплины как «Введение в экономику», «Введение в специальность», «Социальная психология» изучают студенты факультета педагогического и экономического образования, обучающиеся по направлению «Педагогика» и «Экономика». В формировании ценностных ориентаций данных студентов содержание указанных дисциплин может повлиять и обогатить темами о нравственности, долге и патриотизме к Отчизне.

Поэтому, необходимо вводить специальные курсы этических основ по внедрению научно-технического прогресса. В настоящее время к дополнительным образовательным программам относятся курсы дисциплин, ориентированные на удовлетворение разнообразных образовательных потребностей обучающихся, но не входящие в состав основных образовательных программ высшего или послевузовского образования. Таким образом, гуманитаризация содержания технического образования выступает как подготовка специалистов, обладающих многофункциональными компетенциями, способных к гуманистически ориентированному выбору в сфере профессиональной деятельности, а также успешно социализироваться в изменяющемся мире.

Сегодня для подготовки специалистов экономического образования требуется особый дифференцированный подход в обучении, который зависит от их жизненных позиций и ценностей жизни. В будущей профессиональной их деятельности следует иметь ввиду и их индивидуальные особенности, целенаправленные на формирование своих терминальных ценностей и социальных представлений у студентов экономического и рыночного направления. Так как в этимологии термина «экономика» с перевод от греческого языка (οἰκονομος — «искусство ведения домашнего хозяйства»), поэтому, предполагается, что «человек, овладевший экономической специальностью, обладает широким набором различных видов изобретательности, которые нельзя развить без широкой общекультурной подготовки»

В процессе изучения социально-гуманитарного блока дисциплин у студентов формируются целостная картина о социальной сфере, система ценностей и ценностных отношений к окружающему миру, к самому себе, к людям, к вещам, развивается внутренний мир, формируется способность творить, любить, верить. Подготовка экономических кадров следовательно, для оценки сформированности экономического мышления у студентов важно учитывать не только имеющиеся экономические знания, но и (прежде всего) отношение личности к различным экономическим и социальным явлениям и процессам, соотношение мышления с экономической деятельностью и проявлением этого мышления в поведении, должна обязательно исходить из двойственности природы рынка, то есть из ее объективного и субъективного компонентов. Объективность экономики состоит в том, что она формируется, производится и реализуется на основе законов рынка; субъективность – в том, что человек на всех стадиях жизненного цикла экономики активно взаимодействует с ней.

Но, обзор и целенаправленный анализ содержания социально-гуманитарных дисциплин, в экономическом вузе показал, что в цикл социально-гуманитарных дисциплин входят такие предметы, как: «Философия», «История Кыргызстана», «Кыргызский язык», «Манасоведение». Данный цикл дисциплин осуществляет важные образовательные и воспитательные функции в учебном процессе, поэтому они включены в рабочий учебный план для студентов экономического вуза. Но хотелось бы отметить, что эти дисциплины считаются как не основные, а дополнительные многие студенты их не выбирают, следовательно, и не изучают. Как было сказано выше, анализ содержания дисциплин социально-гуманитарного блока позволяет констатировать, что через содержание этих предметов студенты приобщаются к культуре нашего народа. Студенты узнают, что культура кыргызского народа имеет свои специфические особенности, проявляющиеся в кыргызских народных традициях, обычаях. Через усвоение этих дисциплин у студентов формируются нравственно-культурные ценности, которые вызывают духовную близость и уважение к кыргызским народным традициям и обычаям. Выбор и анализ рабочих программ социально-гуманитарных дисциплин основывается на идее том, что именно они являются главными в формировании ценностных ориентаций будущих экономистов, педагогов и многих других специальностей.

Таким образом, одним из важнейших педагогических условий в формировании терминальных жизненных ценностей студентов как экономического вуза, так и педагогического вуза является усиленное внимание к социальным аспектам содержания образовательных программ. На основе воспитательного метода, следует повысить контроль над условием формирования жизненных ценностей, как личный рост и самообразование. Так как именно в основном студенческие годы могут формировать гармонично развитую личность во благо самого человека и общества.

Отношение молодежи к образованию входит в профессионально-ценностную сферу, поскольку образование является важным компонентом

овладения профессиональными знаниями, базой ранней профессионализации. Ценности образования и профессии могут быть отнесены как к инструментальным, так и к терминальным ценностям. Профессиональные ценности, осознаваемые как приоритетные терминальные, способствуют эффективности профессиональной самореализации личности. Как мы знаем, в образовательных учреждениях важную роль играет профессиональная деятельность личности педагога, от которого будет зависеть не только весь учебный процесс, качество и уровень знаний студентов в подготовке их к будущей деятельности, но и выбор терминальных жизненных ценностей. Несомненно, следует отметить эффективность и продуктивность учебного процесса через средства и методы воспитания, которые смогли бы оказать свое плодотворное влияние.

Поэтому, сегодня одним из приоритетов вузовского учебно-воспитательного процесса стоит задача о необходимости создания таких условий, которые смогут помочь студенческой молодежи не только в профессиональном росте, но и подготовить их к будущей жизни как профессионала своего дела и строителя личной жизни. В эпоху глобализации стало понятно, что особо требуется специалисты экономисты рыночного направления, но обязательно с наличием духовно-нравственного и гуманного потенциала как человека. Самый высокклассный специалист экономики подготовленный и ориентированный на рынок не сможет повысить результативность работы, если не владеет гуманитарными знаниями, что может абсолютно противоречить всем общественным интересам народа. Незнание гуманного отношения к природе может привести к массе негативных последствий не только социального характера, но и природного катаклизма.

Итак, можно утверждать, что проблема формирования терминальных жизненных ценностей студенчества сегодня актуально, глобализационный век требует перемен не только в природном мире, но и в ценностном понимании человеческого существования. Следовательно реальные факторы доказывают, что эффективно формировать терминальные жизненные ценности не только самому человеку, а обществу, в частности вузовскому образованию. Именно через преподавание и воспитание вузовского коллектива можно приобщить современную молодежь к высоким ценностным показателям успешного человека.

Литература:

1. Концепция развития образования в КР на 2021-2030г.г.
2. Абдымомунова Б.А. Ценности современной молодежи в Кыргызской Республике// Философия образования: состояние, проблемы и перспективы // Вопросы философии, 1995. -№11.
3. Ситуационный анализ молодежи.// Эльнура Казакбаева 2017-2020г.
4. Состояние и перспективы системы обеспечения качества образования в Кыргызской Республике. Сборник статей, Бишкек, 2021. – 109 стр.

Кадырбекова Ч.К., к.э.н., доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ
Хамзаева А.М., к.э.н., доцент
ОшТУ

МАМЛЕКЕТТИК КЫЗМАТТАРДЫ САНАРИПТЕШТИРҮҮНҮН ЧЕТ ӨЛКӨЛҮК ЖАНА АТА МЕКЕНДИК ТАЖРЫЙБАСЫ

Аннотация

Макалада мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр чөйрөсүн санариптештирүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы изилденди. Изилдөөнүн натыйжасында мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү процесстерин системалаштыруу жана оптималдаштыруу, мындай кызматтарды көрсөтүү жана алуу мөөнөттөрүн жана чыгымдарын кыскартуу жана аларды көрсөтүүнүн сапатын жакшыртуу максатында санариптик платформаларды жана сервистерди кийирүү зарылдыгы негизделди. Мамлекеттик кызматтар системасын санариптештирүүнүн позитивдүү жана негативдүү таасирлери аныкталды.

Өзөктүү сөздөр: мамлекеттик кызматтарды санариптештирүү, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ), санариптик технологиялар, санариптик мамлекеттик башкаруу.

Аннотация

В статье исследован зарубежный опыт цифровизации государственных услуг. По результатам исследования обоснована необходимость внедрения цифровых платформ и сервисов в целях систематизации и оптимизации процессов предоставления государственных услуг, сокращения сроков и затрат на оказание и получение таких услуг и повышения качества их предоставления. Выявлены позитивные и негативные последствия цифровизации сферы государственных услуг.

Ключевые слова: цифровизация государственных услуг, информационно-коммуникационные технологии, цифровые технологии, цифровое государственное управление.

Дүйнөнүн дээрлик бардык өлкөлөрүндө адамзаттын жашоо турмушунун бардык тараптарына санариптик технологиялар жигердүү кирип жаткан азыркы шарттарда мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр чөйрөсүн санариптик реформалоо маселеси актуалдуу маселелердин катарына кирди. Санариптик трансформация процесси Кыргызстанда да уланууда. Электрондук технологиялар мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугун көтөрүү, экономиканы өнүктүрүү, ачык-айкындуулукту жана сапатты жогорулатуу сыяктуу бир топ артыкчылыктарга ээ.

Учурда көпчүлүк өлкөлөрдө санариптештирүү боюнча улуттук программалар ишке ашырылууда. Улуттук экономикаларды санариптештирүү боюнча алдыңкы өлкөлөргө Кытай, Сингапур, Улуу Британия, БАЭ, Жаңы Зеландия, Эстония, Гонконг, Япония, Израиль, Түштүк Корея, Дания ж.б. кирет. Кытай өзүнүн «интернет плюс» программасында санариптик технологияларды салттуу технологиялар менен интеграциялоодо, Канада Торонтодо ИКТ-хаб түзүүдө, Түштүк Корея «Креативдүү экономика» программасында киши капиталын, ишкердикти өнүктүрүүгө жана ИКТ жетишкендиктерин жайылтууга, ал эми Дания мамлекеттик секторду санариптештирүүгө багыт алууда. Германияда калктын 10% жакыны экономиканын жогорку технологиялуу тармактарында эмгектенип, жогорку технологиялуу долбоорлорду каржылоодо

мамлекет чечүүчү ролду ойнойт. Сингапур ИКТ драйверин болуп саналган «Акылдуу экономиканы» калыптандырууда жана жарандардын күнүмдүк турмушуна санариптештирүүнүн кийирүү аркылуу жашоонун сапатын жогорулатууну көздөөдө.

Эл аралык уюмдар тарабынан Санариптик экономика жана социалдык индекс (Digital Economy and Society Index - DESI), Электрондук өкмөт EGDИ («E-Government Survey: E-Government for the People» сыяктуу рейтингдер аныкталат. Электрондук өкмөттүн өнүгүү индекси (The UN Global E-Government Development Index) - бул жарандарга мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү үчүн МКТны пайдаланууга мамлекеттик түзүмдөрдүн даярдыгын жана мүмкүнчүлүктөрүн мүнөздөгөн комплекстүү көрсөткүч. Аны баалоодо төмөнкү негизги үч түзүүчү боюнча теңдештирилген индекстин негизинде бардык өлкөлөрдүн рейтингин аныкталат: онлайн кызмат көрсөтүүлөр индекси, телекоммуникациялык инфраструктура индекси жана киши капиталы индекси. Аталган көрсөткүч боюнча дүйнө өлкөлөрүнүн ичинен биринчи орунда Дания, экинчи орунда Түштүк Корея, үчүнчү орунда Эстония турат [1].

Бүткүл дүйнөлүк банктын мамлекеттик башкарууну санариптештирүү боюнча Gov Tech Maturity Index 2022 рейтингинде алдыңкы үчилтикке Түштүк Корея, Бразилия жана Сауд Аравиясы кирген [2]. Мында мамлекеттик булут жана башка платформалар сыяктуу негизги мамлекеттик системалардын өнүгүү деңгээли мамлекеттик кызматтардын өнүгүүсү жарандар үчүн электрондук сервистердин жеткиликтүүлүгү, санариптештирүү мамлекеттик институттары, инновациялык саясат, стратегиялар жана мыйзамдар, өкмөттүн ачыктыгы сыяктуу индикаторлор бааланат.

Алдыңкы тажрыйбалардын анализи жарандардын жана мамлекеттин ортосундагы электрондук өз ара аракеттенүү мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды көрсөтүү процессин системалаштырууга жана оптималдаштырууга, аларды көрсөтүүнүн мөөнөттөрүн жана мамлекеттик аппаратты камсыздоого чыгымдарды кыскартууга жана алардын сапатын көтөрүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле калктын мамлекетке болгон ишенимин жогорулатуунун куралы катары кызмат кылат деп тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет экендигин көрсөттү [3].

Кызматтарды санариптештирүү жаатында Эстониянын тажрыйбасы алгылыктуу. Азыркы учурда эстониялык «X-road» маалымат тутуму 20 өлкөдө колдонулуп жатат. Эсептөөлөр Эстониядагы ведомстволор аралык өз ара аракеттенүү системасы жыл сайын 1 млрд еврого жана 800 иш мезгилине чейин үнөмдөөгө мүмкүндүк түзөрүн көрсөткөн.

Эстонияда мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн 99% онлайн форматта көрсөтүлөт; «X-road» тутумуна 1000ден ашуун коммерциялык уюмдар жана 487 мамлекеттик мекемелер кошулган; 2 600 маалымат кызматтар бар; жылына 1 миллиард өз ара аракеттенүү же маалымат алмашуу жүрөт; жарандарынын 70% интернетти дайыма колдонот.

Кыргызстан үчүн санариптештирүү жаатында ЕАЭБ өлкөлөрүнүн тажрыйбасын иликтөө өзгөчө маанилүү жана илимий жактан кызыгуу жаратат.

Россия Федерациясынын ИДПсында санариптик экономика 3,9% түзөт. Бул көрсөткүчтүн АКШ, Кытай, Европа өлкөлөрүндөгү деңгээлинен дээрлик 3 эсе аз [4].

Россия Федерациясында мамлекеттик кызматтар чөйрөсүн санариптештирүүнүн багыттарын укуктук-ченемдик бекемдөө калктын арасында кызматтарды электрондук форматта алууну жайылтуунун фактору болуп калды десек болот. Негизги ченемдик документтерге РФнын өкмөтүнүн 2014-жылдын 15-апрелинде кабыл алынган №313 «РФнын «Маалыматтык коом» мамлекеттик программасын кабыл алуу жөнүндө» токтомун, РФнын өкмөтүнүн 2013-жылдын 1-ноябрында кабыл алынган №2036 «РФда 2014-2020-жылдарга жана 2025 жылга чейинки перспективага маалыматтык технологиялар тармагын өнүктүрүү стратегиясын бекитүү жөнүндө» буйругун, РФнын Президентинин 2017-жылдын 9-майындагы №203 «РФда 2017-2030-жылдарга маалыматтык коомду өнүктүрүү стратегиясы жөнүндө» жарлыгын кошууга болот.

РФнын Президентинин «РФны 2024-жылга чейинки өнүктүрүүнүн улуттук максаттары жана стратегиялык маселелери жөнүндө» жарлыгында өлкөнүн социалдык-экономикалык жана илимий-технологиялык өнүгүүсүн, демографиялык өсүүнү, калктын жашоосунун сапатын жогорулатууну, жашоо үчүн комфорттуу шарттарды түзүүнү камсыз кылуу максатында аткарыла турган иш-чаралардын чечүүчү багыттарынын бири катары «экономикага жана социалдык чөйрөгө санариптик технологияларды кийирүүнү ылдамдатуу» каралган. Бул жана башка документтерде санариптик технологиялар экономикалык өнүгүүнүн темптерин ылдамдатуунун жана жарандардын жашоосунун сапатын жогорулатуунун шайманы экендиги белгиленген. «Санариптик мамлекеттик башкаруу» федералдык долбоорун ишке ашыруунун натыйжасында 2024-жылы бардык мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды онлайн жана проактивдүү режимде көрсөтүүгө жетишүү; турмуштук кырдаалдар боюнча 25 санариптик «суперсервистерди» кийирүү; мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ведомстволор аралык юридикалык жактан маанилүү электрондук документ жүгүртүү менен камтылуу үлүшүн 90%га жеткирүү, жарандардын 60%ынын санариптик өздүгүн тастыктоочу күбөлүк алышы сыяктуу көрсөткүчтөр пландалган.

Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 12-декабрындагы токтому менен «Санарип Казакстан» мамлекеттик программасы бекитилген, аны кабыл алуунун негизги максаты маалыматтык технологияларды пайдалануунун эсебинен экономиканын өнүгүү темптерин ылдамдатуу жана калктын жашоосунун сапатын жакшыртуу, ошондой эле Казакстандын экономикасын өнүгүүнүн жаңы, санариптик экономиканы калыптандырууну камсыздоочу траекториясына өткөрүү үчүн шарттарды түзүү болуп саналат. Программаны ишке ашыруунун 5 негизги багыттарынын арасында «санариптик мамлекетке» өткөрүү, б.а. мамлекеттин функцияларын калкка жана бизнеске кызмат көрсөтүү инфраструктурасы катары өзгөртүп түзүү да бар. Өлкөнү толук санариптик трансформациялоону ишке ашыруу үчүн экономиканын секторлорун санариптик бизнести калыптандыруу максатында санариптештирүү багытында

23 ири долбоор каралган. Изилдөөчүлөр негизги көйгөйлөр катары мамлекеттик кызматтарды электрондук форматка өткөрүү үчүн керек болгон ИТ-адистердин жетишсиздигин, региондор арасындагы санариптик теңсиздикти белгилешет. Мамлекеттик кызматтарды оптималдаштыруу жана автоматташтыруу мүмкүнчүлүктөрү Мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү маселелери боюнча ведомстволор аралык комиссиянын отурумдарында каралып, анын сунуштамаларынын негизинде 556 мамлекеттик кызматтар боюнча жол карталары бекитилген, 189 мамлекеттик кызмат боюнча бизнес-процесстер оптималдаштырылган, тагыраак айтканда талап кылынган документтердин саны 30%га азайтылып, аларды көрсөтүү мөөнөттөрү 3 эсе кыскарган. 100дөн ашык мамлекеттик кызматтарды алуу жеңилдетилген, аларды бир жолку сыр сөз менен электрондук санариптик колтамгаларды колдонбостон алууга болот. Кызматтарды алуучуну аутентификациялоонун кошумча дагы 2 жолу киргизилген, алар - QR-кодду сканерлөө жана биометрикалык идентификациялоо.

Казакстандын Govmobile мобилдик тиркемесинде 73 мамлекеттик кызмат жана сервис жеткиликтүү, алардын арасынан жарандарды жашаган жери боюнча каттоого алуу, медициналык уюмду бекитүү, үчүнчү жактар тарабынан тактамаларды алуу, ошондой эле психоневрологиялык, наркологиялык жана кургак учукка каршы уюмдардан тактама алуу, дарыгерди үйгө чакыруу жана кабыл алуусуна жазылуу, салыктарды жана административдик жазаналарды төлөө көбүрөөк колдонулууда. Казакстанда 2020-жылы мамлекеттик кызматтардын 90% онлайн форматка которулган [5].

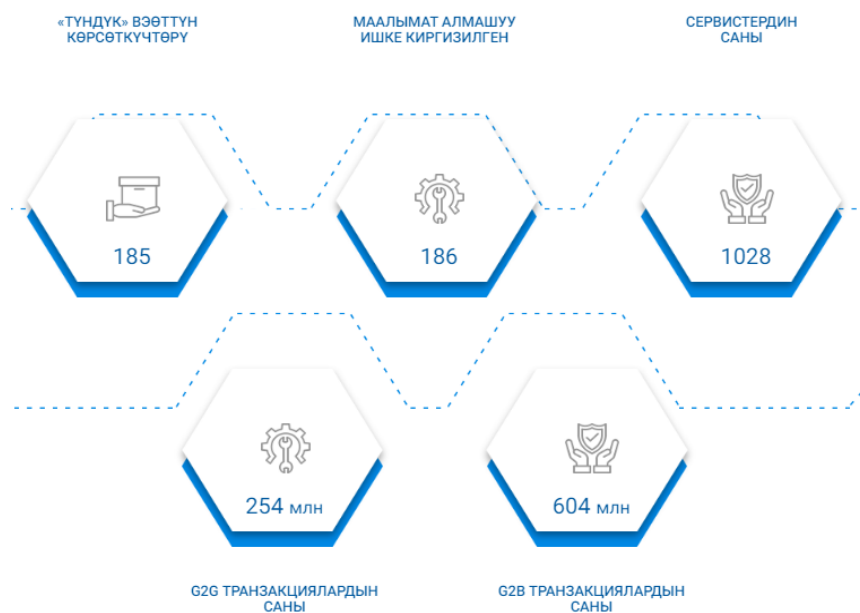
Кыргызстан электрондук өкмөттүн өнүгүү деңгээли боюнча БУУга кирген 193 өлкөнүн ичинен 83-орунду, Ал эми Борбор Азия өлкөлөрүнүн ичинен 2-орунду ээлеген. Өлкөбүз мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу, ошондой эле адам факторун азайтуу жана мамлекеттик органдардагы коррупциялык түзүүчү элементин жокко чыгаруу максатында маалыматтык технологияларды ишке киргизүүгө жогорку маани берип жатат. Мамлекеттик башкарууну санариптештирүүнүн негизги натыйжасы мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды алууда жөнөкөй жарандар жана ишкерлер үчүн шарттарды жакшыртуу болууга тийиш.

Негизги ченемдик документтерге Кыргыз Республикасынын 2017-жылдын 19-июлундагы №127 «Электрондук башкаруу жөнүндө» Мыйзамы, КРнын Президентинин «Мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндө санариптик трансформацияны андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө» Жарлыгы, «Санарип Кыргызстан 2019-2023» концепциясы, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 7-октябрындагы № 525 "Электрондук кызмат көрсөтүүлөрдүн мамлекеттик порталын пайдалануунун эрежелерин бекитүү жөнүндө" токтому саналат. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 5-майындагы № 114 “Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети жөнүндө” Жарлыгы менен өлкөнүн санариптик доордо туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылган санариптик трансформацияны ишке ашыруу үчүн ресурстарды бириктирүү максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу

Санариптик өнүктүрүү министрлиги түзүлгөн.

Мамлекеттик органдардын, жергиликтүү бийлик органдарынын жана коммерциялык уюмдардын ортосунда маалыматтарды коопсуз алмашууну камсыз кылуу үчүн Кыргыз Республикасынын Санариптик өнүктүрүү министрлигине караштуу «Түндүк» мамлекеттик мекемеси түзүлгөн. Түндүк" тутуму иш алып барып жаткан программалык камсыздоо Кыргыз Республикасына Эстония тарабынан 2016-жылы берилип, 2016-жылдын 14-октябрында ведомстволор ортосунда пилоттук режимде иштеп баштаган, 2018-жылдын апрелинде "Түндүк" системасы толук кандуу ишке киргизилген. Бүгүнкү күндө бардык мамлекеттик органдар "Түндүккө" туташтырылып, 15 тактама (анын ичинен 10у социалдык жөлөк пул алууну жеңилдетүү үчүн) автоматташтырылган, 205 мамлекеттик органда электрондук документ жүгүртүү системасы ишке киргизилген.

"Түндүк" МИнин сайтынан алынган маалыматтарга таянсак, мекеме өткөн жылы көрсөтүлгөн сервистердин саны 1028, иштетилген транзакциялардын саны 858 млн болуп, мамлекеттик электрондук кызмат порталында колдонуучуларга 1605350 кызмат көрсөтүлгөн (сүрөт).

Сүрөт. Түндүк электрондук кызматтар порталынын негизги көрсөткүчтөрү
Булагы: <https://portal.tunduk.kg/> сайтынан скриншот

Порталда бүгүнкү күндө СПЭУда 148 кызмат бар, анын ичинен 97 ыкчам кызматтар. Эң популярдуу электрондук мамлекеттик кызматтардын катарына Катталган кыймылсыз мүлк жөнүндө маалымат, COVID-19га каршы эмдөөдөн өткөндүгү тууралуу күбөлүк берүү, Нике тууралуу Жарандардын катталган жери боюнча маалымат, Пенсиялык топтоо боюнча маалымат, Камсыздандыруу боюнча маалымат камсыздандырылган адамдын камсыздандыруу төгүмдөрү (эмгек акысы жөнүндө маалымат), Иштеген жеринен маалымат («е-Кызмат») кирген.

КРнын жарандары мамлекеттик электрондук кызмат көрсөтүүлөр порталынын «Tunduk» мобилдик тиркемесин колдоно алышат, бул онлайн

режимде кызмат алуу; кызмат көрсөтүүлөргө арыз берүү; мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарга акы төлөө менен электрондук кызмат көрсөтүүлөргө тез жетүү мүмкүндүгүн берет. «Tunduk» мобилдик тиркемеси Play Market жана App Store тиркемелеринде жеткиликтүү.

Республикада бардык айыл өкмөттөрүн «Санарип Аймак» системасына кошуу, билим берүү мамлекеттик органдарын жана социалдык коргоо системасын снариштештирүү боюнча иш-чараларды ишке ашыруу тездик менен жүрүүдө.

Мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр чөйрөсүндө санариптик технологияларды колдонуунун мамлекеттик мекемелердин ишинин натыйжалуулугунун артышы, кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатынын жогорулашы, алардын өз убагында көрсөтүлүшү, стандартташтырылышы, башкаруу чечимдеринин натыйжалуулугунун жогорулашы, жарандарга мамлекеттик жардамдын жеткиликтүүлүгү, убакыт чыгымдарынын бир топ кыскарышы сыяктуу оң натыйжалары олуттуу жана анык экендигине карабастан, окумуштуулар санариптик технологияларды пайдалануу менен кызматтарды көрсөтүүнү кийирүүдө жана ишке ашырууда бир нече олуттуу көйгөйлөрдү белгилешет. Алсак, мамлекеттик кызматтардын өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизген факторлорго аймактар аралык санариптик теңсиздикти, маалыматтык коопсуздук демамлекеттик кызматтардын өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизген факторлорго аймактар аралык санариптик теңсиздикти, инновациялык инфраструктуранын жетишсиз өнүгүү деңгээлин, каражаттын жана адистердин жетишсиздигин, маалыматтык коопсуздук деңгээлинин төмөндүгүн, киберкылмыштуулуктун өсүшүн, ведомстволор аралык интеграциянын чабалдыгын белгилөөгө болот [6, 6-б.; 7, 407-б.; 8, 23-б].

Жыйынтыктап айтканда, жогоруда белгиленген көйгөйлөргө карабастан, санариптик технологиялардын мамлекеттик кызматтарды ишке ашырууну камсыз кылууда, алардын сапатын жогорулатуу жана жалпы эле жашоо деңгээлин жогорулатууда потенциалы жогору экендиги талашсыз.

Колдонулган булактардын тизмеси:

- 1.Рейтинг стран по уровню развития электронного правительства [Электрондук ресурс]. – Жеткиликтүүлүк режими: <https://nonews.co/directory/lists/countries/e-government>
- 2.<https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0037889/govtech-dataset>
- 3.Бородаенко Н.В. Цифровые платформы и сервисы как инструмент цифровизации государственных и муниципальных услуг / Н.В. Бородаенко, Т.П. Монакова // Оригинальные исследования. – 2022. – Т.12. – №1. – С. 26–32
- 4.Тюшняков, В.Н. Цифровая трансформация процесса предоставления государственных и муниципальных услуг / В.Н.Тюшняков, И.А.Тюшнякова // Фундаментальные исследования. – 2021. – №12. – С. 203–208, с. 205
- 5.Цифровизация в Казахстане: преимущества перевода государственных услуг в электронный формат [Электрондук ресурс]. –Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.inform.kz/ru/cifrovizaciya-v-kazahstane-preimuschestva-perevoda-gosuslug-v-elektronnyy-format>

6.Эскиндаров М.А., Масленников В.В., Масленникова О.В. Риски и шансы цифровой экономики в России / /Финансы: теория и практика. –2019.–Т.23.– №5(113).–С.6–17

7.Зарафетдинова Э.Р. Развитие систем цифровых услуг в государственном управлении / Э.Р. Зарафетдинова, Т.В. Матягина // Синергия наук. – 2022. – №70. – С. 407–415.

8.Митрофанов В.А., Шахова О.С. Цифровые платформы государственных услуг: проблемы, возможности, иллюзии // Вестник университета. – 2018. – №7. – С. 23–29.

Жороева А.М., э.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Максамбекова Г.М., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЙЫЛ ЧАРБАСЫН БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫН ӨРКҮНДӨТҮҮ ФАКТОРЛОРУ

Аннотация

Көптөгөн региондордо жашылча өстүрүү кеңири диапазондо түзүлүшү мүмкүн, ал эми айыл чарба продукциясын сактоо жана кайра иштетүү аларды өстүрүү менен такыр алектенбеген ишкерлер үчүн абдан пайдалуу жана эң кирешелүү болушу керек. Продукцияларга, жөнөкөй өндүрүш технологияларына, жеткиликтүү сырьелорго болгон суроо-талаптын өсүшү жашылчаларды жана башка айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү үчүн жаңы ишкерлерди тарта алат. Демек, бул макала Айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү маселелерине жана Кыргызстандын кайра иштетүү тармагын андан ары өнүктүрүү келечегине арналган.

Ачкыч сөздөр: Айыл чарба, кайра иштетүү өнөр жайы, методдору, башкаруу механизмдери, көбөйтүү, экономика, инновация, талдоо, киреше.

ФАКТОРЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

Во многих регионах в широком ассортименте может быть налажено выращивание овощей, а хранение и переработка сельскохозяйственной продукции должна стать довольно выгодной и самой прибыльной для тех предпринимателей, которые совсем не занимаются их выращиванием. Возрастающий постоянно спрос на продукты, простые технологии производства, доступное сырье, могут привлечь новых предпринимателей для переработки овощей и другой сельхозпродукции. Отсюда, данная статья посвящена вопросам переработки продукции сельского хозяйства и перспективой дальнейшего развития перерабатывающей отрасли Кыргызстана.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, перерабатывающая промышленность, методы, механизмы управления, воспроизводство, экономика, инновация, анализ, доход.

FACTORS OF IMPROVEMENT OF THE AGRICULTURAL MANAGEMENT SYSTEM OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Summary

In many regions, the cultivation of vegetables can be organized in a wide range, and the storage and processing of agricultural products should be very profitable and most profitable for enterprises that do not grow them at all. The growing demand for products, simple production technologies, and affordable raw materials can attract new entrepreneurs to process vegetables and other agricultural products. Thus, this article is devoted to the processing of agricultural products and the prospects for further development of the processing industry of Kyrgyzstan.

Keywords: agriculture, processing industry, methods, management mechanisms, reproduction, economy, innovation, analysis, profit.

Биз изилдөөлөрдү жүргүзгүзгөндүн жыйынтыгында акыр 30-жылда өлкөнүн көз карандысыздыгынын калыптануу мезгилинде жүргүзүлгөн жер жана агрардык реформалар сезилерлик натыйжаларды берген жок жана жер ресурстарын жана өндүрүштү башка каражаттарын натыйжасыз пайдаланууга

алып келди. Жылдан жылга продукциянын негизги түрлөрүн өндүрүү жана айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү төмөндөп, айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү жана маркетинг маселелери жетиштүү чечилбей жатат. Дүйнөлүк экономиканын интеграция процесстеринде Кыргызстандагы улуттук экономиканын агрардык секторунда алдыңкы технологиялардын трансферинин механизмдерин колдонуу менен алдыңкы ата мекендик жана чет өлкөлүк жогорку технологиялык инновациялар дээрлик киргизилген жок.

Айыл чарба тармагында, заманбап технологияларды, ошондой эле импорттолуучу илимий-техникалык жетишкендиктерди актуалдуу жана рационалдуу колдонуу айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн өсүшүн гана камсыз кылбастан, анын сапаттык жактан жогорку деңгээлге чыгышына да өбөлгө түзөт.

Акыркы жылдары республиканын айыл чарбасында өлкөнүн экономикасына алдыңкы эл аралык технологияларды трансформациялоо боюнча иштер башталды, мисалы, күнөскана чарбаларын жана тамчылатып сугаруу системаларын түзүү жана өнүктүрүү. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүүгө багытталган программалар анын ичинен өзгөчө “жашыл” экономиканы жана туруктуу өнүгүү концепциянын принциптеринде өнүгүү багытталышы. Агрардык сектордун тармактарын, атап айтканда, жакынкы жана алыскы чет өлкөлөр менен катуу атаандаштык шартында дыйканчылыкты өнүктүрүү үчүн биринчи планга органикалык дыйканчылык жана айыл чарба продуктыларын кайра иштетүү системасын түзүү кирет. Өндүрүштүн бул багыты экономиканын агрардык секторуна инновациялык технологияларды киргизүүнүн дагы бир мисалы боло алат, ал органикалык айыл чарбасынын Кыргыз моделин туруктуу комплекстүү өнүктүрүүнүн негиз салуучу критерийи болууга тийиш.

Органикалык жана экологиялык таза продукцияны өндүрүүнү өнүктүрүү үчүн экологиялык жактан коопсуз Айыл чарба өндүрүшүнүн жаңы стандарттарын иштеп чыгуу, органикалык айыл чарба өндүрүүчүлөрүн сертификаттоону жүргүзүү, органикалык өндүрүш чөйрөсүндө азык-түлүк чийки заттарын жана тамак-аш азыктарын сертификатташтыруу системасын өркүндөтүү, ошондой эле экологиялык жактан таза продукцияны өндүрүүнү финансылык колдоо чараларын көрүү болжолдонууда. Ошентип, Айыл чарба өндүрүшүнүн методдору жана каражаттары, ошондой эле чийки затты кайра иштетүү, тамак-аш азыктарын даярдоо жана аларды керектөөчүгө жеткирүү органикалык сертификациядан өтүүгө тийиш.

Ишкананын иши жана кайра иштетүү көбүнчө ишканалардын кубаттуулугуна же айыл чарба азыктардын болушуна гана эмес, ошондой эле чийки зат берүүчүлөр менен келишимдерди түзүүнүн уюштуруучулук факторлоруна да көз каранды, тилекке каршы, талдоо көрсөткөндөй, продукцияны сатуу гана эмес, чийки затты сатып алуу боюнча да начар жүргүзүлөт. Ошондой эле инфраструктуралык тейлөө боюнча тиешелүү шарттар түзүлгөн эмес, атап айтканда, кайра иштетүү продукциясына Айыл чарба азыктарын да, ошондой эле даяр продукцияны алардан керектөөчүлөргө чейин

ташууну мыкты уюштурууну каалайт. Буга дагы кошумчаласак, объектилер, сактоо, айыл чарба сырьесу жана даяр продукция, продукцияны сорттоочу жана керектөөгө даярдоочу жайлар, кирүүчү жолдор, жолдор, жүктөөчү жайлар өтө канааттандыруу эмес абалда – уюштуруу механизмдери тамак – аш азыктарына сапатка өзгөчө талап коюлганын белгилеп кетүү зарыл, айрыкча алардын адамдын ден соолугуна тийгизген таасири жагынан дүйнөдө керектөөчүлөр тарабынан жеткирүүчүлөргө карата жыл сайын тамак-аш азыктарынын сапатына көптөгөн дооматтар коюлат, эгерде бул иштин айрым саясий түзүүчүлөрүн таштасак, анда бүгүнкү күндө тамак-аш азыктарын эл аралык соодада санкциялардын коюлушу көп кездешет-бул тамак-аш азыктарына сапаттык мүнөздөмөлөрү боюнча да, сактоо ыкмасы жана мөөнөтү боюнча да канча чектөөлөр коюлганы түшүнүктүү. Кыргыз Республикасынын азык-түлүктөрүнө да дооматтар коюлат, ал тургай соода кылууга тыюу салынат, бул тармактын экономикасына ортомчулук кылбайт.

Алсак, 2021-жылдын октябрь айынын башынан тартып Казакстан тарабынан Кыргызстандан сүт азыктарын алып келүүгө санкция берилген, бул – чет өлкөлөргө жеткирилгендердин дээрлик 80% түзөт. Бул продукт категориялары, дооматтар, негизинен, ошол менен байланыштуу. кыргыз тарап өз ара макулдашуулар тууралуу мурда белгиленген кемчиликтерди өз убагында жойбогондугу, дан жана ун азыктарына да ушундай дооматтарды коюуга болот.

Тамеки буюмдарына карата бир нече башка мүнөздөгү дооматтарды коюуга болот, бул дүйнө жүзү боюнча тамеки тартууга каршы күрөш жүрүп жатат, ошондуктан кээ бир жандануу тамеки чийки затын өндүрүү 2016-жылдан баштап тамеки заводдорунун талаптарына ылайык чийки заттын сапатын жакшыртуу аракети катары кабыл алынышы керек.

Албетте, кайра иштетүүгө кандайдыр бир бекитилген стандарттар менен киргизүүгө болот республикада аталган буюмдарды терең кайра иштетүү жүргүзүлбөйт, пахта жана жүн өндүрүүнүн масштабы төмөн, азыраак, олуттуу. (таблица 1)

Таблица 1. Кыргыз Республикасында пахтаны жана жүндү кайра иштетүүнүн көрсөткүчтөрү, миң тонна

Аталышы	1990 г.	1997 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
жүн, миң. т.	39,0	11,4	11,7	10,6	10,9	10,5
пахта, миң. т.	80,9	62,4	87,9	118,1	95,1	96,7

Таблица, Кыргыз Республикасынын Улуттук Статистикалык комитетинин маалыматтарына таянып түзүлдү.

Азыркы учурда Кыргызстанда тамак-аш тармагына азыркы учурда олуттуу ресурстар топтолгон. Тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өндүрүүгө жана кайра иштетүүгө 9377 ири, орто жана чакан ишканалар тартылган. Алардын ичинен облустар боюнча:

Жалал-Абад -1088, Чүй-1635, Ысык-Көл-530, Баткен -548, Бишкек -2075 жана Ош-438. ж. б. Тармактар боюнча сүттү кайра иштетүү чөйрөсүндө-428, эт-465, балык-56, тамеки-109, пахта-140, жашылча-жемиш продукциясын өндүрүү-389, кант -8, алкогольсуз -389, ун-3045, нан-булочка-2335, макарон-358, май-910,

кондитердик азыктар - 428, башка тамак-аш азыктары -128 ж.б. тамак-ашты кайра иштетүүчү ишканалардын көрсөтүлгөн санынан (9388) ири жана орто болуп 381 саналат, анын ичинде: сүттү кайра иштетүү боюнча-52, эт-33, жашылча-жемиш продукциясын өндүрүү боюнча -39, кондитердик азыктар-21, спирт -2, шарап жана пиво -33, тооксуз-35, мукамолдук-73, нан-62, макарон азыктары -11. Чакан ишканалардын саны - 9027 (96,7%).

Республиканын сүт ишканаларынын белгиленген кубаттуулугу суткасына 1667 тоннаны түзөт, атап айтканда: "Бишкексүт" суткасына 400 тонна, "Елимай" ЖЧКнын Чүй филиалы суткасына 100 тонна, О "Ошмолкомбинат"АО суткасына 100 тонна, "Ак-Жалга" суткасына 80 тонна, "Ак-Булак" суткасына 100 тонна, "Ысык-Көл-Сүт" суткасына 30 тонна, "Талас Сүт" - күнүнө 140 тонна ж. б..

Ал эми, 15,5% салыштырма салмагы менен ун өндүрүү кубаттуулугу 22 ири комбинат тарабынан суткасына 80 тоннадан 240 тоннага чейин дан көрсөтүлгөн: Бишкек шаарындагы "Акун" Жак суткасына -140 тонна, "Балыкчы КХП" АК-суткасына -240 тонна, "Яшар" ЖЧК-суткасына 160 тонна, "Буудай кара-Балта" ААК-суткасына 240 тонна, ошондой эле 10-орто майда комбинаттар тарабынан суткасына 30дан 80 тоннага чейин дан, ошондой эле болжол менен 2900 чакан тегирмендер кубаттуулугу күнүнө 1 тоннадан 30 тоннага чейин дан" [1 , 94-95 с.].

"Республиканын калкынын данга кайра эсептегенде нан азыктарына болгон орточо жылдык эсептик муктаждыгы бекитилген ченемдердин негизинде жылына бир адамга 115,7 кг түзөт, иш жүзүндө тармак республиканын унга болгон муктаждыгын толук көлөмдө камсыз кылат. Алсак, 2016-жылы буудайдын дүң жыйымы 755,3 миң тоннаны, 2017-жылы -1054,8 миң тоннаны түздү, бул өлкөнүн жан башына 141 кг (+22 кг) жана 199,7 кг (+81,4 кг) түзөт" [1, 81 с.].

Ундун жалпы көлөмүнөн импорттук буудайдын үлүшү 70-80% ды түзөт, анткени ата мекендик дандын сапаттык көрсөткүчтөрү нан бышыруу касиеттери боюнча жооп бербейт (клейковина 20% дан төмөн). Ата мекендик буудай менен айыл жергесинде жайгашкан тегирмендер гана иштешет, ошол эле учурда бир сорттуу нан сапаты төмөн ун өндүрүшөт, дан өсүмдүктөрүнүн үрөн фондун жакшыртуу жана өндүрүлгөн буудайдын сапаттык көрсөткүчтөрүн жогорулатуу зарыл" [3, 82 б.].

Биринчи кезекте тамак-аш өнөр жайы негизинен жергиликтүү чийки затты пайдаланууга негизделет, демек айыл чарба чийки затын өндүрүү боюнча республиканын атаандаштык артыкчылыктарын пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар жана андан тамак – аш азыктарын өндүрүү, алар сөзсүз бар - бул айыл чарба чийки затын өндүрүүнүн жагымдуу жаратылыш-климаттык шарттары салыштырмалуу бакубат экологиялык чөйрө, ошондой эле арзан жумушчу күч, мындан тышкары көптөгөн жылдар бою республикада тамак-аш азыктарын жана айыл чарба чийки затын өндүрүү боюнча белгилүү тажрыйба топтолгон.

Органикалык жана айыл чарба өндүрүшүнүн артыкчылыктуу багыттары болуп: Ченемдик укуктук актыларды өркүндөтүү аркылуу республикада

органикалык айыл чарбасын өнүктүрүү боюнча жагымдуу шарттарды түзүү, укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү, калктын органикалык айыл чарба өндүрүшү жөнүндө маалыматка ээ болушу жана билимге жетүүсүн камсыз кылуу, органикалык айыл чарба өндүрүшү үчүн жагымдуу экономикалык шарттарды түзүү жана кошумча нарк чынжырчасын өнүктүрүү саналат, органикалык айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүү үчүн ишенимди бекемдөө жана кепилдик системасы.

Алсак, 2017-жылдын октябрь айынын башынан тартып Казакстан тарабынан Кыргызстандан сүт азыктарын алып келүүгө санкция берилген, бул – чет өлкөлөргө жеткирилгендердин дээрлик 80% түзөт. Бул продукт категориялары, дооматтар, негизинен, ошол менен байланыштуу. кыргыз тарап өз ара макулдашуулар тууралуу мурда белгиленген кемчиликтерди өз убагында жойбогондугу, дан жана ун азыктарына да ушундай дооматтарды коюуга болот.

Тамеки буюмдарына карата бир нече башка мүнөздөгү дооматтарды коюуга болот, бул дүйнө жүзү боюнча тамеки тартууга каршы күрөш жүрүп жатат, ошондуктан кээ бир жандануу тамеки чийки затын өндүрүү 2016-жылдан баштап тамеки заводдорунун талаптарына ылайык чийки заттын сапатын жакшыртуу аракети катары кабыл алынышы керек.

Алдыга коюлган максатты ийгиликтүү ишке ашыруу көбүнчө конкреттүү чаралар менен ишке ашырылып жаткан милдеттердин туура коюлушунан көз каранды.

Органикалык айыл чарба өндүрүшүнүн милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- органикалык айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүү маселелерин жөнгө салуучу ченемдик базаны өркүндөтүү;

- мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн негизинде мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана органикалык айыл чарба өндүрүшүнүн субъекттеринин ортосунда өз ара аракеттенүүнү жүзөгө ашыруу боюнча шарттарды түзүү;

- органикалык айыл чарба өндүрүшүнүн артыкчылыктары жөнүндө түшүндүрүү иштерин жүргүзүү;

- органикалык өндүрүштүн субъекттерине өндүрүштүк ресурстарга жана өндүрүштүн башка каражаттарына жетүү үчүн шарттарды түзүү;

- органикалык айыл чарба продукциясын өндүрүүчү чарбакер субъекттердин кызыкчылыктарын коргоо;

- органикалык айыл чарба өндүрүшүнүн негизги көрсөткүчтөрүн эсепке алуу;

- пилоттук органикалык аймактарды түзүү;

- соода тармактарын жана органикалык продукцияны сактоо үчүн шарттарды түзүү;

- органикалык айыл чарба продукциясын өндүрүү жана кайра иштетүү стандарттарын иштеп чыгуу;

- ички сертификаттоо түзүмүн жана соода белгисин түзүү;

-органикалык айыл чарба өндүрүшүнө өндүрүүчүлөрдүн жана керектөөчүлөрдүн кепилдик катышуу системасын түзүү;

-сертификациялоо органын улуттук жана эл аралык аккредитациялоодон өткөрүү. [2, 4 б.].

Жыйынтыктар: айыл чарбасынын экономикалык өнүгүүсүнө жаңы вектор берүү, өлкөнүн органикалык (экологиялык) продукцияны өндүрүүчү катары имиджин жогорулатуу, ички жана тышкы рыноктордо сапаттуу атаандаштыкка жөндөмдүү органикалык продукциянын жана азык-түлүктүн туруктуу өндүрүшүн жогорулатуу, дүйнөлүк рынокторго органикалык продукциянын экспортунун көлөмүн көбөйтүү, органикалык продукцияны өндүрүү жана керектөө аркылуу элдин ден соолугун жакшыртуу, айлана-чөйрөнүн булганышын азайтуу, өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун жогорулатуу.

Колдонулган адабияттар:

1.Арынбаев Ж.Т. Стратегическое управление пространственного развития экономики Кыргыз Республикасы (Монография) г. Жалал-Абад 2022 г. 270 стр.

2.Концепция развития органического сельскохозяйственного производства в Кыргызской Республике на 2017-2022 годы, от 2 августа 2017 года № 459.

3.Кыргыз Республикасынын Улуттук Статистикалык комитетинин отчету. Сборник Нацстаткома КР. Бишкек: 1990 – 2017 гг., 184 с.

4.Мусакожоев, Ш. Современные проблемы экономики [Текст]: Сборник научных трудов / Ш. Мусакожоев; Кыргызский экономический университет. - Бишкек: 2014. - 156 б.

5.Арзыбаев А.А. Организационные и методические аспекты учета и аудита капитала. Монография. Алматы 2011г. 164 с.

*Абдыкалыкова Ж.А., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ПРИНЦИПЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ КР И ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

Статья посвящена изучению принципов функционирования рынка образовательных услуг Кыргызской Республики, на основе анализа которых авторами предпринята попытка определить способы совершенствования систем индикаторов оценки эффективности и качества образовательного процесса. Указывается, что качество системы профессионального образования является приоритетным направлением для большинства стран. При этом особую актуальность приобретает проблема совершенствования взаимодействия систем рынка труда и образовательных услуг. Авторами констатируется факт совместимости известных принципов любого рынка с принципами рынка образовательных услуг, однако последний имеет и свои специфические принципы, раскрытию сущности которых уделено особое внимание в данной статье. Анализ указанных принципов развития и функционирования рынка образовательных услуг Кыргызской Республики дает авторам возможность определить на их основе механизма взаимодействия между участниками рынка образовательных услуг.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, качество образования, принципы функционирования, эффективность образовательного процесса, контроль качества, механизмы взаимодействия

FUNCTIONING PRINCIPLES OF THE MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES OF THE KR AND ASSESSMENT OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

The article is devoted to the study of the principles of functioning of the educational services market of the Kyrgyz Republic, on the basis of the analysis of which the authors made an attempt to determine ways to improve the systems of indicators for assessing the effectiveness and quality of the educational process. It is indicated that the quality of the vocational education system is a priority for most countries. At the same time, the problem of improving the interaction between labor market systems and educational services is of particular relevance. The authors state the fact that the known principles of any market are compatible with the principles of the educational services market, but the latter also has its own specific principles, the essence of which is given special attention in this article. An analysis of these principles of development and functioning of the educational services market of the Kyrgyz Republic gives the authors the opportunity to determine, on their basis, the mechanism of interaction between participants in the educational services market.

Keywords: market of educational services, quality of education, principles of functioning, efficiency of the educational process, quality control, interaction mechanisms

Введение

Сегодня стратегические и концептуальные документы, которые разработаны и приняты на национальном уровне, подвергают существенному изменению системы управления вузами Кыргызстана. В ходе таких преобразований меняются требования к содержанию основных образовательных программ, внедряются передовые способы в сферу внутреннего и внешнего контроля качества образовательных услуг, уровни образования подвергаются к

пересмотру, в области управления вузам предоставлена большая самостоятельность.

В образовательной политике множества стран повышение уровня развития профессиональных навыков и приобретаемых в ходе обучения компетенций, качества систем профессионального образования является приоритетным направлением. Проблема совершенствования взаимодействия системы образовательных услуг по подготовке кадров и системы рынка труда вызывает в большинстве стран особую озабоченность.

Цель настоящей статьи состоит в исследовании современных способов повышения экономической эффективности преобразований, происходящих на рынке образовательных услуг Кыргызстана на основе изучения принципов его функционирования.

Объектом исследования является рынок образовательных услуг Кыргызстана. **Предметом** исследования явились принципы и особенности функционирования данного рынка.

Основная часть. Проведенное исследование механизма функционирования рынка образовательных услуг и анализ особенностей его функционирования позволяют сделать вывод о схожести известных принципов функционирования любого рынка, т.е. эти же принципы характерны и для рынка образовательных услуг [1, с. 103]. Как правило, эти принципы разделяются на общесистемные и специфические (рисунок 1). Несложно догадаться, что первая группа принципов присущи для любого вида рынка, а специфические характерны для рынка образовательных услуг

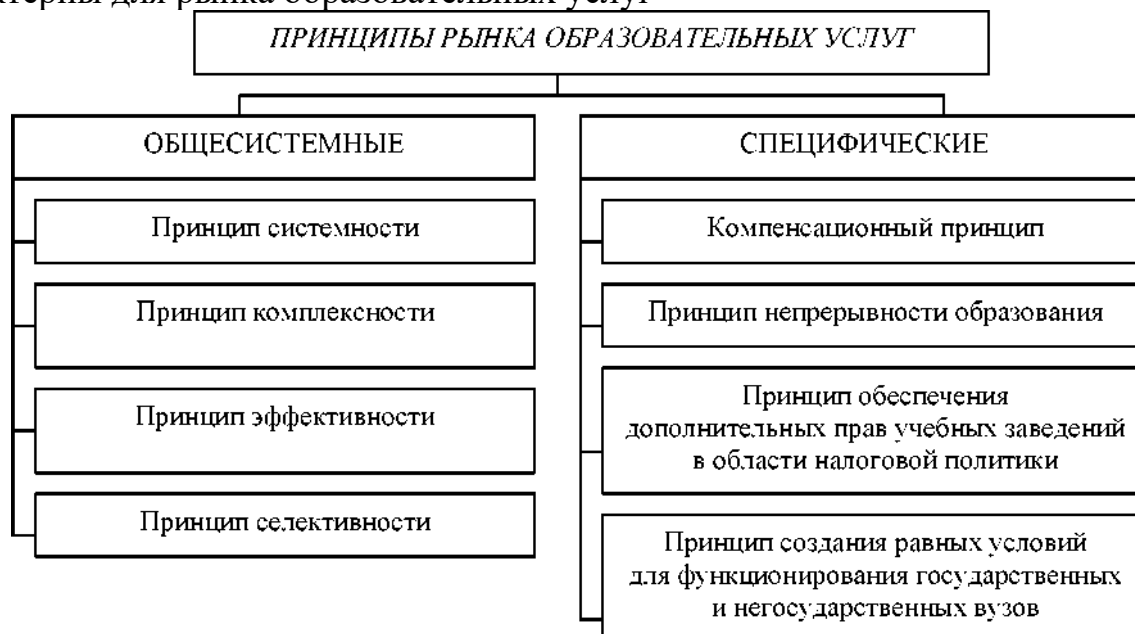

Рисунок 1 – Принципы функционирования рынка образовательных услуг.

Автор данной схемы Геворкян Е.Н. указанным принципам дает расшифровку таким образом [1, с.104]:

Принцип системности имеет следующее значение: необходимо рынок образовательных услуг рассматривать как конкретно определенную систему, состоящую из некоторых элементов и которая имеет определенную схему

внутренней организации. К формированию механизма по реализации рынка образовательных услуг необходимо подойти комплексно, что способствует сбалансированной работе всех его звеньев, устраняет несоответствия и противоречия между различными функциональными ветвями процесса образования, который нацелен на повышение профессиональных навыков и квалификации населения страны. Принцип системности и принцип комплексности функционирования современного рынка образовательных услуг следует реализовать при содействии государства, которое должно принимать активное участие в регулировании данного процесса.

В составе общесистемных принципов одним из значимых является принцип эффективности. Общую эффективность от реализации исследуемого рынка можно оценить степенью достигнутых целей, которые запланированы в сфере подготовки и повышения квалификации специалистов. В общую эффективность в первую очередь необходимо включить социальную и экономическую эффективности. Социальная эффективность преследует цель повышения качества жизни населения страны, экономическая же эффективность оценивается показателем прироста полученных от деятельности экономической системы результатов.

Принцип эффективности в обязательном порядке необходимо соблюдать. Саму эффективность при этом необходимо рассматривать не только применительно к деятельности в экономической сфере, качественному росту уровня жизни населения, но и к эффективности деятельности таких организаций, которые осуществляют подготовку специалистов, имеющие образование высокого качества.

Под принципом селективности подразумевается приоритетность финансирования образовательных учреждений, которые для экономики необходимы специалистов.

Группа специфических принципов функционирования рынка образовательных услуг следует представлять следующим образом.

Компенсационный принцип подразумевает процесс компенсирования нехватки средств для подготовки специалистов учебными заведениями, выделяемых из государственного (регионального) бюджета, путем применения законодательно определенных полномочий, которые предоставлены им государством. Необходимость данного принципа обусловлена дефицитом бюджетного обеспечения образовательного процесса и вытекающей из этого потребностью самостоятельного нахождения и привлечения средств внебюджетного характера.

Следует здесь отметить, что на рынке образовательных услуг Кыргызстана на начало 2021 года имеет место следующая тенденция:

- в системе среднего профессионального образования на уровне спузов контингент студентов вырос с 83 тыс. в 2012 году до 95 тыс. в 2020 году, что составляет 24% населения в возрасте 17-20 лет. Количество самих спузов выросло со 132 до 138, из которых 105 являются государственными и 33 негосударственными. Из общего количества студентов 11,6 тыс. обучаются на

бюджете, 84,3 тыс. – на контракте; доля обучающихся на бюджетной основе составляет при этом 13,8%.

- в республике функционирует 57 вузов, из которых 40 являются государственными и 17 – негосударственными. Общий контингент студентов - 214 тыс. человек, что составляет 26,5% от числа населения в возрасте 17-24. 12,1% из общего числа студентов обучаются на бюджете;

- по педагогическому составу в сравнении 2012 и 2020 годов:

- на уровне дошкольного образования число воспитателей увеличилось с 4053 до 8301;

- на уровне школьного образования число учителей увеличилось с 75 тыс. до 82 тыс.;

- на уровне профессиональных лицеев число педагогов в связи с оптимизацией системы, уменьшилось с 3920 до 3403;

- на уровне спузов - увеличилось с 6343 до 7299 педагогов;

- на уровне вузов - уменьшилось с 12633 до 12197 педагогов.

Из приведенных данных можно сделать вывод о том, что в Кыргызской Республике в сфере профессиональной подготовки специалистов финансирование из государственного бюджета осуществляется в пределах 13%.

Принцип непрерывности образования обоснован разделением рынка образовательных услуг в так называемые подсистемы образования, т.е. на субрынки.

Принцип обеспечения в области налоговой политики дополнительных прав учебных заведений позволило бы им получить ряд дополнительных источников средств для финансирования, необходимых для их развития, также для развития предпринимательской деятельности в системе образования, на основе которых можно будет создать систему защитных от негативного влияния рыночного окружения мер.

На основе принципа создания равных условий для функционирования государственных и негосударственных учебных заведений имеется возможность повысить уровень конкурентной борьбы среди вузов системы высшего образования, где негосударственные учебные заведения наравне с государственными учебными заведениями удовлетворяют предъявленные членами общества запросы в получении образования и профессии.

Анализ указанных принципов развития и функционирования рынка образовательных услуг Кыргызской Республики свидетельствует о возможности определения на их основе механизма взаимодействия между участниками данного рынка, что позволяет констатировать факты о зависимости функционирования вузов от факторов внешней среды.

В рамках аспектов управления можно указать следующие факторы:

- качество целеполагания, означающее соответствие планируемых целей возможностям вуза и требованиям внешней среды;

- выбранные стратегии должны быть адекватны поставленным целям;

- мотивация сотрудников вуза должны иметь силу и направленность, способные побуждать их к достижению поставленных целей;

-качество и объем вовлекаемых ресурсов в образовательные услуги должны удовлетворять требования [2, с. 109].

Первые три фактора характеризуют стратегическую составляющую эффективности управления, четвертый - тактическую. В конечном итоге именно они формируют два источника конкурентоспособности образовательного учреждения – текущую эффективность и рыночное позиционирование, которые различны по своей природе.

Сущность рыночного позиционирования состоит в формировании выгодной уникальной позиции, которая основана на реализации видов деятельности организации в плане создания, поддержания и расширения рынков сбыта, которые должны отличаться от деятельности учреждений-конкурентов. Текущая же эффективность, напротив, предполагает выполнения одинаковых видов деятельности по оказанию образовательных услуг на лучшем уровне по сравнению с конкурентами в рамках экономической эффективности.

На наш взгляд, текущая эффективность деятельности организации в процессе ее функционирования обеспечивает получение прибыли, рыночное же позиционирование обеспечивает саму возможность в реализации данного процесса. Каждый из перечисленных источников конкурентоспособности образовательного учреждения в отдельности является необходимым, но недостаточным условием обеспечения его конкурентоспособности. Устойчивую конкурентоспособность образовательного учреждения можно достичь только в случае базирования конкурентоспособности на обоих указанных источниках.

Приоритетной задачей в реализации принципа эффективности считается определение механизма управления экономической эффективностью деятельности организации. Стратегическая деятельность при этом должна ориентироваться на развитие имеющегося потенциала вуза, тактическая деятельность – на организацию деятельности его подразделений по развитию этого потенциала. Кроме этого подразделения вуза должны также вести работу по эффективному применению нового инструментария в некоторых конкретных ситуациях.

Система таких индикаторов оценки экономической эффективности образовательного процесса, как удельные и общие затраты на процесс образования, эффективности работы образовательного учреждения занимает особое место в формировании новых конкурентоспособных образовательных услуг. Данная система индикаторов направлена на выявление конкурентных возможностей учебного заведения на рынке образовательных услуг и дает возможность структурировать влияние экономических параметров учебного процесса, заданных на основе Государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования (ГОС ВПО), на конкурентное положение высшего учебного заведения и его структурных подразделений на рынке образовательных услуг.

Безусловно, есть множество известных систем индикаторов, отличие предлагаемой нами системы состоит в том, что прошедшие государственную сертификацию системы по определению экономических показателей

образовательных учреждений не предполагают оценки конкурентных преимуществ вуза, так как в них используются одни и те же индикаторы, отобранные в соответствии с требованиями ГОС ВПО. Однако в настоящее время каждый вуз сам по себе индивидуален и имеет право на самостоятельное определение своей политики присутствия на рынке образовательных услуг, и учитывать в этих условиях удельные и общие затраты, вложенные вузом на образовательный процесс является необходимым при определении уровня конкурентоспособности учебного заведения на рынке образовательных услуг условием.

Нами предложена методика структуризации затрат, которая позволяет направлять экономические и организационные ресурсы вуза на достижение на целевых рынках конкурентных преимуществ более осознанно. Система индикаторов оценки экономической эффективности деятельности образовательного учреждения основана на редуктивно-конструкторском подходе. Индикаторы затрат, вложенные в процесс образования представляют описание общих затрат, направленные на подготовку специалистов путем суммирования затрат на изучение ими отдельных дисциплин в соответствии с учебным планом. Показатели же удельных затрат, направленные на подготовку отдельного специалиста, раскрывают затраты на обучение студента по отдельной дисциплине по следующим основным статьям затрат: заработная плата, выплачиваемая преподавателю, затраты на обучение, на развитие материально-технической базы вуза, затраты на ремонт и амортизацию основных фондов и др.

Методика работы с указанными индикаторами дает возможность на стандартизацию экономических исследований различных по объему и содержанию образовательных процессов и основана на редуктивно-конструкторской модели исследования образовательных процессов, предполагающая использования следующего алгоритма:

уточняются объемы суммарных показателей учебной нагрузки, необходимую для выполнения вузом для подготовки одного специалиста по конкретной определенной специальности, и выделяется общий объем нагрузки по отдельным дисциплинам, после чего вычисляется объем удельных часовых нагрузок, приходящегося на одного студента. Данный процесс называется редуктивной частью модели;

-рассчитываются удельные затраты учебного заведения на один час обучения студента по отдельной конкретной дисциплине;

-рассчитываются затраты, вложенные на обучение одного студента по каждой дисциплине, указанной в рабочем учебном плане, имеющейся в составе учебной программы, реализуемой вузом для подготовки специалиста определенной специальности;

-в конце определяются общие затраты учебного заведения на подготовку одного специалиста некоторой специальности путем суммирования затрат на обучение одного студента по каждой дисциплине (конструкторская часть модели).

Таким образом, модель оценки образовательного процесса разбивается на конечные минимальные блоки, каждый из которых после экономического описания, участвует в конструировании экономической модели образовательного процесса требуемой специальности или дисциплины.

Преимущество описанного нами алгоритма для оценки экономической эффективности образовательного процесса состоит в том, что на основе его применения можно провести оценку не только экономической эффективности действующих образовательных процессов, но и перспективность и целесообразность управленческих, организационных, педагогических и иных инноваций, находящихся на стадии разработки.

Индикаторы, которые описывают экономическую структуру процесса образования, позволяют оценивать с экономических позиций результативность затрат, которые были произведены вузом при подготовке будущих специалистов путем сопоставления индикаторов качества образовательного процесса с реализованными экономическими затратами на достижение требуемого уровня качества.

Выводы: Индикаторы, позволяющие проводить расчеты эффективности внедрения инноваций, которые направлены как на улучшения в целом образовательного процесса, так и вложенных в него таких процессов, как обучение и воспитание, широко применяются при разработке конкурентных стратегий развития учебного заведения и его структурных подразделений. После несложных преобразований данные индикаторы можно применять не только в обосновании размеров платы за учебу студентов, обучающихся на коммерческой основе с учетом постоянных и переменных затрат на них, социальных и экономических компонентов производства образовательных услуг, но и в экономическом обосновании решения по открытию новых специальностей.

Специфика предлагаемой нами методики оценки экономической эффективности деятельности высшего учебного заведения состоит в том, что качественные аспекты деятельности образовательного учреждения и его структурных подразделений могут быть представлены в денежном выражении.

Список использованной литературы:

1. Абдыкалыкова Ж.А., Мамадалиева К.А. Совершенствование системы индикаторов оценки экономической эффективности образовательного процесса // Вестник Сибирского института бизнеса, управления и психологии. МНПК "Молодежь Сибири-Науке России". - 2023г. - №1. С.8-15

2. Геворкян Е.Н. Общесистемные и специфические принципы развития рынка образовательных услуг России // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Спец. вып. «Актуальные проблемы экономики и права». - 2003. - С. 103-111.

3. Чаплина А., Войцеховская И. Конкурентоспособность как интегральный показатель эффективности предприятия // Проблемы теории и практики управления. - 2006. - № 3. - С. 108-113.

4. Саяпина Н.Н. Оценка экономической эффективности деятельности вуза // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2010. № 3. С. 183–188.

5.Барановский А.И. Методологические основы управления маркетингом непрерывного многоуровневого образования // диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (маркетинг). Новосибирск 2007.

Ганыбаева У.Г., э.и.к., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Сыдыкова У.А.,
Борбор Азия эл аралык медициналык
университети
Карабаева М.А. ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

АУДИТТИН ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТТАРЫНЫН МАҢЫЗЫ ЖАНА АЛАРДЫ КЛАССИФИКАЦИЯЛООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Бул макалада аудиттин эл аралык стандарттарынын (АЭС) маңызы, максаттары, аудиттин эл аралык стандарттарынын өнүгүшүнө тышкы жана ички факторлордун тийгизген таасири жана АЭСнын классификацияланышы каралган.

Ачкыч сөздөр: ички аудит, АЭС, аудитордук ишмердүүлүк, финансылык отчеттуулук, консалтинг, аудиттин сапаты; чарбалык иштин экономикалык натыйжалары.

Аннотация

В данной статье рассматриваются значение и цели международных стандартов аудита (МСА), влияние внешних и внутренних факторов на развитие международных стандартов аудита, а также классификация МСА.

Ключевые слова: внутренний аудит, АЭС, аудиторская деятельность, финансовая отчетность, консалтинг, качество аудита; экономические результаты хозяйственной деятельности.

Annotation

This article discusses the meaning and purpose of International Standards on Auditing (ISA), the influence of external and internal factors on the development of International Standards on Auditing, as well as the classification of International Auditing Standards.

Keywords: internal audit, ISA, audit activity, financial reporting, consulting, audit quality; economic results of economic activity.

"Стандарт" деген сөз (англис тилинен Standard) башка окшош объектилерди алар менен салыштыруу үчүн баштапкы катары алынган үлгү, эталон, моделди билдирет. Аудитордук иш-чараларды жүргүзүүгө карата бул аудитордун ишине жалпы кабыл алынган талаптардын жыйындысы. Кесиптик техникалык жана этикалык стандарттар күтүлгөн натыйжалуулуктун жана сапаттын минималдуу деңгээлин белгилейт.

Аудит процедураларынан айырмаланып, кайсы этап-этабы менен ишке ашырылат жана кардардын өндүрүшүнүн масштабына, адистигине, эсепке алуу тутумуна жана башка жагдайларга жараша өзгөрүп турат, стандарттар иштин сапатынын көрсөткүчү болуп саналат.

Аудиттин эл аралык стандарттары (АЭС) бардык аудиторлор өздөрүнүн кесиптик ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө карманууга тийиш болгон бирдиктүү негизги принциптер болуп саналат жана аларга ылайык аудиттин жана ага тиешелүү кызматтардын сапатынын тиешелүү деңгээли камсыз кылынат.

Аудиттин эл аралык стандарттарынын негизги максаттары болуп төмөнкүлөр саналат:

1. профессионалдык деңгээли дүйнөлүк деңгээлден төмөн болгон өлкөлөрдө аудитти өнүктүрүү;

2. эл аралык масштабда аудитке болгон мамилени унификациялоо.

Аудиттердин методологиясын унификациялоо зарылдыгы бир катар объективдүү себептер менен түшүндүрүлөт: биринчиден, аудиттин стандарттарынын эволюциясына финансылык эсептин эл аралык стандарттарын иштеп чыгуу негизинен таасир этет;

экинчиден, жалпы таанылган стандарттарды иштеп чыгууга аудит жана консалтингдик кызмат көрсөтүү чөйрөсүндөгү монополиянын өсүшү шарт түзөт (азыркы учурда рыноктун эң чоң үлүшү ондон ашпаган ири компанияларга жана ассоциацияларга таандык);

үчүнчүдөн, аудитордук стандарттар "начар аудит" жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат, анткени аларды жетекчиликке алуу менен аудитор жок дегенде аудитордук процедуралардын минималдуу талап кылынган комплексин аткарышы керек.

Аудиттин стандарттары аудитордук кызмат көрсөтүүлөрдү аныктоонун критерийи болуп, финансылык маалыматты пайдалануучуларга бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө кандайдыр бир ишенимге ээ болууга мүмкүндүк берет.

Демек, аудиттин эл аралык стандарттарынын өнүгүшүнө тышкы жана ички факторлор таасир этет. Тышкы өнүгүү факторлору төмөнкүлөрдү камтыйт:

- бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун принциптерин унификациялоого алып келген дүйнөлүк экономикалык байланыштарды өнүктүрүү жана тереңдетүү, трансулуттук компанияларды түзүү;

- баалуу кагаздар рыногунун динамикалык өнүгүүсү;

- салттуу түрдө эл аралык кызмат катары өнүккөн тейлөө секторуна таандык аудит.

Аудиттин эл аралык стандарттарын иштеп чыгуудагы ички факторлор аудитордук уюмдардын өздөрүнүн керектөөлөрү менен аныкталат:

- аудит жана консалтинг чөйрөсүндө капиталдын концентрациялануу процесси, мында көбүрөөк рыноктун 90% 10-12 алдыңкы фирмаларга таандык,

- бухгалтердик эсеп жана аудит тармагында ар кандай эл аралык уюмдарды түзүү, өнүктүрүү жана иштөө.

Ошентип, аудиттин стандарттары аудиттин сапатына жана ишенимдүүлүгүнө карата бирдиктүү негизги ченемдик талаптарды түзөт, алар аудиттин натыйжаларына кепилдиктин белгилүү бир деңгээлин камсыз кылат. Экономикалык кырдаал өзгөргөн сайын аудиттин стандарттары өлкөдө мезгил-мезгили менен каралып турат.

Аудиттин стандарттарынын негизинде аудиторлорду даярдоо боюнча окуу программалары жана аудитордук иш менен алектенүү укугуна сынактарды өткөрүүгө бирдиктүү талаптар түзүлөт.

Стандарттар аудитке жалпы мамилени, аудиттин көлөмүн, аудиторлордун отчетторунун түрлөрүн, методикалык маселелерди, текшерүү жүргүзүүнүн

шарттары ушул кесиптин бардык өкүлдөрү карманууга тийиш болгон негизги принциптерди аныктайт.

Стандарттардын мааниси алар:

- аудиттин алгылыктуу сапатын камсыз кылуу;
- жаңы илимий жетишкендиктерди аудитордук практикага киргизүүгө салым кошуу;
- колдонуучуларга аудит процессин түшүнүүгө жардам берүү;
- кесиптин кадыр-баркын жогорулатуу;
- аудиторлорго кардарлар менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнү жеңилдетүү;
- аудит процессинин айрым элементтеринин өз ара байланышын камсыз кылуу.

Стандарттардын негизги өзгөчөлүгү, жоопкерчиликтин бир бөлүгү аларды түзүүчүлөрдүн айтымында, эгерде аудитордун стандарттарды ырааттуу колдонгону сотто далилденсе, ага (аудиторго) олуттуу айып салынышы мүмкүн.

Бул факт биринчи жолу англис жана америкалык соттордун практикасында чагылдырылган, алар эреже катары, эгерде аудиторлор өз ишинде жалпы кабыл алынган стандарттарды так сакташкандыгын далилдей алышса, кардарлардын дооматтарын четке кагышкан.

70-жылдары Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын жетекчилиги астында аудиттин сапатын жогорулатуу жана бир түргө келтирүү максатында дүйнө жүзү боюнча эл аралык аудит стандарттарын иштеп чыгуу башталды. АЭС Эл аралык аудит жана сапатты кепилдөө стандарттары кеңеши тарабынан чыгарылган. Аудит боюнча Эл аралык колдонмолор эки максатты көздөйт: кесиптин өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү.

Мүмкүн болушунча профессионалдуулук деңгээли дүйнөлүк деңгээлге туура келбейт жана ошого эл аралык масштабдагы аудитке жараша биригет.

Аудиттин стандарттары аудиттин сапаты жана ишенимдүүлүгү үчүн стандарттарды аныктаган бирдиктүү эл аралык фундаменталдык көрсөтмөлөрдү түзөт жана алар сакталган учурда аудиттин натыйжаларына белгилүү кепилдиктерди берет.

Аудиттик практика боюнча эл аралык комитет эл аралык стандарттардан жана тиешелүү кызматтарды көрсөтүү стандарттарынан турган аудиттин стандарттарыништеп чыккан.

Эл аралык аудиттин стандарттарынын классификациясы

АЭС үч орундуу номерден турат жана аудит стандарттарынын жети чакан тобун камтыйт.

Биринчи топ АЭС 100-199га чейинки стандарттар «Киришуу»;

Экинчи топ АЭС 200-299га чейинки стандарттар «Жалпы принциптери жана милдеттери» аталышында;

Учунчу топ АЭС 300-499га чейинки стандарттар «Финансылык отчеттуулуктун аудитин пландаштыруу» аталышында;

Тортунчу топ АЭС 500-599га чейинки стандарттар «Аудитордук тастыктоолор (далилдоо)» аталышында;

Бешинчи топ АЭС 600-699га чейинки стандарттар ««Үчүнчү жактардын эмгегин пайдалануу» аталышында;

Алтынчы топ АЭС 700-799га чейинки стандарттар «Аудитордук корутундулар» аталышында;

Жетинчи топ АЭС 800-899га чейинки стандарттар «Аудиттин өзгөчө багыттары» аталышында болуп болунот.

Бул стандарттар финансылык отчеттуулуктун аудитин жүргүзүү үчүн талаптарды белгилейт.

Колдонулган адабияттар:

1.«Аудитордук ишмердуулугу жонундо» Кыргыз Республикасынын мыйзамы 2021-ж 3-апрель.

2.Кыргыз Республикасындагы Ички аудиттин СТАНДАРТТАРЫ 2021-ж. 25-август

3.Гетокова, М, Скородумов, В.А., Чепик, Н.А. Аудит и сопутствующие услуги: учебное пособие / М. Гетокова, В.А, Скородумов, Н.А. Чепик. Изд-во:СПГУЭФ, г. СанктПетербург, 2010. - 208 с.

4.Грачева, М. Международные стандарты аудита: учебное пособие/ М. Грачева.- 2 изд. перераб. и доп.: Инфра – М, 2012. - 144 с.

5.Международные стандарты аудита и контроля качества. Ч.1: сборник: в 3 т. / Международная Федерация Бухгалтеров (МФБ). — Киров: ООО «Кировская типография», 2012. —1616с.

6.Панкова, С.В., Панкова, Н.И. Международные стандарты аудита: учебник./ С.В Панкова, Н.И. Панкова - 2-еизд., перераб. И доп. - М.: Магистр, 2008.

7.Суворова, С.П., Парушина, Н.В., Галкина, Е.В. Международные стандарты аудита: учебное пособие/С.П. Суворова, Н.В. Парушина, Е.В. Галкина. М.: ИД «Форум»:ИНФРА-М,2007. – 320с.

*Адышева Н.К., преподаватель
КУМУ*

ГЛОБАЛИЗМ И ДИАЛЕКТИКА МОДЕРНИЗАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена актуальной для социальной философии проблеме-модернизации. Процесс глобализации представляет собой множество процессов, происходящих параллельно, одновременно в масштабах всей Земли. Глубокие перемены происходят также в социальной и культурной сфере, которые в силу их специфики, природы, гораздо более инерционны, чем экономика. Однако эти различия, какими бы значительными они не были сами по себе, устраняются через модернизацию.

Ключевые слова: глобализации, социум, модернизм, модернизация, альтернативные модернизация, традиции, традиционные общество.

GLOBALISM AND THE DIALECTIC OF MODERNIZATION

Annotation

The article is devoted to the problem of modernization, which is relevant for social philosophy. The process of globalization is a set of processes taking place in parallel, simultaneously on the scale of the entire Earth. Profound changes are also taking place in the social and cultural sphere, which, due to their specificity, nature, are much more inertial than the economy. However, these differences, no matter how significant they are in themselves, are eliminated through modernization.

Keywords: globalization, society, modernism, modernization, traditional, traditional, society.

Любой социум и, соответственно, все его различные составляющие формируются и существует в определенных культурных условиях, которые имеют свойство изменяться. И по мере того, как изменяются эти условия, меняется и сам социум. XX-й и тем более текущий XXI-й век характеризуется не только чрезвычайно быстрыми переменами, трансформациями, происходящими практически со всеми народами, масштабами и глубиной этих преобразований, но и тотальным взаимодействием культур различных народов и цивилизаций. В этом взаимодействии, одни народы – более могущественные и многочисленные – естественно, влияют на другие – менее мощные и малочисленные. Именно по этой причине понять и дать объективную оценку процессам, происходящим в настоящее время в жизни социума, и последствиям данного процесса, невозможно без анализа, философского осмысления таких современных, наиболее значительных процессов, как глобализация, модернизация и культурная интеграция человечества, осуществляемая в форме поглощения одних культур другими либо культурной диффузии, т.е. взаимного проникновения различных культурных элементов. Все эти процессы на сегодняшний день, как показывает практика, оказывают наиболее сильное воздействие массовое сознание, в том числе, разумеется, сознание молодежи.

Что касается глобализации, то в настоящее время существует множество ее определений, и количество их постоянно растет. Данный факт свидетельствует, в частности, о чрезвычайной сложности и противоречивости данного явления, процесса. Известный российский политолог, доктор исторических наук В.Б. Кувалдин писал еще в 2000 году: «Сегодня трудно найти

более модную и дискуссионную тему, чем глобализация. Ей посвящены десятки конференций и симпозиумов, сотни книг, тысячи статей. О ней говорят и спорят ученые, политики, бизнесмены, религиозные деятели, люди искусства, журналисты. Предметом оживленных дебатов служит буквально все – что такое глобализация, когда она началась, как она соотносится с другими процессами в общественной жизни, каковы ее ближайшие и отдаленные последствия. Обилие мнений, подходов, оценок само по себе, однако, не гарантирует основательной проработки темы. Глобализация оказалась трудным орешком не только для массового сознания, но и научного анализа» [, с. 25]. В настоящее время количество книг и статей, посвященных проблемам глобализации, возросло многократно по сравнению с 2000 годом. Однако это не только не внесло необходимую ясность в понимание феномена глобализации, но, напротив, только усложнило его понимание. Поэтому мы не будем слишком углубляться в анализ глобализации, однако, имея в виду предмет нашего исследования, обратим внимание на те его черты, которые представляют интерес с точки зрения трансформации общества Кыргызстана и изменения его сознания.

Для начала приведем наиболее краткое из существующих определений глобализаций, которое, несмотря на свою краткость, достаточно полно, на наш взгляд, передает сущность процесса глобализации. Итак, глобализация – это процесс «всемирной экономической, политической, культурной и религиозной интеграции и унификации» [, с. 4] С данным определением можно и не соглашаться, особенно с заключительной его частью, настаивающей на религиозной интеграции и унификации. Тем не менее оно может служить в качестве базового, опорного, оттолкнувшись от которого можно начать анализ.

Собственно, процесс глобализации представляет собой множество процессов, происходящих параллельно, одновременно в масштабах всей Земли. К таким процессам следует отнести в первую очередь такие, как мировое разделение труда, перемещение капитала и производственных ресурсов, миграция, стандартизация правовых систем, технологий, производимой продукции и т.д. На основе этих процессов, а также материальной базы, возникающей в результате хозяйственной деятельности, происходит сближение, а нередко и слияние культур различных народов и стран [, с. 16]. В настоящее время глобализация охватывает на деле все сферы жизни общества практически в любом государстве, включая Кыргызстан. По мере расширения и углубления процесса глобализации страны и народы становятся все более взаимозависимыми, хотя характер и степень такой зависимости одних народов от других, естественно, неодинаков, что является одним из основных противоречий глобализации.

Происхождение слова «глобализация» и его изначальный смысл, этимология сами по себе указывают на то, что основная роль в данном процессе отводится торговле, которая, однажды выйдя за рамки национальных государств, со временем приняла, благодаря возникновению океанского флота и развитию различных транспортных средств) глобальный характер. Однако мы разделяем точку зрения В.Б. Кувалдина, считающему, что, несмотря на то, что

процесс глобализации начался с различных видов экономической деятельности и активность в данной сфере настолько существенна, что часто между глобализацией и становлением мирового хозяйства ставят знак тождества, это не вполне соответствует истине, поскольку экономика, являясь мостом и задавая импульс развитию, далеко не исчерпывает данный процесс. Глубокие перемены происходят также в социальной и культурной сферах, которые в силу их специфики, природы «гораздо более инерционны, чем экономика. Более того, здесь глобализация наталкивается на трудно преодолимые барьеры, порожденные принципиальной невесомостью политических систем или культурных норм к более или менее унифицированным формам», что является одной из основных причин высокого уровня конфликтности процесса глобализации наряду с фундаментальными различиями «в уровне социально-экономического и политического развития человеческих сообществ, в образе жизни, в отношении к основным проблемам бытия. Сегодня эти различия настолько велики, что можно сказать, что человечество живет в разных измерениях» [, с. 27]. Однако эти различия, какими бы значительными они не были сами по себе, не являются абсолютно непреодолимыми и устраняются, как показывает практика, через модернизацию. Именно через процесс модернизации происходит, как указывал известный американский и израильский специалист в сфере сравнительных исследований цивилизаций и модернизации Ш. Эйзенштадт «переход к современному обществу (modernsociety)» [, с. 107] .

На конец 60-х и 70-е годы XX века приходится второй этап формирования современных концепций модернизации, который при сохранении основных положений предшествующего этапа тем не менее ознаменовался критикой некоторых его наиболее спорных, категорических и наиболее одиозных положений и переоценкой некоторых идей прежних концепций. В частности, акцент в новых концепциях сместился на научно-технический прогресс, в них стало призваться, что современные социумы не только могут включать в себя достаточно много традиционных элементов, но и то, что модернизация может при определенных условиях приводить к усилению традиции. Кроме того, новые концепции получили статус альтернативных коммунистической теории трансформации. Такие уступки, компромиссы были обусловлены главным образом тем, что коммунистические идеи во многом благодаря определенному социально-экономическому и политическому успеху стран социалистического лагеря получили широкую популярность не только в странах третьего мира, но и в самих западных государствах.

В этот период в исследовательской среде стало обращаться внимание на проблему стабильности политического режима и политического развития, как одной из предпосылок и условий социально-экономического развития, прогресса. По мнению некоторых исследователей, важнейшим условием успешности, благополучия, нормального хода модернизации является обеспечение порядка, отсутствия острых, непримиримых конфликтов в обществе, стабильности, которая возможна при наличии плодотворного диалога, взаимодействия между элитой и массами. Так, известный американский

социолог и политолог, основоположник концепции этнокультурного разделения цивилизаций С. Хантингтон считал основной проблемой модернизации конфликт между имеющейся в наличии мобилизованностью населения, его вовлеченностью к политическую жизнь страны и существующими государственными и общественными институтами, структурами и механизмами четкого формулирования, доведения до сведения властей, элиты и агрегирования интересов этого населения. С. Хантингтон подчеркивал, что на той стадии, когда происходят значительные изменения в обществе и государстве, как показывает богатый опыт, только жесткий авторитарный режим, контролирующий как текущую ситуацию, так и порядок в целом, в состоянии сконцентрировать необходимые ресурсы для осуществления процесса трансформации, должным образом распорядиться ими и таким образом обеспечить переход к рыночной экономике и национальное единство [, с. 178]. В пользу данного утверждения говорит, в частности, опыт Китая, успешную осуществившего модернизацию в кратчайшие исторические сроки в условиях авторитарного режима.

В конце 80-х годов XX века начался третий этап развития теории модернизации, которая, подстраиваясь под стремительно меняющуюся реальность, фактически признала реальную возможность реализации национальных вариантов модернизации, которые могут воплощаться в жизнь на основе аккумуляции чужого передового технологического и социального опыта и внедрения его в хорошо продуманному сочетании с собственными историческим опытом и традиционными ценностями незападного происхождения. Стало признаваться, что модернизация может реализовываться без навязывания западной модели и опыта и что резкое нарушение баланса между традиционностью и современностью может приводить к значительным конфликтам в обществе и государстве и срыву, неуспеху модернизации.

Преодоление традиций остается по-прежнему смыслом и конечным результатом трансформации в современное общество, однако суть данного преодоления представляется уже не том, что они должны быть настойчиво и поспешно быть отвергнуты, как архаичные и мешающие развитию, а в признании того, что при определенных ситуациях, количество которых со временем стабильно возрастает, в качестве социальных регуляторов могут выступать не традиционные ценности, нормы и модели поведения, основывающиеся на религиозных воззрениях, опыте и представлениях или общинных прецедентах и привычках, а нормы, базирующиеся на индивидуальных взглядах, ценностях и предпочтениях, выборе. Такие ситуации по ходу модернизации, обеспечивающей рост эффективности общественно полезного труда и материальное благополучие общества, должны во все возрастающей мере переходить из сферы производства в быденную, повседневную жизнь, чему должны способствовать помимо роста экономической самостоятельности индивидов и изменения системы ценностей в обществе их образованность и информированность.

Стало признаваться также, что попытки модернизации могут привести и отрицательным результатам, последствиям. Так, исчезновение или серьезная

деформация традиционных институтов и уклада жизни зачастую приводит к социальной и ценностной дезорганизации значительной части общества, к хаосу и аномии, резкому росту уровня криминальности в обществе и девиантного поведения [, с. 19]. В некоторых обществах и странах такие изменения приводят к затяжному системному кризису, когда общество становится неспособным даже осуществлять контроль процесса накопления отклонений. Признание данного факта привело к тому, что в качестве средства, позволяющего преодолеть либо устранить отрицательные последствия, результаты модернизации, признается так называемая «альтернативная модернизация», представляющая собой разновидность модернизации, реализуемой незападными методами, путем. На третьем этапе формирования теории модернизации фактически произошел отказ от монополии европоцентристской трактовки модернизации и стал более глубоким и тщательным образом анализироваться вариант модернизации, который можно определить как «модернизации без вестернизации», в частности, японский опыт, когда модернизация была осуществлена с упором на национальную культуру и менталитет. Более того, в настоящее время активно дискутируется проблема, связанная с стремительно и успешно осуществляемой модернизацией в ряде азиатских государств, что дает повод говорить об азиатской версии модернизации, которая, превосходя по ряду параметров западный вариант, будет, по всей видимости, определять в целом будущее развитие человечества [, с. 268].

Одним из следствий вышеупомянутого стремительно развития стал фактический отказ в теории модернизации европоцентристского подхода, от вестернизации при одновременном признании как самодостаточных, самоценных и способных к ускоренному развитию цивилизаций незападного происхождения с опорой на собственную традиционные ценности и культуру.

С другой стороны, практически все современные государства, независимо от того, входят они в группу развитых или развивающихся, осуществляют с различным успехом модернизацию.

Специалисты указывают на то, что в настоящее время можно наблюдать осуществление, как минимум, трех разновидностей, форм модернизации:

- в государствах с высокоразвитой экономикой подходит практически к полному завершению переход от постиндустриального к так называемому информационному обществу;

- в государствах, создавших у себя уже относительно развитую промышленность, стремительно создаются элементы информационного общества и параллельно формируются демократические политические и правовые институты, в большей мере отвечающие современным условиям;

- в государствах, в которых все еще преобладают или значительны по своему объему традиционные элементы, создается современная промышленность и некоторые элементы информационного общества, при этом происходит параллельный процесс, связанный с преобразованием правовой и политической систем, адаптацией их под быстро меняющиеся внешние и внутренние условия.

Очевидно, что Кыргызстан относится к третьей группе государств и, соответственно, пытается осуществить у себя догоняющий тип модернизации, связанный с созданием основ современной промышленности и элементов информационного общества.

Многие современные исследователи придерживаются мнения, что дальнейшее развитие народов, как и планеты в целом, связано с глобальным процессом информатизации, созданием новой формы культуры – информационной, информационного общества, информационной фазы общественно-экономического развития. Очевидно, что процесс модернизации, в том числе в Кыргызстане, даже не должен, а уже идет в этом направлении. Данный вопрос, как и вопросы, связанные с поглощением и диффузией культур, мы рассмотрим более подробным образом в следующих подведем выводы данной статьи

1. В настоящее время можно наблюдать осуществление, как минимум, трех разновидностей, форм модернизации:

- в государствах с высокоразвитой экономикой подходит практически к полному завершению переход от постиндустриального к так называемому информационному обществу;

- в государствах, создавших у себя уже относительно развитую промышленность, стремительно создаются элементы информационного общества и параллельно формируются демократические политические и правовые институты, в большей мере отвечающие современным условиям;

- в государствах, в которых все еще преобладают или значительны по своему объему традиционные элементы, создается современная промышленность и некоторые элементы информационного общества, при этом происходит параллельный процесс, связанный с преобразованием правовой и политической систем, адаптацией их под быстро меняющиеся внешние и внутренние условия.

Очевидно, что Кыргызстан относится к третьей из указанных групп государств, и, соответственно, в нем осуществляется третья же форма модернизации.

Каждая из вышеуказанных групп государств и соответствующие им виды модернизации, несмотря на то, что они достаточно сильно отличаются друг от друга, едины в том, что во всех них происходят изменения, связанные процессом информатизации общества.

2. Одной из особенностей модернизационного процесса в современном мире является эффективное и широкое внедрение новаций в социальную реальность, практику. Однако деятельность по их внедрению может быть эффективной только при условии, что она связана определенным образом с прежними культурными традициями, а не бездумно отрицает их, как препятствующие развитию. Речь идет не обо всех без исключения традициях, а традиционной базе в целом, традиционных ценностях, резкий уход от которых может привести к отрицательным последствиям, не дав при этом заметного положительного результата. Глубокая модернизация приводит в конечном счете

к трансформации практически всех наиболее важных сторон общественной жизни и самого общества, в первую очередь сферы производства, обмена и потребления, социальных, правовых и политических институтов. Все эти изменения сопровождаются определенным изменением системы духовных ценностей, что, как правило, воспринимается обществом наиболее болезненным образом.

3. Реальная модернизация общества возможна только при наличии определенных, достаточно многочисленных общественных групп, сословий и классов, которые не только заинтересованы и стремятся, но и способны целенаправленно, настойчиво и со знанием дела преобразовывать все стороны общественных отношений, внедряя в общественную жизнь различные инновационные элементы. С другой стороны, попытки модернизации могут привести и к отрицательным последствиям. Исчезновение или серьезная деформация традиционных институтов и уклада жизни зачастую приводит к социальной и ценностной дезорганизации значительной части общества, к хаосу и аномии, резкому росту уровня криминальности в обществе и девиантного поведения. Признание данного факта привело к тому, что в качестве средства, позволяющего преодолеть либо устранить отрицательные последствия, результаты модернизации, признается так называемая «альтернативная модернизация», представляющая собой разновидность модернизации, реализуемой незападными методами, путем.

Список использованных источников:

1. Кувалдин В.Б. Глобализация – светлое будущее человечества? // НГ-сценарии. – М., 2000. – № 9, 11 октября. – С. 25. – С. 25–34.
2. Глебов Г.И., Милаева О.В. Современные международные отношения. – Пенза: Издательство Пенз. Гос. ун-та, 2010. – 98 с.
3. Новикова И.В. Глобализация, государство и рынок: ретроспектива и перспектива взаимодействия [Текст] / И.В. Новикова. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2009. – 218 с.
4. Дергачев В.А. Глобалистика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 303 с.
5. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. – М., 1999. – С. 107.
6. Штомпка, П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
7. Цапф, В. Теория модернизации и различие путей общественного развития [Текст] / В. Цапф // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 14–26.
8. Инглхарт, Р. Модернизация и постмодернизация [Текст] / Р. Инглхарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М., 1999. – С. 267–268.
9. Общая и прикладная политология. – М.: МГСУ, изд-во Союз, 1997. – 992 с. – С. 53.
10. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. – М.: Политиздат, 1991. – 528 с.; Поппер, К. Р. Открытое общество и его враги / К. Р. Поппер. – М.:

Международный фонд «Культурная инициатива», Фонд Сороса (США), 1992. – 976 с.

11.Туманов С.В. Современная Россия: Массовое сознание и массовое поведение (опыт интегративного анализа). – М.: Издательство Московского университета, 2000. – 192 с. – С. 26.

Бекташева А.Дж.
ОшГУ

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена актуальным проблемам цифровой трансформации высшего образования, как необходимого условия развития современного информационного общества. Дается всесторонний анализ сущности и амбивалентного характера этого процесса. Автор последовательно исследует положительные аспекты внедрения цифровых технологий в процесс обучения, с которыми связаны перспективы развития онлайн и дистанционного образования. На основе аналитических исследований рассмотрены взгляды некоторых ученых-новаторов в области цифровой трансформации высшего образования. Особое внимание уделяется рассмотрению рисков, связанных с цифровизацией образования, исследованию возможного негативного влияния данных процессов на социальное развитие общества и будущее человечества

Ключевые слова: цифровизация, институт образования, цифровизация образования, инновации в обучении, электронное обучение, онлайн-обучение, информационное общество, информационные технологии, средства и методы цифровой трансформации.

Annotation

The article is devoted to the actual problems of digital transformation of higher education as a necessary condition for the development of a modern information society. It is given the comprehensive analysis of the essence and ambivalent nature of this process. The author consistently explores the positive aspects of the introduction of digital technologies in the learning process, which are associated with the prospects for the development of online and distance education. Based on analytical research, the views of some innovators are considered in the field of digital transformation of higher education. Special attention is paid to the risks associated with the digitalization of education, the study of the negative impact of these processes on the social development of society and the future of the humanity.

Keywords: digitalization, institute of education, digitalization of education, innovations in learning, e-learning, online learning, information society, information technologies, means and methods of digital transformation.

Информационная революция стремительно ворвалась в жизнь современного общества, значительно изменив функционирование разных сфер его жизнедеятельности. Цифровизация, как одна из главных составляющих глобализации общества, не только прочно закрепилась в механизме образовательной системы, но и основательно трансформировала этот механизм, сущность и характер образования.

Если говорить о классическом понимании категории образования, то под ней подразумевается система знаний, умений, навыков и компетенций, которыми должен овладеть студент, а также приобретение опыта творческой деятельности и ценностного отношения к миру. Образование предшествует другим видам деятельности и является важным фактором как социализации личности, так и развития общества, его прогресса. И роль института образования в жизни современного общества продолжает возрастать [1].

Сегодняшнее общество можно охарактеризовать как информационное и постмодернистское. Такое общество известный специалист в области менеджмента профессор Питер Вейл сравнил с «котлом постоянно бурлящей воды». Это создает ощущение постоянной неопределенности, беспорядка и хаоса [2].

Целью данной работы является попытка систематизации направления цифровизации высшего образования в условиях глобализации общества, определения его влияния на содержание и результаты подготовки студентов, на отношения между основными субъектами образовательной деятельности и исходя из этого наметить программу исследования социальных рисков трансформации высшего образования как социального института под воздействием цифровизации.

Таким образом, цифровую трансформацию образования можно охарактеризовать как научно-практическую деятельность, направленную на применение компьютерных технологий для сбора, хранения, обработки и распространения информации, обеспечивающую систематизацию имеющихся и формирование новых знаний в сфере образования для достижения психолого-педагогических целей обучения и воспитания.

В данной статье был применен неинституциональный подход, с целью исследования влияния цифровых технологий на требования к основным участникам системы высшего образования, каким образом эти требования воспринимаются разными участниками системы высшего образования, как трансформируются отношения между ними, как изменяется сложившийся порядок взаимодействия, а также к каким социальным последствиям приводят данные изменения.

В настоящее время наблюдается ряд противоречий педагогического, методологического, научного характера в русле цифровой трансформации высшего образования. Так, существует противоречие между ориентацией педагогической практики на интенсивный процесс цифровой трансформации высшего образования (компьютеризация, внедрение информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс, формирование информационной культуры личности) и отсутствием установленных общепринятых методологических и теоретических основ процесса цифровой трансформации, ее стратегических перспектив развития [3]. Другое противоречие складывается между активным насыщением образовательной системы компьютерными средствами и отсутствием желаемого результата качества подготовки специалистов, между внедрением новых информационно-коммуникационных технологий в педагогический процесс и неподготовленностью педагогических кадров и обучающихся к овладению ими [4].

Важно понимать, что цифровая трансформация образования обеспечивает достижение двух стратегических целей:

1. В повышении эффективности всех видов образовательной деятельности на основе использования информационных и телекоммуникационных технологий;

2. В повышении качества подготовки специалистов с новым типом мышления, соответствующим требованиям информационного общества.

Цифровизация высшего образования означает трансформацию учебно-образовательного и управленческого процесса, повседневных социальных практик в системе высшего образования, обусловленную внедрением технологий создания, обработки, обмена и передачи больших массивов информации на небумажных носителях. Цифровизация предполагает интеграцию образования с информационными ресурсами [5].

Очевидно, что цифровая трансформация предоставляет массу возможностей в образовательном пространстве.

Во-первых, новые перспективы касаются, прежде всего, содержания образования-обучения, способов его освоения. Благодаря развитию Интернета открывается свободный доступ для преподавателя и учащегося к информационному пространству, в том числе для самообразования. Образование как институт имеет свою идеологию, укорененную в культуре конкретного общества. Эта идеология придает смысл образованию, задает вектор образовательной деятельности. Иными словами, определяет, как и чему учить, чтобы индивид был успешным, полезным для общества, социализированным. Идеология служит основой концептуальной модели образования.

В результате цифровизации электронные образовательные ресурсы становятся не просто доступным потоком учебной информации, а системой интерактивных и мультимедийных опытов, онлайн-диалогов. Учебно-методические пособия такого цифрового формата пока еще недостаточно распространены в Кыргызской Республике, их качество чаще всего также оставляет желать лучшего, поскольку разработка и внедрение таких электронных материалов – дело скрупулёзное, требующее времени, методических знаний, творческого подхода и цифровых компетенций.

Онлайн-образование, по мнению экспертов, имеет ряд преимуществ по сравнению с традиционной образовательной моделью [6]. Оно дает доступ к высшему образованию более широкому кругу желающих его получить, позволяет многократно воспроизводить учебный материал, что облегчает его освоение, предоставляет возможность студентам самостоятельно выбирать удобную форму освоения материала и формировать расписание занятий, тем самым обеспечивая индивидуализацию образовательных траекторий.

Внедренные в образовательный процесс системы Google Forms, Kahoot, Edmodo позволяют преподавателям обмениваться интерактивными материалами, привлекать студентов к обсуждению тех или иных вопросов, оценивать выполнение заданий в режиме реального времени [7].

Таким образом, исходя из вышеизложенного можно выделить плюсы цифровой системы образования (см. Таблицу 1).

Как можно предположить из вышеизложенного, возрастают возможности инклюзивного образования в удовлетворении разнообразных, в том числе особых, образовательных потребностей и учете индивидуальных возможностей студентов.

Внедрение цифровых технологий коренным образом влияет не только на освоение содержания и методику обучения, но на всю организацию образования. Цифровизация должна способствовать формированию более гибкой образовательной системы – созданию персональной образовательной и карьерной «дорожной карты», а также сделать процедуры управления более прозрачными и подвергаемыми реинжинирингу. Казалось бы, благодаря цифровизации образовательная система приобретает стройный, объективный и предсказуемый характер. Но слишком явно просматривается двойственность, амбивалентный характер процесса цифровизации, содержащий в себе скрытые и явные угрозы и риски.

Таблица 1. Преимущества цифровой системы образования

Приучение к самостоятельности	• Будущая система подразумевает самостоятельную работу, формируя понимание того, что человек сам должен стремиться к знаниям. Такое воспитание в дальнейшем сделает характер человека более твердым. Без излишней заботы педагогов обучающийся добьется более высоких результатов.
Отсутствие бумажной волокиты	• Цифровое образование избавляет человека от горы бумаг и книг. В компьютере вместятся все учебники и пособия, а планшет может заменить рабочие тетради.
Экономия	• Цифровизация избавляет от бумажных версий, что ведет к немалой экономии. Электронные версии необходимо будет заменять на новые только в случае поломки старой техники.
Упрощение работы педагогов	• В цифровой системе работа педагога подразумевает лишь помощь, которая задает направление развития обучающихся. Обращение за помощью к педагогу происходит лишь в спорных ситуациях.
Шаг в будущее	• Переход к цифровому образованию – это значимый этап к созданию Интернет-технологий. Сейчас наука развивается с большой скоростью, каждый день появляются новые структуры. Цифровизация обучения поможет обучающимся лучше ориентироваться в информационном мире в будущем.

Рассматривая обратную сторону медали, следует обратить внимание, прежде всего, на освоение содержания учебных курсов в условиях всеобщей цифровизации, которая делает этот процесс, как говорилось выше, открытым и доступным. Без опытного руководства студенту трудно разобраться в огромном потоке информации, подчас устаревшей, иногда ложной или ставшей информационным мусором.

Стоит также отметить проблемы в отношениях между преподавателями и студентами, которые порождает онлайн-образование. Прежде всего, изменяется сама образовательная ситуация: вместо традиционного взаимодействия лицом к лицу, и студенты, и преподаватели становятся невидимыми друг для друга [8]. Теряется «живое общение», исчезают перерывы, где можно пообщаться как студентам друг с другом, так и преподавателям со студентами в менее формальной обстановке.

В этом случае по-другому выстраиваются коммуникации между преподавателем и студентами, взаимная обратная связь. Для преподавателя важно в невидимой и в этом смысле безликой массе обучающихся выделить индивидов, определить их интересы и потенциал освоения учебной дисциплины, найти адекватные формы контроля освоения учебного материала. Для студента важно понимать отношение преподавателя и одноклассников к тому, что и как он или она делает здесь и сейчас, как они оценивают результаты его или ее работы.

Особо хочется подчеркнуть, что основной задачей образовательной системы и использования информационных технологий обучения, стоит разносторонняя личность, где необходимо формировать основы мировоззрения [9].

В традиционной образовательной ситуации взаимная обратная связь визуализирована: по мимике, жестам, дополнительным вопросам и репликам можно понять и оценить реакцию как на действия преподавателя, так и на действия студентов.

Другая проблема заключается в том, что подчас студенты скачивают материалы по теме некритически, без дополнительной обработки, без выявления сути и главных идей, при этом у студентов возникает синдром иллюзорного владения знанием (даже «интернет-эксперта»), применить которое в реальности они не в состоянии, поскольку не освоили эту информацию. Ведь понятие информации не синонимично понятию «знание»: знание приобретается при активной и целенаправленной работе с информацией, смысловые блоки которой должны стать убедительными для её потребителя и занять определенное место в системе мировоззрения. Только в ходе совместного с другими слушателями, педагогически направленного обсуждения и использования информации она становится подлинным знанием. Причем, у разной аудитории пути достижения истины будут разными. Преподаватель в живом общении чутко ощущает особенности аудитории, её запросы и возможности.

Резюмируя, следует выделить недостатки цифровой системы образования (см. Таблицу 2).

С такими задачами может справиться только педагог, реально (а не виртуально) управляющий процессом обучения. Роль реального педагога, непосредственно работающего с учащимися, не идет ни в какое сравнение с дистанционным наставником. Человек – существо социальное, в этом залог проявления его сущности и развития. Без «эффекта присутствия» преподавателя и сокурсников слабеют и постепенно исчезают не только коммуникативные

способности, умение работать в команде, социальный интеллект, но и падает уровень когнитивных способностей. The Wall Street Journal показал, что 89% руководителей уже сейчас с трудом подбирают кандидатов с требуемым набором таких soft skills, как командная работа, умение общаться и адаптивность [10]. Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений.

Таблица 2. Недостатки цифровой системы образования

Абсолютный контроль
• Это относится к обучающимся, педагогам и родителям. На каждого человека заводится личное дело, собирается подробная информация о семье. Это приведет к тотальному контролю общества.
Отсутствие творчества
• Информационные технологии исключают возможность проявить себя. Электронные версии носят «сухой» характер, поэтому обучающийся быстро привыкнет к скучному повествованию, а развитие творческих способностей будет заметно страдать.
Снижение умственной активности
• Человеку нет нужды размышлять о чем-то, он перестал самостоятельно добывать информацию. Достаточно иметь доступ в Интернет, чтобы узнать необходимые сведения. Это приводит к ослаблению мыслительных способностей.
Плохая социализация
• Информационная система значительно снижает уровень социализации человека. Что повлияет на дальнейшее развитие личности.
Проблемы с физическим развитием
• Зрение и мелкая моторика изменятся в первую очередь. Длительное пребывание за экраном приводит к глазной усталости. Со временем появятся: сухость; покраснение; раздражение; ухудшение зрения. В следующих поколениях уже вряд ли найдется человек с хорошим зрением. Работа с клавиатурой и планшетом приведет к изменению физиологии пальцев. Могут поменяться строение костей, суставов и мышц.
Функция ПЕДАГОГА
• После цифровизации понятие педагога будет полностью изменено. Профессионалов заменят роботы и виртуальные системы. Люди лишатся работы.

Кроме того, использование новых цифровых технологий в образовании негативно сказывается на уровне развития когнитивных способностей человека. В свое время в период начала компьютеризации в XX веке США первыми столкнулись с проблемой «ложного профессионализма», когда хорошо владевшие информационными технологиями работники не могли эффективно использовать и систематизировать добытую информацию. Сегодня аналогичная проблема наблюдается в образовательной среде и даже получила название «цифрового слабоумия».

С другой стороны, преподаватель в условиях цифровизации вынужден осваивать огромное количество информационных и цифровых компетенций, что приводит к большим временным затратам, эмоциональному выгоранию и стрессу. При этом часто сам творческий процесс обучения отходит на второй план, превращаясь в набор четких нормативов, совокупность требований и

инструкций, что выхолащивает, особенно в социально-гуманитарной сфере, эмоциональную живую атмосферу.

Заключение

Необходимо помнить, что высшее образование – это, прежде всего, освоение высших интеллектуальных и культурных ценностей, обогащение духовного багажа, необходимого специалисту в эру обострения глобальных проблем. И эти общекультурные компетенции вновь начинают цениться. Так, по оценке экономиста Университета Санта-Барбары Кэтрин Вайнбергер, профессионалы со сбалансированным (включающим общекультурную составляющую) набором компетенций получают сегодня на Западе на 10% больше, чем их «узкоспециализированные» коллеги [11].

Как показывают результаты исследований по теме цифровизации высшего образования, влияние цифровых технологий и инструментов на институт высшего образования многопланово. В литературе отмечаются как позитивные, так и негативные аспекты цифровизации, которые важно изучать на систематической основе. Признается, что цифровизация высшего образования – процесс объективный, отражающий общую логику перехода к цифровому обществу. Изучать и систематизировать эти риски необходимо для того, чтобы процесс цифровизации был управляемым, и чтобы его негативные последствия по возможности были минимизированы [12].

Анализ исследования показал, что чаще всего в исследованиях процесса цифровизации высшего образования акцентируется один из аспектов: либо готовность студентов или преподавателей к использованию новых цифровых технологий и инструментов, либо влияние новых технологий на вовлеченность студентов в образовательный процесс, либо изменение модели обучения (переход к онлайн-обучению) под воздействием цифровых технологий. Вопрос о том, как изменяется сам институт высшего образования, остается открытым. Следует отметить, что эти исследования играют важную роль в понимании того, какие требования необходимо предъявлять к современному преподавателю и студенту, какие модели управления вузом являются эффективными в условиях цифровизации, какие действия необходимо предпринимать, чтобы смягчить негативные последствия цифровизации высшего образования. Вместе с тем нужны комплексные, лонгитюдные исследования, которые позволят описать процесс трансформации института высшего образования под воздействием цифровизации и оценить его с позиции социальных вызовов, с которыми сталкивается или столкнется в будущем и система высшего образования, и общество в целом. Предложенная автором архитектура исследования может стать отправной точкой в разработке развернутой программы изучения данного процесса.

Список литературы:

- 1.Понизовкина И.Ф. Цифровизация высшего образования перспективы и риски // Право и практика. 2020. №1.- с. 220
- 2.Питер Б. Вейл. Менеджмент как исполнительское искусство: новые идеи для мира хаотических перемен// Бизнес и Экономика. 1991. – с.262

3.Минина В.Н. Цифровизация высшего образования и ее социальные результаты // Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология. 2020. Т. 13. Вып. 1. С. 84–101.

4.Санько, Альбина Михайловна Средства обучения в условиях цифровизации образования: учебное пособие / А.М. Санько. – Самара: Издательство Самарского университета, 2020. – 100 с.

5.Воинова, О.И. Личность и киберсоциум: становление киберсоциальности и классификация людей по степени интегрированности в киберсоциум / О.И. Воинов, В.А. Плешаков –// Электронный научно-публицистический журнал «Номо Cyberus». – 2018. – № 1(4).

6.Иванов, М.В. Пути совершенствования методов преподавания в высшей школе / М.В Иванов // Современная высшая школа. – 1982. – № 3. – С. 118-122.

7.Коровин, А. Дети в сети, или знакомьтесь: Поколение Z / А. Коровин. – с. 78-85.

8.Кузьминов, Я.И. ВШЭ полностью откажется от традиционных лекций в пользу онлайн-курсов / Я.И. Кузьминов.

9.Токсонбаев Р.Н., Иманходжаев Д. А. Особенности развития цифровых технологий в образовательной школе//Кыргыз билим беруу академиясын кабарлары./Известия Кыргызской академии образования//. - №2(54), 2021. – с. 50-54.

10.Хорн М., Моэста Б. Что нужно студентам от вузов в XXI веке. - // <https://hbr-russia.ru/innovatsii/trendy/819215> (Дата обращения: 26.03.2022).

11.Андерс Дж. Технарям тут не место: как гуманитарии захватывают Кремниевую долину // <http://www.forbes.ru/person/81689-anders-dzhordzh> (Дата обращения: 06.04.2022)

12.Кузьмин Я.И., Фрумин И.Д. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования.// Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики.//М., 2019 г. – 344 с.

*Арстанбекова Н.Б. п.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Нургазыева А.Н., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

ХИМИЯНЫ ОКУТУУДА ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАРДЫ КОЛДОНУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Бул макалада оюн технологияларынын психологиялык-педагогикалык негиздери жана химия предметин окутуунун алгачкы этаптарында айрым дидактикалык оюндарды колдонуунун усулдары көрсөтүлгөн.

Ачкыч сөздөр: оюн, оюн технологиясы, химия предмети, дидактикалык оюндар, усул.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ

Аннотация

В данной статье показаны психолого-педагогические основы игровых технологий и методика использования некоторых дидактических игр на начальных этапах обучения предмету химии.

Ключевые слова: игра, игровая технология, предмет химии, дидактические игры, метод.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND POSSIBILITIES OF USING DIDACTIC GAMES IN TEACHING CHEMISTRY

Abstract

This article shows the psychological and pedagogical foundations of gaming technologies and the methodology for using some didactic games at the initial stages of teaching the subject of chemistry.

Key words: game, game technologies, subject of chemistry, didactic games, method.

Бүгүнкү күндө билим берүү системасына коюлган талаптар окутуунун методдорун, каражаттарын өркүндөтүүнү талап кылууда.

Маалыматтын көбөйүшү, мектеп предметтеринин мазмунун тынымсыз толуктоо жана жаңылоо, айрым жаңы окуу китептеринин жана программалардын теориялык материалдар менен ашыкча жүктөлүшү мектеп окуучуларынан теорияларды, закондорду жана түшүнүктөрдү көбүрөөк өздөштүрүүнү талап кылат. Ошол эле учурда, көптөгөн байкоолор жана изилдөөлөр көрсөткөндөй, окуучулардын предметтерге, айрыкча химияга болгон кызыгуусу төмөндөйт. Бул көйгөйдү, биздин оюбузча, окуу процессинде салттуу методдор жана ыкмалар менен бирге оюн технологияларын колдонуу менен чечүүгө болот.

Окуу процессинде дидактикалык оюндарды колдонуунун теориялык негиздери алгачкы жолу психология илиминде ар тараптан изилденген. Оюндун

психологиясы боюнча фундаменталдуу изилдөөлөр белгилүү окумуштуу Д.Б. Эльконинге таандык. Ал «Оюндун психологиясы» аттуу эмгегинде: «Оюн окуучунун жаратылышы менен бир нерсе аркылуу үндөш, андыктан тарбиялоонун ар кандай системасында оюн өзгөчө орунга ээ», – деп белгилеген [6, 316-б.].

Оюн теориясын изилдеген өкүлдөрдүн бири улуу педагог Н.К. Крупская: «Оюн – бул өсүп жаткан окуучунун дене кыймылынын муктаждыгы. Оюнда окуучунун дене түзүлүшүнүн күч кубаты өнүгөт, денеси чымыр тарта баштап, демилгелүүлүгү, тапкычтыгы жана зээндүүлүгү өнүгөт. Балдардын уюштуруучулук жөндөмдөрү пайда болуп, кырдаалга жараша маани берүү жөндөмү, сабырдуулугу калыптанат», – деп жазган [2, 342-б.].

Ошондой эле А.С. Макаренко оюндун тарбиялык маанисин жогору баалаган: «Оюн окуучунун жашоосунда өзгөчө мааниге ээ, чоңдорго ишмердүүлүк, иш, кызмат кандай маанилүү болсо, окуучуга оюн дал ошондой. Оюнда бала кандай болсо, кийин чоңойгондо иште да ошондой болот. Андыктан, келечекке тарбиялоо баарынан мурда оюн аркылуу өтөт», – деп жазган [1, 209-б.].

А.С. Макаренко оюн окуучунун жашоосунда өзгөчө мааниге ээ деп эсептеген: «Оюн окуучуга кубаныч тартуулайт. Бул – чыгармачылыктын кубанычы, же жеңиштин кубанычы, же эстетикалык кубаныч – сапат кубанычы болуп саналат» [1, 213-215-бб.].

Окуучудагы көптөгөн олуттуу иштер оюндун формасына ээ болот. Анда инсандын бардык тарабы камтылган: бала кыймылдайт, сүйлөйт, кабыл алат, ойлонот; оюн процессинде кыялдануу, эске тутуу активдүү иштейт, эмоционалдык жана кайратмандык көрүнүштөрү күчөйт. К.Д. Ушинскийдин ырастоосу боюнча: «Оюнда бала жашайт жана бул жашоонун изи чындык жашоонун изине караганда, тереңирээк жана да тарбиялоонун эң күчтүү каражаты», – деп белгилеген.

К.Д.Ушинский балдар оюндары социалдык чөйрөгө көз каранды экенин көрсөткөн. Ал оюндар бала үчүн изи жок болбойт, алар коомдогу адамдын жүрүм-турумун жана мүнөзүн аныктайт. Ошентип, оюнда башкарууга же баш ийүүгө көнүп калган бала чыныгы жашоодо да мындай нерсеге тез көнөт. К.Д. Ушинский бирге ойноого чоң маани берген, анткени аларда биринчи коомдук мамилелер башталат. Ал оюндагы балдардын өз алдынчалуулугун баалаган, мындан окуучуга оюндун терең таасирин байкаган, оюндарын балдардын көңүлүнө адеп-ахлактык мазмунду камсыз кылууга багыттоону зарыл деп эсептеген [5].

Оюндагы аракеттер сабактарда алган билим, билгичтик жана көндүмдөргө таянат, алар курчап турган чөйрөгө сынчыл көз караш менен өзүнө баа берүүнү, рационалдуу жана эффективдүү чечим кабыл алуу жөнүндө окуучуларды камсыздайт. «Окуучунун жан дүйнөсү өз алдынча иштеп жаткан оюн, бала үчүн ишмердүүлүк экендигин эч качан унутпашыбыз керек. Оюнда бир эле учурда умтулуу, сезимталдык жана элестүүлүк өнүгөөрүн ал биринчилерден болуп далилдеген. Окуучуну оюндан ажыратуу – аң-сезимдүү ишмердүүлүктөн

ажыраткандай, ал үчүн өтө коркунучтуу жаза», – деп жазган К.Д. Ушинский [5, 489-б].

Улуу педагог В.А. Сухомлинский: «Оюн – өтө чоң жарык терезе, ал аркылуу окуучунун руханий дүйнөсүнө элестетүүлөрдүн, курчап турган айлана-чөйрө жөнүндө түшүнүктөрдүн жандуу агымы кирип турат. Оюн – бул бир нерсени билүүгө болгон умтулууну жана каалоону жандырып турган учкун болуп эсептелет. Оюн баланын жашоосунда кандай орунду ээлейт, аны биз өтө кунт коюп карашыбыз керек. Бала үчүн оюн – бул өтө олуттуу иш. Оюнда баланын алдында дүйнө ачылат, инсандын чыгармачылык жөндөмү өнүгөт. Оюнсuz толук кандуу аң-сезимдин өнүгүшү мүмкүн эмес», – деп жазган [4, 136-б].

Оюнга кызыктуу мүнөздөмөнү Г.К. Селевко берген: «Оюн – бул коомдук тажрыйбаны түзүүгө жана өздөштүрүүгө багытталган кырдаалдардын шартындагы ишмердүүлүктүн түрү. Анда жүрүм-турумду өз алдынча башкаруу өркүндөтүлөт жана жөнгө салынат» [3, 34-б.].

Ошону менен катар оюн технологияларын химиялык билим берүүдө колдонууда Н.Е.Кузнецова, Б.П.Болотинская, Е.Г.Огородник, Т.К.Александрова, В.Е.Нефедова, Ж.В.Федорова, Е.Р.Макарова, Г.И.Штремплер ж.б. көңүл бурушкан.

Ошентип, оюндун келип чыгышы жөнүндөгү теорияларды талдоо, оюн – көп кырдуу көрүнүш, аны ишмердүүлүктүн өзгөчө формасы катары кароого болот. Оюндун дагы бир топ көрүнүштөрү таанып-билүүчүлүк жана тарбиялоо процессине педагогикалык жетекчилик кылууда билинет деген жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди.

Жогорудагы аныктамада оюндун өзгөчөлүгү белгиленип көрсөтүлгөн. Эгер оюнга берилген аныктамага таянсак, оюн – бул шарттуу кырдаал экендигин моюнга алуу керек. Мындай мамиле ошол учурда реалдуу эмес ойдон чыгарылган болуп калат.

Төмөндө химиялык билим берүүдө орто мектептин 8-классында колдонулуучу дидактикалык тапшырмалардын айрым түрлөрүн сунуштайбыз.

"Каталарды табуу" дидактикалык оюну.

Максаты: "Жөнөкөй зат", "татаал зат" түшүнүктөрүн бекемдөө, окуучулардын көңүлүн буруусун өстүрүү, туура чечимдерди тез табуу жана туура эмес чечимдерди четке кагуу жөндөмүн өнүктүрүү.

Атрибуттары: Жөнөкөй жана татаал заттардын аттары жазылган карточкалар.

Тапшырма: Окуучулар үч командага бөлүнүшөт (класстагы парталардын карталарынын саны боюнча). Ар бир команда мугалимден бирден карточка алат. Мугалимдин сигналы боюнча, биринчи катарда отурган оюнчулар карточканын биринчи сабындагы жөнөкөй жана татаал заттардын туура келбеген аттарын таап, чийип салышат жана аны экинчи партадагы окуучуларга беришет, алар карточканын экинчи сабындагы каталарды оңдоп, андан ары өткөрүп беришет ж. б.

Бардык каталарды биринчи болуп туура таап, оңдогон команда жеңишке жетет. Оюн аяктаган соң жалпы жыйынтыктар талкууланат.

Карточканын үлгүсү.

Жөнөкөй заттар	Татаал заттар
1. Кычкылтек, күмүш, күкүрттүн оксиди	1. Йод, жез, күмүштүн оксиди
2. Азот, күкүрттүү суутек, хлордуу суутек	2. Алюминий, кычкылтек, темирдин оксиди
3. Темирдин сульфиди, суутек, хлор	3. Күкүрт, натрийдин хлориди, суу
4. Кремнийдин оксиди, көмүртек, цинк.	4. Күкүрттүн оксиди, фтор, темир
5. Хром, кальций, алюминийдин оксиди	5. Күкүрттүү көмүртек, темирдин сульфиди, кремний

"Мени таанып бил" дидактикалык оюну.

Максаты: Химиялык реакциялардын типтери жөнүндөгү алгачкы түшүнүктөрдү бекемдөө, окуучулардын көңүл буруусун жана эске тутуусун өстүрүү.

Атрибуттары: Химиялык реакциялардын теңдемелери жазылган карточкалар. Карточкада ар бир химиялык реакциянын типтеринен жазылышы керек.

Тапшырма: Доскада мугалим ар кандай типтеги химиялык реакциялардын аттарын жазат (кошулуу, ажыроо, алмаштыруу, алмашуу реакциялары) жана аларды төрт оюнчуга бөлүштүрөт. Столдо ар кандай типтеги химиялык реакциялардын теңдемелери жазылган карточкалар иретсиз жайгаштырылган. Ар бир окуучу бардык карточкалардын арасынан өзүнө керектүү типтеги химиялык реакциялардын теңдемелери жазылгандарды гана тандап, бул карточкаларды реакциянын түрү деп аталган тактага тиркеши керек. Ката кетирген окуучу берилген реакциянын түрүн аныктап, мисал келтирет.

"15 кадам» дидактикалык оюну.

Максаты: Химиялык элементтердин аттарын жаттоо жана аларды металлдарга жана металл эместерге, химиялык элементтердин айрым топторуна ж. б. бөлүү процессин активдештирүү.

Тапшырма: Окуучу мугалимдин буйругу боюнча 15 кадам шилтеп, ар бир кадамында химиялык элементти аташы керек. Оюнду аталыштардын тизмесин белгилөө менен татаалдаштырса болот (каалаган элементтер, металлдар же металл эместер, элементтер тобу ж.б.). Оюнга бир эле учурда 2 же 3 окуучу катыша алат (атаандаш командалардын саны боюнча). Ким ката кетирбестен, артка чегинбестен жана кайталабастан элементтердин атын атай билсе, ошол окуучу жеңүүчү деп табылат.

"Мен ойлогон элементти болжоп жатам" дидактикалык оюну.

Максаты: Д. И. Менделеевдин мезгилдик системасындагы элементтерди табуу, окуучулардын эске тутуусун өстүрүү.

Атрибуттары: Д. И. Менделеевдин мезгилдик системасы жана калькуляторлор.

Тапшырма: Мугалим окуучулардын биринен мезгилдик системанын каалаган химиялык элементин ойлоону суранат.

Андан кийин, алып баруучу ушул элементтин номери менен төмөнкү эсептөөлөрдү жүргүзүүнү сунуштайт (аралык жыйынтыктарды билдирбестен):

-элементтин номерин эки эселентүү;

-көбөйтүндүгө 5ти кошуу;

-сумманы 5ке көбөйтүү.

Акыркы жыйынтык алып баруучуга билдирилет, ал дароо оюнчу ойлогон элементти жарыялайт.

Оюндун түшүндүрмөсү. Мисалы, оюнда катар номери №25- элемент (марганец) элементи ойлонулсун дейли. 25 саны менен төмөнкү тиешелүү математикалык иш-аракеттерди жүргүзөбүз: 1) $25 \cdot 2 = 50$; 2) $50 + 5 = 55$; 3) $55 \cdot 5 = 275$. Акыркы 275 саны алып баруучуга билдирилет, ал 275 санындагы акыркы цифраны жокко чыгарат (б.а.27 саны чыгат) жана алынган сандан 2 санын кемитет (25 саны чыгат). Бул 25 саны оюндун башталышындагы катылган элементтин катар номери. Андан кийин, алып баруучу бул элементтин марганец экендигин атайт.

“Дал келүүчүлүктү тап” дидактикалык оюну.

Максаты: Оксиддер жөнүндөгү билимдерди жалпылоо.

Атрибуттары: Оксиддердин формулалары жана аталыштары бар карточкалар.

Формулалар	Аталыштары
1. P_4O_{10}	а) күкүрттүн(IV) оксиди
2. CO_2	б) фосфوردун (V) оксиди
3. SO_2	в) темирдин (II) оксиди
4. FeO	г) жездин (II) оксиди
5. K_2O	д) көмүртектин (IV) оксиди
6. CuO	е) калийдин оксиди

“Кимиси ашыкча” дидактикалык оюну.

Максаты: Окуучулардын көңүл буруусун, мезгилдик системадагы элементтердин белгилерин байкоо, билгичтиктерин өстүрүү.

Атрибуттар: Химиялык элементтердин символдору бар карточкалар.

Fe	Cl	Cl
Mg	C	Cs
He	N	Ca
Li	Na	Cu
Ag	Br	Zn

Башкы белгиси: металл – металл эмес

Li	N	Se
----	---	----

K	P	S
Ca	C	J
Na	Bi	O

Башкы белгиси – элементтердин белгилүү бир группага таандык экендиги «ашыкча» - кальций, углерод, йод

Li	Be	B	C	P	O	F	He
----	----	---	---	---	---	---	----

K	Mg	Al	Si	N	S	Cl	Ar
---	----	----	----	---	---	----	----

Жогоруда көрсөтүлгөн дидактикалык оюндарды окуу процессинде колдонуу аркылуу окуучулардын предметке болгон кызыгуусун, предметтин теориялык негиздерин ийгиликтүү өздөштүрүүгө жардам берет.

Адабияттар

- 1.Макаренко, А.С. О воспитании. – М., 1990. – 215 с.
- 2.Крупская, Н.К. Педагогические сочинения. – М.: Изд-во АПН,
- 3.Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии.–М.: Народное образование, 1998.
- 4.Сухомлинский, В.А. Избранные педагогические сочинения.– М., 1973. – Т. 1.
- 5.Ушинский, К.Д. Избранные педагогические произведения. –М.: Просвещение, 1968. – 489 с.
6. Эльконин, Д.Б. Психология игры. – М.: Владос, 1999. – 360 с.

*Абдурахманова Х.Ж. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Камалидинова Н.Ш., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Султанова А.А., филол.и.к., доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аннотация

Бул макалада кыргыз тилин окутуу процессинде билим берүү технологияларынын ролу жана аларды эффективдүү колдонуу жолдору каралат. Кыргыз тилин окутуунун заманбап ыкмаларын жана технологияларын, анын ичинде электрондук окутуу платформаларын, интерактивдүү колдонмолорду, онлайн сабактарды жана мультимедиялык ресурстарды кеңири талкуулайбыз. Макалада ошондой эле окутуунун жаңы ыкмаларынын кыргыз тилин үйрөнүүгө болгон таасири көрсөтүлүп, аларды колдонуу аркылуу окуучулардын кызыгуусун жана мотивациясын арттырууга мүмкүнчүлүк түзүлөрү белгиленет. Билим берүү процессиндеги бул жаңы технологияларды колдонуу кыргыз тилин окутуунун сапатын жакшыртып, студенттердин тил үйрөнүү натыйжаларын жогорулатууга багытталган. Жыйынтыгында, кыргыз тилин окутууда заманбап билим берүү технологияларын кеңири колдонуу менен окуучулардын тилдик компетенцияларын жогорулатууга болгон мүмкүнчүлүктөр көрсөтүлөт.

Түйүндүү сөздөр: Кыргыз тили, билим берүү технологиялары, электрондук окутуу, интерактивдүү колдонмолор, онлайн сабактар, мультимедиялык ресурстар, тилдик компетенция, окутуунун сапаты.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль образовательных технологий в процессе обучения кыргызскому языку и способы их эффективного использования. Мы подробно обсудим современные методы и технологии преподавания кыргызского языка, включая платформы электронного обучения, интерактивные приложения, онлайн-уроки и мультимедийные ресурсы. В статье также показано влияние новых методов обучения на изучение кыргызского языка и отмечено, что с их помощью можно повысить интерес и мотивацию учащихся. Использование этих новых технологий в образовательном процессе направлено на повышение качества преподавания кыргызского языка и повышение результатов изучения языка студентами. В результате показаны возможности повышения языковой компетентности учащихся при широком использовании современных образовательных технологий при обучении кыргызскому языку.

Ключевые слова: Кыргызский язык, образовательные технологии, электронное обучение, интерактивные приложения, онлайн-уроки, мультимедийные ресурсы, языковая компетенция, качество преподавания.

EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE

Annotation

This article discusses the role of educational technologies in the process of teaching the Kyrgyz language and ways to use them effectively. We will discuss in detail modern methods and

technologies for teaching the Kyrgyz language, including e-learning platforms, interactive applications, online lessons and multimedia resources. The article also shows the impact of new teaching methods on learning the Kyrgyz language and notes that with their help it is possible to increase the interest and motivation of students. The use of these new technologies in the educational process is aimed at improving the quality of teaching the Kyrgyz language and improving the results of students' language learning. As a result, the possibilities of increasing the language competence of students with the widespread use of modern educational technologies in teaching the Kyrgyz language are shown.

Key words: Kyrgyz language, educational technologies, e-learning, interactive applications, online lessons, multimedia resources, language competence, quality of teaching

Кыргыз тили — Кыргызстандын расмий тили, ошондой эле улуттук маданияттын, салт-санаанын, тарыхтын жана жалпы элдик аң-сезимдин түп тамырын сактап келген жана жашаган калктын негизги байланыш тилдеринин бири болуп эсептелет. Кыргыз тили аркылуу кыргыз элинин менталитети, көркөм сөз, адабият, музыкалык жана маданий өнүгүү тарыхы келип чыгат. Бул тил аркылуу биздин ата-бабаларыбыздын мурасын сактап, өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүбүз бар. Кыргыз тили элибиздин этникалык мүнөзүн, салт-санаасын жана тарыхын чагылдырып, калктын биримдигин камсыздайт. Бул тил аркылуу кыргыз элинин түпкү урпактарынын тарыхы, каада-салттары жана ар түрдүү маданий өзгөчөлүктөрү сакталып келе жатат.

Кыргыз тили улуттук аң-сезимди жана улуттук биримдикти калыптандырат. Тил аркылуу жаштар ата-бабаларынан калган маданий мурастарды өздөштүрүп, улуу тарыхты түшүнүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Кыргыз тили өлкөнүн мамлекеттик тили болуп эсептелет, анын жардамы менен мамлекеттик иштер жүргүзүлөт, мыйзамдар кабыл алынат жана коомдук кызматтар көрсөтүлөт. Кыргыз тили өлкөдө билим берүү процесстеринин негизги тили болуп эсептелет. Ошондой эле билим берүү системасында кыргыз тилин жакшы билүү — мамлекеттик кызматта иштөө, коомдук жана жеке жашоодо ийгиликке жетүү үчүн маанилүү фактор болуп эсептелет.

Кыргыз тилин окутуунун өзгөчөлүктөрү: 1.Кыргыз тилин сактоо жана өнүктүрүү: Кыргыз тилин окутууда башкы өзгөчөлүк — тилдин сакталуусун жана өсүшүн камсыз кылуу болуп саналат. Бул үчүн тилди үйрөтүү тартиби коомдук жана билим берүү системасында өзгөчө басымга алынат. Кыргыз тилин туура, таза жана тыкан окутуу өлкөнүн маданий өзгөчөлүктөрүн сактоого түрткү берет.

2.Жергиликтүү жана мектепте окутуу: Кыргыз тилин окутууда жергиликтүү шарттар жана улуттук өзгөчөлүктөр эске алынышы керек. Кыргыз тилин мектепте окутуу учурунда балдарга анын грамматикалык негиздерин, сөз байлыгын жана жазуусун үйрөтүү үчүн заманбап дидактикалык усулдар колдонулат. Бул процесс өлкөнүн аймактык өзгөчөлүктөрүн жана маданий ар түрдүүлүгүн эске алуу менен жүргүзүлөт.

3.Окуучулардын мотивациясы: Кыргыз тилин окутууда окуучулардын кызыгуусун жогорулатуу, аларды тилди үйрөнүүгө түртүшү үчүн заманбап билим берүү технологиялары колдонулушу керек. Жакшы окутуу үчүн мугалимдерге интерактивдүү жана кызыктуу окуу материалдары,

мультимедиаалык контенттер жана заманбап окутуу платформалары жеткиликтүү болушу абзел.

4.Кыргыз тилинин дүйнөлүк аренадагы орду: Тил үйрөнүү жана окутуу Кыргызстандан тышкары дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө дагы маанилүү болуп саналат. Тил үйрөнүү процессинде кыргыз тилинин дүйнөлүк маңызы жана башка тилдер менен өз ара байланыштары эске алынат. Кыргыз тили дүйнөлүк билим берүү тармагында өзүнүн маанисин жоготпошу үчүн заманбап окутуу ыкмалары жана технологиялары колдонулушу керек.

5.Интеграцияланган ыкмалар: Кыргыз тилин окутуу процесси көп учурларда интеграцияланган ыкмаларды талап кылат. Бул ыкмалар окуучуларга гана эмес, жалпы калкка да туруктуу тилдик көндүмдөрдү жана кыргыз тилинин колдонмо аспектилерин өздөштүрүүгө жардам берет. Жергиликтүү чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө, билим берүү секторундагы инновацияларга ылайыкташтыруу жана окутуу процесстерин модернизациялоо — бүгүнкү күндүн талабына туура келет.

Жогоруда аталган өзгөчөлүктөр кыргыз тилин окутуунун сапатын жогорулатууга жана анын коомдогу ордун бекемдөөгө жардам берет. Тилдин келечеги анын негизинде болгон билим берүү системасынын мыкты уюштурулушуна жана заманбап технологияларды колдонууга байланыштуу болот деп ойлойм.

Билим берүү технологияларынын кыргыз тилин окутууда колдонулушу бүгүнкү күндө өтө актуалдуу маселе болуп эсептелет. Мындай технологиялардын колдонулушу бир нече маанилүү аспектилерди камтыйт:

1.Электрондук ресурстар жана онлайн платформалар: Кыргыз тилин окутууда интернет ресурстары, мобилдик тиркемелер жана онлайн платформаларнын колдонулушу билим берүүнүн сапатын жана жеткиликтүүлүгүн жогорулатат. Мисалы, "Кыргыз тили" аттуу тиркемелер же электрондук окуу китептер кыргыз тилин үйрөнүү үчүн натыйжалуу курал болуп саналат.

2.Индивидуализацияланган окутуу: Билим берүү технологиялары окуучулардын жеке жөндөмдүүлүктөрүнө жана ыкмаларга жараша окутууну уюштурууга мүмкүндүк берет. Бул, өз кезегинде, кыргыз тилин үйрөнүү процессин жеңилдетет жана ыкчамдатат.

3.Интерактивдүү окуу методдорун колдонуу: Видео сабактар, аудио материалдар, интерактивдүү тесттер жана оюндар кыргыз тилин үйрөнүүгө кызыгууну арттырат. Окуучулар динамикалык жана кызыктуу форматта тилди үйрөнө алышат.

4.Тилиндеги ресурстарды санариптештирүү: Кыргыз тилиндеги маалыматтарды санариптештирүү, мисалы, сөздүктөрдү, грамматикалык жыйынтыктарды жана котормолорду электрондук форматта жеткиликтүү кылуу, тил үйрөнүүнү жеңилдетет жана ар кандай билим берүү мекемелеринде колдонууга ыңгайлуу кылат.

5.Окуучулардын мотивациясын жогорулатуу: Технологиялар аркылуу кыргыз тилин үйрөнүүгө болгон кызыгууну жана мотивацияны жогорулатууга

болот. Окуучулар үчүн кызыктуу жана заманбап ыкмаларды колдонуу тил үйрөнүүнү ыкчамдатат.

Ошентип, билим берүү технологияларынын кыргыз тилин окутууда колдонулушу тилди сактап калуу жана өнүктүрүү үчүн маанилүү курал болуп саналат. Бул процессти жакшыртуу үчүн алдыңкы ыкмаларды жана технологияларды колдонуу керек.

Изилдөө максаты жана тапшырмалары кыргыз тилин окутууда билим берүү технологияларынын колдонулушунун таасирин жана мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө болуп саналат. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй негизги тапшырмаларды аткаруу зарыл:

Изилдөө максаты: Кыргыз тилин окутууда билим берүү технологияларынын колдонулушунун актуалдуулугун, таасирин жана натыйжалуулугун аныктоо. Мында, окуучулардын тил үйрөнүү процесстеринде заманбап технологиялардын ролун жана билим берүү системасындагы жаңы ыкмаларды колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө көздөлөт.

Изилдөө тапшырмалары: **1.Билим берүү технологияларынын түрлөрүн аныктоо:** Кыргызстанда жана башка өлкөлөрдө кыргыз тилин окутууда колдонулуп жаткан заманбап билим берүү технологияларынын түрлөрүн изилдеп, алардын ар биринин өзгөчөлүктөрүн талдоо.

2.Технологиялардын таасирин баалоо: Билим берүү технологияларынын кыргыз тилин үйрөнүүдөгү эффективдүүлүгүн, мотивацияны жогорулатуу жана окуучулардын тил үйрөнүү ыкмаларын өркүндөтүү боюнча таасирин изилдөө.

3.Окуучулардын пикирлерин изилдөө: Окуучулардын жана мугалимдердин билим берүү технологияларынын колдонулушу боюнча пикирлерин жана көз караштарын жыйнап, алардын ушул технологияларга карата мамилелерин аныктоо.

4.Мугалимдердин квалификациясы жана даярдыгы: Билим берүү технологияларын колдонууда мугалимдердин профессионалдык деңгээлин, аларды колдонууга даярдыгын жана тиешелүү даярдыгын баалоо.

5.Технологияларды колдонуунун пайдасы жана кыйынчылыктары: Технологияларды колдонууда пайда болгон мүмкүнчүлүктөр жана алардын кыйынчылыктарын аныктап, аларды жоюу үчүн сунуштарды иштеп чыгуу.

6.Методикалык сунуштар түзүү: Кыргыз тилин окутууда заманбап билим берүү технологияларын эффективдүү пайдалануу боюнча методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн маңызы: Бул изилдөө кыргыз тилин окутуу процесси үчүн жаңы ыкмалардын киргизилишин көздөп, билим берүү сапатын жогорулатууга жана тил үйрөнүүдө заманбап технологияларды толук колдонууга өбөлгө түзөт.

Билим берүү технологияларынын жалпы түшүнүгү жана мааниси дегенде, биз билим берүү процессинде колдонулган ар кандай технологиялык каражаттар жана ыкмаларды түшүнөбүз. Бул термин кеңири мааниге ээ болуп, маалыматтык жана коммуникациялык технологиялар (МИК), электрондук окуу ресурстары, интернет платформалар, интерактивдүү жана мультимедиялык

колдонмолорду камтыйт. Билим берүү технологиялары билим берүү процессин жеңилдетүү, ыкчамдатуу жана сапатын жогорулатуу максатында колдонулат.

Билим берүү технологияларынын жалпы түшүнүгү: Билим берүү технологиялары — бул билим берүү системасында окутуу жана үйрөнүү процессин эффективдүү жана натыйжалуу уюштуруу үчүн колдонулган бардык техникалык каражаттар, программалык камсыздоолор, интернет ресурстар, видеоматериалдар жана интерактивдүү платформалар. Бул технологиялар окуучуларга, мугалимдерге жана билим берүү мекемелерине билим берүүнүн ар кандай этаптарында жардам берет.

Билим берүү технологияларынын мааниси: Жеткиликтүүлүктү жана теңчиликти камсыз кылуу: Билим берүү технологиялары дүйнөнүн ар кайсы бурчундагы адамдарга билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн ачат. Мектептерге, жогорку окуу жайларына жана билим берүү мекемелерине кирүү мүмкүнчүлүгү чектелген аймактарда онлайн билим берүү платформалары билимге жетүүнү жеңилдетет.

Интерактивдүүлүк жана мотивация: Билим берүү технологиялары окуучулардын өз алдынча иштешин, кызыгуусун жана мотивациясын жогорулатат. Интерктивдүү түзүлүштөр, оюндар, видеоматериалдар жана симуляторлор окуучуларды активдүү катышууга түртөт, бул өз кезегинде эффективдүү үйрөнүү процессин түзөт.

Окуучулардын индивидуалдуу муктаждыктарына ылайыкташтыруу: Билим берүү технологияларынын жардамы менен окутууну ар бир окуучунун жеке мүмкүнчүлүктөрүнө жана ыкмаларына жараша жүргүзсө болот. Мисалы, автоматташтырылган адаптивдүү окутуу системалары окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнө ылайык окутуу мазмунун өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет.

Маалыматтын жаңылыгы жана актуалдуулугу: Интернет жана санариптик медиа аркылуу окутуу, билим берүүнүн жаңылануусун жана дүйнөлүк тенденциялардан артта калбоону камсыздайт. Окуучуларга, мугалимдерге жана билим берүү мекемелерине актуалдуу, жаңы жана илимий-изилденген маалыматтарга жетүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Жеңилдетүү жана автоматташтыруу: Билим берүү технологиялары окутуунун жана баалоонун көптөгөн аспектилерин автоматташтырууга мүмкүндүк берет. Мисалы, онлайн тесттер, дароо баалоо системалары жана башка санариптик ресурстар окутууну жеңилдетет жана убакытты үнөмдөйт.

Колдонмо кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат: Мультимедиялык контент, виртуалдык класстар, симуляциялар жана башка ресурстар окутуунун мазмунун ар тараптан байытып, окуучуларга теорияны практика менен байланыштырып үйрөнүүгө шарт түзөт.

Билим берүү технологияларынын мааниси зор, анткени алар билим берүү процессин жеткиликтүү, интерактивдүү, персоналдашкан жана натыйжалуу кылат. Технологиялар билим берүү процессин жаңыртууга, билим сапатын жакшыртууга жана окуучулардын кызыгуусун арттырууга чоң мүмкүнчүлүктөрдү берет. Бул өз кезегинде, кыргыз тилин окутуу сыяктуу тил үйрөнүү процессин да жеңилдетет жана кызыктуу кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдыкадырова З. Билим берүү технологиялары: теория жана практика. Бишкек: 2019.
2. Мамбетов К., Султаналиева Б. Инновациялык билим берүү технологиялары. Бишкек, 2017.
3. Касымова А. Электрондук билим берүү технологиялары. Бишкек, 2018.
4. Жаныбекова С. Кыргыз тилин окутууда мультимедиялык технологияларды колдонуу. «Коомдук билим берүү» журналы, 8(2), 2020. 45-57.
5. Эшенкулов Н. Интернеттеги ресурстар аркылуу кыргыз тилин үйрөнүү ыкмалары. «Билим берүү жана инновация» журналы, 5 (3), 2021. 33-40.

*А.М.Паязова, доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ
Паязова К.П., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ОКУТУУ УЧУРУНДА БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНДА ТААНЫП-БИЛҮҮ ИШ-АРАКЕТТЕРИНИН КАЛЫПТАНЫШЫ

Аннотация

Бул макалада башталгыч мектеп жашындагы балдардын билим берүү, тарбиялоо жана өнүгүү көйгөйүнүн өнүгүшү каралат. Акыркы психологиялык жана педагогикалык мезгилдүү басылмаларды талдоо бул маселе окумуштуулардын, мугалимдердин жана ата-энелердин көңүлүн буруп жатканын көрсөтүп турат.

Түйүндүү сөздөр: Башталгыч мектеп үзгүлтүксүз билим берүүнүн, өзүн-өзү өнүктүрүүнүн жана өзүн-өзү өркүндөтүүнүн бүтүндөй системасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

ФОРМИРОВАНИЕ КОГНИТИВНЫХ ДЕЙСТВИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ

Аннотация

В данной статье раскрывается формирование проблемы образования, воспитания и развития детей младшего школьного возраста. Анализ психолого-педагогической периодики последних лет позволяет утверждать, что этот вопрос находится под пристальным вниманием учёных, учителей и родительской общественности.

Ключевые слова: Начальная школа является составной частью всей системы непрерывного образования, саморазвития и самосовершенствования.

FORMATION OF COGNITIVE ACTIONS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS DURING TRAINING

Abstract

This article reveals the formation of the problem of education, upbringing and development of children of primary school age. An analysis of the psychological and pedagogical periodicals of recent years suggests that this issue is under the close attention of scientists, teachers and the parent community.

Key words: Primary school is an integral part of the whole system of continuous education, self-development and self-improvement.

КИРИШҮҮ. Башталгыч мектеп курагы балалыктын туу чокусу деп эсептелет. Акыл-эс өнүгүүсүнүн заманбап мезгилдүүлүгүндө ал 6-7 жаштан 9-11 жашка чейинки мезгилди камтыйт. Бул куракта жашоо образында жана адаттарында өзгөрүү болот: жаңы талаптар, окуучунун жаңы социалдык ролу жана принципалдуу түрдө жаңы иш-аракет түрү — окуу.

Башталгыч мектеп курагындагы балдардын билими, тарбиясы жана өнүгүшү жөнүндө көп айтылып жана жазылып келет.

Акыркы психологиялык жана педагогикалык мезгилдүү басылмаларды талдоо бул маселе окумуштуулардын, мугалимдердин жана ата-энелер коомчулугунун көңүлүн буруп жатканын көрсөтүп турат.

Башталгыч мектеп үзгүлтүксүз билим берүүнүн бүтүндөй системасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Башталгыч мектеп мугалимдери балдарды чыгармачылыкка үйрөтүүгө, ар бир балада өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү өркүндөтүү куралдары менен жабдылган, көйгөйлөрдү чечүүнүн натыйжалуу жолдорун табууга, тиешелүү маалыматты издөөгө, сынчыл ой жүгүртүүгө, талкууларга катышууга, баарлашууга жана башталгыч мектеп окуучуларынын когнитивдик ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө жөндөмдүү көз карандысыз инсанды тарбиялоого чакырылган. Башталгыч мектеп курагы — бул башталгыч мектептин 1-4-класстарында окуган 6–11 жаштагы балдардын курагы. Бул курактагы чек аралар жана анын психологиялык мүнөздөмөлөрү белгилүү бир мезгил үчүн кабыл алынган билим берүү системасы, акыл-эс өнүгүү теориясы жана психологиялык жаш курактык классификация менен аныкталат.

Мектепте окуунун башталышы башталгыч мектеп курагынын алдыңкы иш-аракети катары оюндан окууга өтүүнү белгилейт, мында фундаменталдык акыл-эс түзүлүштөрү калыптанып, бала акырындык менен мектеп сабактарына когнитивдик мүмкүнчүлүккө ээ болот.

Баланын мектепке кириши менен жаңы социалдык өнүгүү кырдаалы түзүлөт. Мугалим бул социалдык өнүгүү кырдаалынын борборуна айланат. Башталгыч мектеп курагында окуу алдыңкы иш-аракетке айланат. Окуу - бул окуунун субъектиси катары өзүн өзгөртүүгө багытталган окуучунун иш-аракетинин өзгөчө формасы. Ой жүгүртүү башталгыч мектеп курагында үстөмдүк кылган функцияга айланат.

Мектепке чейинки курактан башталган визуалдык-фигуративдик ой жүгүртүүдөн вербалдык-логикалык ой жүгүртүүгө өтүү аяктайт. Мектептеги билим берүү вербалдык жана логикалык ой жүгүртүү артыкчылыктуу өнүгүүгө ээ боло тургандай кылып түзүлгөн. Балдар мектептин алгачкы эки жылында визуалдык куралдар менен көп иштешсе, кийинки класстарда мындай иш-аракеттердин көлөмү азаят. Окуу иш-аракеттеринде фигуративдик ой жүгүртүү барган сайын зарыл болбой баратат жана биз ошондой эле баланын когнитивдик өнүгүүсүнө көңүл бурабыз.

МАТЕРИАЛДАР ЖАНА ЫКМАЛАР. Когнитивдик өнүгүү – бул кабылдоо, эс тутум, түшүнүктөрдү калыптандыруу, маселелерди чечүү, элестетүү жана логика сыяктуу бардык ой жүгүртүү процесстеринин өнүгүшү. Когнитивдик өнүгүү теориясын швейцариялык философ жана психолог Жан Пиаже иштеп чыккан.

1. Бала чоңойгон сайын когнитивдик функциялардын өнүгүшү бир нече этаптан өтөт. Когнитивдик бузулууларды диагноздоодо баланын өнүгүү этабын аныктоо маанилүү кадам болуп саналат. Бул кийлигишүү ыкмаларын тандоону аныктайт.

2. Ошентип, когнитивдик өнүгүү – бул баланын интеллектинин акырындык менен өнүгүшү.

Перинаталдык нерв системасынын жабыркашы, эрте балалык оорулар, психосоциалдык факторлор жана башка факторлор менен байланышкан когнитивдик бузулуулар ар кандай этаптарда пайда болушу мүмкүн.

Ошондуктан, балдардын ортосундагы жеке айырмачылыктар башталгыч мектеп курагынын аягында (жана андан кийин) пайда болот. Психологдор оозеки окутуу көйгөйлөрүн оңой чечкен "теоретиктер" же "ойчулдар"; визуалдык куралдарга жана практикалык аракеттерге таянган "практиктер" жана жандуу, элестүү ой жүгүртүүгө ээ болгон "сүрөтчүлөр" топторун айырмалашат. Көпчүлүк балдар бул ар кандай ой жүгүртүү түрлөрүнүн ортосунда салыштырмалуу тең салмактуулукту көрсөтүшөт.

Теориялык ой жүгүртүүнүн өнүгүшүнүн маанилүү шарты - илимий түшүнүктөрдү өнүктүрүү. Теориялык ой жүгүртүү окуучуларга тышкы, визуалдык атрибуттарга жана объектилердин ортосундагы мамилелерге эмес, ички, маанилүү касиеттерге жана мамилелерге көңүл буруу менен маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет.

Башталгыч мектеп курагынын башында кабылдоо жетиштүү деңгээлде айырмаланбайт. Ушул себептен улам, балдар кээде жазуусу окшош тамгаларды жана сандарды чаташтырышат (мисалы, 9 жана 6 же Й жана И, У жана Ү ж.б.). Алар объектилерди жана чиймелерди атайылап изилдей алса да, мектепке чейинки курактагыдай эле, эң таң калыштуу, көзгө урунган касиеттерди - негизинен түстү, форманы жана өлчөмдү баса белгилешет. Мектепке чейинки курактагы балдар, адатта, аналитикалык кабылдоону көрсөтүшсө, башталгыч мектеп курагынын аягында, тиешелүү окутуу менен, аларда көбүрөөк синтетикалык кабылдоо өнүгөт. Интеллектин өнүгүшү кабыл алынган элементтердин ортосундагы байланыштарды түзүү жөндөмүн жаратат. Бул балдар сүрөттү сүрөттөгөндө оңой байкалат. Бул мүнөздөмөлөр бала менен жана анын өнүгүүсү менен баарлашууда эске алынышы керек.

Кабылдоонун курактык этаптары:

- 2–5 жаш – сүрөттөгү объектилерди тизмектөө;
- 6–9 жаш – сүрөттү сүрөттөө;
- 9 жаштан кийин – көргөндөрүн чечмелөө.

Башталгыч мектеп курагындагы эс тутум эки багытта өнүгөт: ыктыярдуулук жана маңыздуулук. Балдар кызыгуусун ойготкон, ойноок түрдө берилген, түркүн түстүү көрсөтмө куралдар менен байланышкан окуу материалын эркин жатташат ж.б. Бирок, мектепке чейинки курактагы балдардан айырмаланып, алар өздөрүнө анча кызык эмес материалды максаттуу жана ыктыярдуу жаттай алышат. Жыл өткөн сайын окуу ыктыярдуу эс тутумга көбүрөөк таянат. Мектепке чейинки курактагы балдар сыяктуу эле, кенже мектеп окуучуларынын да механикалык эс тутуму жакшы. Алардын көбү башталгыч мектепте тексттерди механикалык түрдө жатташат, бул көбүнчө орто мектепте олуттуу кыйынчылыктарга алып келет, анткени материал татаалдашып, көлөмдүү болуп калат жана академиялык маселелерди чечүү үчүн материалды эстей билүү гана талап кылынбайт. Бул куракта семантикалык эс тутумду жакшыртуу аларга мнемоникалык каражаттардын кеңири спектрин, башкача айтканда, рационалдуу жаттоо ыкмаларын (текстти бөлүктөргө бөлүү, план түзүү ж.б.) өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет.

Мектептин башталгыч жылдарында көңүл буруу өнүгөт. Бул акыл функциясы болбосо, окуу мүмкүн эмес. Класста мугалим окуучулардын көңүлүн материалга буруп, аны көпкө чейин сактайт. Кенже класстын окуучулары бир тапшырмага 10-20 мүнөт көңүл бура алышат. Көңүл буруунун узактыгы эки эсе көбөйөт, ал эми анын туруктуулугу, алмашуусу жана бөлүштүрүлүшү жакшырат.

Мугалим кенже класстын окуучуларынын окуу иш-аракеттеринин өзгөчө мотивацияларын дайыма эске алышы керек. Мотивдер - бул белгилүү бир муктаждыктарды канааттандыруу менен байланышкан иш-аракетке түрткү болгон импульстар. Башталгыч класстын окуучуларында алар муктаждыктардын конкреттүү чагылышы катары кызмат кылат. Мисалы, окуу муктаждыктарын канааттандыруу ата-энелерди кубантуу, мугалимдин мактоосуна ээ болуу, теңтуштарынын жактыруусуна ээ болуу же предметке болгон кызыгуу менен түрткү болушу мүмкүн. Мотиватор катары бир нече мотивдер кызмат кылышы мүмкүн, көбүнчө ар кандай деңгээлдеги баш ийүүчүлүктө болот.

Окуунун бардык мотивдерин эки категорияга бөлүүгө болот. Бири окуу иш-аракетинин өзү тарабынан түзүлөт: мотивдер окуу процессинде пайда болот жана окутуунун мазмунуна жана формаларына түздөн-түз көз каранды. Экинчи категорияга окуу процессинен тышкары жайгашкан мотивдер кирет. Бул мотивдер социалдык жана жеке болушу мүмкүн: жеке жыргалчылыкка умтулуу менен байланышкан мотивдер.

Окууга болгон ар кандай социалдык мотивациялардын арасында башталгыч класстын окуучулары үчүн эң негизгиси жогорку бааларга жетүү мотивациясы болуп саналат. Жаш окуучу үчүн жогорку баалар башка сыйлыктардын булагы, эмоционалдык бакубаттуулуктун кепилдиги жана сыймыктануу булагы болуп саналат.

Мындан тышкары, башка мотивациялар да бар:

Ички мотивациялар:

1. Когнитивдик мотивациялар – окуу иш-аракетинин өзүнүн мазмундук же структуралык мүнөздөмөлөрүнө байланыштуу: билим алууга умтулуу; билимди өз алдынча алуу ыкмаларын өздөштүрүүгө умтулуу;

2. Социалдык мотивациялар – окуу мотивациясына таасир этүүчү, бирок окуу иш-аракетине байланышы жок факторлорго байланыштуу мотивациялар: сабаттуу болууга, коомго пайдалуу болууга умтулуу; улуу курдаштарынын жактыруусуна ээ болууга, ийгиликке жана кадыр-баркка жетүүгө умтулуу; башкалар жана классташтар менен өз ара аракеттенүү ыкмаларын өздөштүрүүгө умтулуу.

Жетишкендик мотивациясы көбүнчө башталгыч класста үстөмдүк кылат. Жогорку академиялык жетишкендиктери бар балдарда ийгиликке жетүү үчүн айкын мотивация бар – тапшырманы жакшы жана туура аткарууга жана каалаган натыйжага жетүү каалоосу. Ийгиликсиздиктен качуу мотивациясы төмөнкүдөй көрүнөт: балдар "С" баасынан жана начар баадан качууга аракет кылышат — мугалимдин жактырбоосунан, ата-эненин жазаларынан (урушуп, сыртка чыгууга тыюу салуу, телевизор көрүү ж.б.).

Сырткы мотивацияларга жакшы баалар үчүн, материалдык сыйлыктар үчүн окуу кирет — башкача айтканда, негизги максат билим алуу эмес, кандайдыр бир сыйлык.

Баалар академиялык мотивациянын өнүгүшүнө таасир этет жана дал ушул нерсе кээ бир учурларда оор тажрыйбаларга жана мектептеги туура эмес көнүгүүлөргө алып келет. Мектептеги баалар өзүн-өзү сыйлоонун өнүгүшүнө да түздөн-түз таасир этет. Мугалимдердин баалоосуна таянган балдар өздөрүн жана курдаштарын эң мыкты окуучулар, жакшы жана орточо окуучулар деп эсептешет, ар бир топтун өкүлдөрүнө тиешелүү сапаттардын жыйындысын беришет. Мектептин башында академиялык көрсөткүчтөрдү баалоо негизинен инсанды жалпысынан баалоо болуп саналат жана баланын социалдык абалын аныктайт. Жогорку жетишкендиктерге ээ болгон окуучулар жана кээ бир жогорку жетишкендиктерге ээ болгон балдар өзүн-өзү сыйлоо сезимин жогорулатышат. Окуудагы жетишсиздиги жана өтө алсыз окуучулар үчүн дайыма ийгиликсиздик жана төмөн баа алуу алардын өзүнө болгон ишенимин жана өз жөндөмдөрүнө болгон ишенимин төмөндөтөт. Толук жеке өнүгүү компетенттүүлүк сезиминин өнүгүшүн болжолдойт, муну Э. Эриксон бул курактагы эң маанилүү өнүгүү деп эсептейт. Окуу иш-аракети - бул жаш мектеп окуучулары үчүн негизги иш-аракет, эгерде бала анда өзүн компетенттүү сезбесе, алардын жеке өнүгүүсү бурмаланат.

Акыркы жылдары өнүгүү, билим берүү жана педагогикалык окутуу көйгөйлөрүнө көбүрөөк көңүл бурулуп жатат. Маалыматтын болуп көрбөгөндөй өсүшү заманбап адамдардан демилгелүүлүк, тапкычтык, ишкердик жана тез жана так чечимдерди кабыл алуу жөндөмү сыяктуу сапаттарды талап кылат, бул чыгармачылык жана өз алдынча иштөө жөндөмүсүз мүмкүн эмес. Жакынкы өткөндө мугалимдин негизги милдети окуучуларга белгилүү бир билимди берүү болсо, бүгүнкү күндө окуу процессинде окуучуларды өнүктүрүү, тарбиялоо жана калыптандыруу маанилүү болуп баратат. Математикалык билим берүүнүн заманбап концепциясына ылайык, анын эң маанилүү максаты - окуучулардын интеллектуалдык өнүгүүсү, аларды окутуу жана математикалык ишмердүүлүккө мүнөздүү жана коомдо толук кандуу жашоо үчүн зарыл болгон ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүү.

Математиканын билим берүү потенциалы окуучулардын билими жана өнүгүүсү менен ажырагыс байланышта. Математика сабактары балдарга илимий дүйнө таанымдын негиздерин өнүктүрүүгө, таанып билүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө, окууга жана эмгекке карата абийирдүү мамилени жана өз мекенине болгон сүйүүнү калыптандырууга жардам берет.

Окуу процессинде билим берүү, өнүктүрүү жана өнүктүрүү функцияларына басым жасоо билим алуу жана маанилүү жеке сапаттарды өнүктүрүү үчүн эң жакшы шарттарды камсыз кылат. Албетте, класста окуу учурунда көз караштар жана адеп-ахлактык сапаттар калыптанат жана жөндөмдүүлүктөр өнүгөт. Бул функциялардын ортосунда биримдик жана өз ара байланыш бар, бирок ар бир функция жеке өнүгүүнүн тиешелүү компоненттерин ишке ашыруу үчүн жооптуу. Мисалы, эгерде бала окуу программасынын материалын өздөштүргөн болсо, анда биз алардын өз алдынча ой жүгүртүүсү

өнүкпөгөнүнө карабастан, аларга жогорку баа беребиз. Тескерисинче, өз алдынча жана ишенимдүү ой жүгүрткөн окуучу окуу программасынын материалын жетиштүү деңгээлде өздөштүрбөсө, оң баа ала албайт. Мугалимдин окуу функцияларынын ортосундагы өз ара байланышты терең түшүнүшү аларга сабакта билим берүү, өнүктүрүү жана өнүктүрүү милдеттерин чыгармачылык менен түзүүгө жана чечүүгө мүмкүндүк берет. Башталгыч билим берүүнүн билим берүү мазмуну предметтик окуу программаларында белгиленген билимдердин, көндүмдөрдүн жана жөндөмдөрдүн жыйындысынан турат. Бул билимди өздөштүрүү белгилүү бир деңгээлдеги билим берүүнү камсыз кылат. Окутуунун билим берүү функциясын ишке ашыруу процесси билимдин мүнөзүнө жана анын негизинде өнүккөн көндүмдөргө жана жөндөмдөргө жараша болот. Белгилүү болгондой, сабакты баштаганда мугалим сабакта түшүндүрө турган окуу материалынын бөлүгү жана бул материал чагылдырылган окуу китебинин бөлүмүнүн мазмуну менен таанышат.

Ушунун негизинде сабактын билим берүү максатын түзүү оңой,

мисалы: окуучуларды оңго чейин алдыга жана артка санаганга үйрөтүү. Билим берүү максаты канчалык конкреттүү жана так болсо жана ал сабакта каралган окуу материалына канчалык дал келсе, окутуу ыкмасын тандоо ошончолук оңой болот.

НАТЫЙЖАЛАР ЖАНА ТАЛКУУ. Билим берүү максаттары ар бир конкреттүү сабакта коюлат жана ишке ашырылат. Башкача айтканда, эгерде бир ушундай максат бир сабакта коюлса, анда кийинки сабакта дагы бир максат коюлат жана ишке ашырылат ж.б.у.с. Билим берүү максаттарынын жыйындысы мугалимдин окутуунун билим берүү функциясын ишке ашыруудагы ишмердүүлүгүн билдирет.

Биздин оюбузча, окутуунун билим берүү функциясына берилген билимдин негизинде өнүктүрүлгөн көндүмдөр да кирет; бул билимдин мүнөзү тиешелүү көндүмдөрдү аныктайт. Төмөнкү негизги көндүмдөрдү аныктоого болот: белгилүү бир предметтин теориялык материалынын негизинде иштелип чыккан жана анын өзгөчөлүгүнө туура келген көндүмдөр, мисалы, натуралдык катарлардын сандарын (10дон баштап жана андан кийин) атай билүү; кошуу жана бөлүү компоненттерин атай билүү.

Башка көндүмдөр фактылык материалдарды өздөштүрүүгө байланыштуу. Бул жерде баланы жеткиликтүү фактыларды жана маалыматтарды өз алдынча системалаштырууга; ар кандай мисалдарды келтирүүгө; жана эрежелерди жана аныктамаларды түшүндүрүүгө үйрөтүү маанилүү.

Башталгыч билим берүүнүн билим берүү функциясына эс тутумга байланыштуу көндүмдөр да кирет; Мугалимдин өтүнүчү жана өз каалоосу боюнча жаттап алуу, андан кийин жаттап алганды эстей билүү.

Биздин оюбузча, башталгыч билим берүүнүн билим берүү функциясын ишке ашыруу мугалимдин изилденип жаткан билимдин өзгөчөлүктөрүн жана өнүктүрүлүп жаткан көндүмдөрдү түшүнүшүнө жараша болот.

Окутуунун билим берүү функциясы көз караштарды жана ишенимдерди калыптандыруу, адеп-ахлак, эрк, сезимдер жана эмоциялар дүйнөсүн түшүнүү

менен байланыштуу. Ар бир сабакта, билим берүү материалын изилдөө учурунда, мугалим окутуунун билим берүү функциясынын айрым аспектилерин ишке ашырат.

Башталгыч билим берүүнүн өнүктүрүү функциясынын мазмуну төмөнкүлөрдөн турат: таанып билүү процессин активдештирүү, логикалык ой жүгүртүүнү, логикалык операцияларды, ой жүгүртүү процесстерин, баалоолорду жана тыянактарды өздөштүрүү; айлана-чөйрөнү үйрөнүүгө жана түшүнүүгө кызыгууну арттыруу; окуунун позитивдүү мотивдерин жана жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү.

Адатта, сабакта мугалим окутуунун өнүктүрүү функциясынын мазмунунун бир аспектисине көңүл бурат. Мисалы, таанып билүү процессин стимулдаштыруу үчүн тапкычтыкты жана тапкычтыкты текшерген тапшырмаларды киргизүү, же математикалык маселелерди чечүү үчүн аналитикалык жана синтездик ыкмаларды иштеп чыгуу, же класстагы кызыктуу иш-чаралар аркылуу окуунун позитивдүү мотивациясын өнүктүрүү.

ЖЫЙЫНТЫКТАР. 7 жаштан (6-8 жаш) баштап, бала бул түшүнүктөр менен иштей алат. Бул көндүм мектепте окуу үчүн абдан маанилүү, ал категориялар боюнча ой жүгүртүүнү, иерархияларды курууну жана маалыматты билим системасына уюштурууну талап кылат. Бул жердеги интеллектуалдык өнүгүүнүн кечигүүсү логикалык операцияларды аткара албагандыкта көрүнүшү мүмкүн - бала жалпы менен жеке нерсени, окшоштуктарды жана айырмачылыктарды ж.б. айырмалай албайт. Бул этап дислексия жана дисграфия сыяктуу сүйлөө дисфункцияларына мүнөздүү. Адатта, бул этаптагы бузулуулар жеңил когнитивдик бузулуу синдрому катары классификацияланат жана ийгиликтүү ондолушу мүмкүн. Кандайдыр бир окуу материалын изилдөө окуу мотивациясынын окуучулардын өнүгүүсүнө, ой жүгүртүүсүнүн логикасына, таанып билүү жөндөмдөрүнө жана жөндөмдүүлүктөрүнө тийгизген таасирин көрсөтөт. Бирок, сабактын өнүктүрүүчү максаты канчалык так аныкталбаса, мугалим аны ошончолук аз таанып, формулировкаласа, окуучунун өнүгүүсү ошончолук өзүнөн-өзү жана кокусунан болот. Тескерисинче, сабактын өнүктүрүүчү максаты мугалим тарабынан канчалык так жана аң-сезимдүү түрдө түшүнүлсө, окуучунун өнүгүүсү ошончолук башкарылуучу болот.

Биздин оюбузча, сабак үчүн билим берүү, өнүктүрүү жана өнүктүрүү максаттарынын мүмкүн болгон түрлөрүн, ошондой эле аларды ишке ашыруу ыкмаларын изилдөө башталгыч билим берүүнүн методологиясын жана практикасын өркүндөтүүгө жардам берет. Мугалимдин окуу процессинин билим берүү, өнүктүрүү жана өнүктүрүү функцияларын ишке ашыруу процессин түшүнүүсү чыгармачылыкты жана педагогикалык мыктылыкты өнүктүрөт.

Адабияттар:

- 1.Пиаже, Дж. Тандалган психологиялык эмгектер. М., 1994.
- 2."Балдардын жаш курагы боюнча когнитивдик өнүгүүсү" - PRO.MOZG <https://pro-mozg.com> › макалалар › балдар ›

З.Джумажанова Г.К., Койшыбаева Н.И., Жунисбекова Д.А., Изтаев Ж.Д.,
Жунисбекова Ж.А. «БАШТАЛГАН МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН ОКУТУУНУН
ПСИХОЛОГИЯЛЫК ФАНДАЛАРЫ» //

*Айтиева А.Ш. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ӨНДҮРҮШТҮН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУДА САНАРИПТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ

Аннотация

Бул макалада өндүрүш ишканаларында санариптик технологияларды колдонуу аркылуу натыйжалуулукту жогорулатуу жолдору талданат. Санариптик автоматташтыруу, интернет, жасалма интеллект, робототехника жана маалыматтык аналитика өндүрүш процессине тийгизген таасири баяндалат. Макалада ошондой эле санариптик технологияларды киргизүүнүн артыкчылыктары, көйгөйлөрү, практикалык сунуштар жана өндүрүштүк натыйжалуулукту жогорулатуудагы стратегиялык кадамдар көрсөтүлөт. Бул материал ишканалардын атаандаштык жөндөмүн жогорулатууга, өндүрүштүн натыйжалуулугун арттырууга багытталган.

Түйүндүү сөздөр: өндүрүш, санарип, технология, жогорулатуу, өнүктүрүү, автоматташтыруу.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

В данной статье анализируются способы повышения эффективности за счет применения цифровых технологий на производственных предприятиях. Описывается влияние цифровой автоматизации, Интернета, искусственного интеллекта, робототехники и информационной аналитики на производственный процесс. В статье также представлены преимущества, проблемы, практические рекомендации и стратегические шаги по повышению эффективности производства при внедрении цифровых технологий. Данный материал направлен на повышение конкурентоспособности предприятий, повышение эффективности производства.

Ключевые слова: производство, цифровые, технологии, совершенствование, развитие, автоматизация.

USING DIGITAL TECHNOLOGIES TO IMPROVE PRODUCTION EFFICIENCY

Abstract

This article analyzes ways to improve efficiency through the application of digital technologies in manufacturing enterprises. It describes the impact of digital automation, the Internet, artificial intelligence, robotics, and information analytics on the production process. The article also presents the benefits, challenges, practical recommendations, and strategic steps for improving production efficiency through the implementation of digital technologies. This material is aimed at enhancing the competitiveness of enterprises and increasing production efficiency.

Keywords: production, digital, technologies, improvement, development, automation.

Киришүү. Санариптик трансформация дүйнө жүзүндө өндүрүш тармагына чоң өзгөрүүлөрдү алып келди. Бүгүнкү күндө автоматташтыруу, робототехника, жасалма интеллект сыяктуу инновациялар ишканалардын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатып, чыгымдарын азайтып, атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн күчөтүүдө. Кыргызстан үчүн да бул багытта өнүгүү маанилүү болуп саналат, анткени экономикалык өсүш технологиялык жаңыланууга тыгыз байланыштуу.

Санариптик технологияларды операциялык натыйжалуулукту башкарууга интеграциялоо ресурстарды оптималдаштырууга, өндүрүмдүүлүктү жогорулатууга, өндүрүш чыгымдарын азайтууга жана жалпы ишкананын ийкемдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет. Санариптик трансформация деп аталган бул процесс бардык өндүрүш процесстери үчүн бирдиктүү, интеграцияланган башкаруу системасын түзүүнү камтыйт.

Негизги артыкчылыктары. Ачык-айкындуулуктун жана көзөмөлдүн жогорулашы: Интеграцияланган системаларды колдонуу менен өндүрүш процесстерин реалдуу убакыт режиминде көзөмөлдөө тиешелүү маалыматка тез жетүүнү камсыз кылат, көйгөйлөрдү тез аныктоого жана чечүүгө мүмкүндүк берет.

Ресурстарды оптималдаштыруу. Так пландаштыруу жана көзөмөлдөө аркылуу чийки заттарды, энергияны жана жабдууларды натыйжалуу пайдалануу эксплуатациялык чыгымдарды азайтат.

Кырсыктардын жана жаракаттардын азайышы. Үзгүлтүксүз мониторинг жана алдын ала аналитика жабдуулардын бузулушунун алдын алууга жана коопсуз иштөө шарттарын түзүүгө жардам берет.

Продукциянын сапатынын жакшырышы. Автоматташтыруу жана реалдуу убакыт режиминде маалыматтарды чогултуу өндүрүштүн бардык этаптарында продукциянын сапатын көзөмөлдөөгө жана туруктуу сактоого мүмкүндүк берет.

Ийкемдүүлүктүн жана чечим кабыл алуу ылдамдыгынын жогорулашы. Компаниялар өзгөрүп жаткан рыноктук суроо-талапка тезирээк ыңгайлашып, маалыматтарга негизделген маалыматтуу чечимдерди кабыл ала алышат.

Негизги санариптик технологиялар. Бул максаттарга жетүү үчүн ар кандай санариптик чечимдер колдонулат:

ERP (Ишкана ресурстарын пландаштыруу) системалары: Пландоодон баштап сатууга чейинки бардык ишкана ресурстарын стратегиялык башкарууну камсыз кылат.

MES (Өндүрүш аткаруу системалары) системалары: Цех деңгээлинде өндүрүштүк операцияларды реалдуу убакыт режиминде башкарып жана көзөмөлдөп, өндүрүштүн ар бир этабын көзөмөлдөйт.

IoT (нерселер интернет): Сенсорлор жана IoT түзмөктөрү жабдуулардан көп көлөмдөгү маалыматтарды чогултат, андан кийин процесстерди оптималдаштыруу үчүн талданат.

Жасалма интеллект (ЖИ) жана машиналык окутуу: Болжолдуу аналитика, графикти оптималдаштыруу, сапатты көзөмөлдөө жана жабдууларды алдын алуучу тейлөө үчүн колдонулат.

Санариптик эгиздер: Чыныгы өндүрүштү тобокелге салбастан өзгөрүүлөрдү симуляциялоого жана оптималдаштырууга мүмкүндүк берген физикалык процесстердин же продукциялардын виртуалдык моделдери.

Ишке ашыруудагы кыйынчылыктар. Артыкчылыктарына карабастан, санариптик технологияларды ишке ашыруу белгилүү бир кыйынчылыктар менен байланыштуу:

Баштапкы жогорку инвестиция. Жаңы технологияларды сатып алуу жана интеграциялоо олуттуу каржылык инвестицияларды талап кылат.

Кызматкерлерди кайра даярдоо зарылдыгы. Кызматкерлер санариптик системалар менен иштөө үчүн жаңы көндүмдөрдү талап кылат.

Интеграциядагы кыйынчылыктар. Жаңы санариптик чечимдерди учурдагы инфраструктура менен интеграциялоо кыйын болушу мүмкүн.

Финансылык чектөөлөр, инфраструктуранын начарлыгы, кадрлардын жетишсиздиги санариптик өнүгүүгө тоскоол болот. Бул маселелерди чечүү үчүн мамлекеттик колдоо, инвестиция тартуу, санариптик билим берүү жана инновациялык саясат керек.

Ишкананын өзгөчө муктаждыктарына ылайыкташтырылган санариптик технологияларды комплекстүү жана этап-этабы менен ишке ашыруу санариптик трансформациянын таасирин максималдуу түрдө жогорулатат жана операциялык натыйжалуулукту бир кыйла жакшыртат.

Кыргызстандын өндүрүш тармагында санариптештирүүнү өнүктүрүү үчүн айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана энергетика өзгөчө потенциалга ээ. Санарип системалары сугаруу, мал чарбачылыгын көзөмөлдөө, кайра иштетүү ишканаларында сапатты жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Практикалык сунуштар:

Автоматташтырылган өндүрүш линияларын киргизүү: адам эмгегин азайтуу жана өндүрүштүк ылдамдыкты жогорулатуу.

Санариптик мониторинг системаларын орнотуу. жабдуулардын токтоп калууларын алдын алуу жана техникалык тейлөөнү оптималдаштыруу.

Маалыматтарды аналитикалык иштетүү. өндүрүштүк процесс боюнча так чечимдерди кабыл алуу.

Кызматкерлерди окутуу. санариптик технологияларды колдонуу көндүмдөрүн өркүндөтүү.

Киберкоопсуздукту күчөтүү. маалыматтарды коргоо жана киберчабуулдардын алдын алуу.

Корутунду. Санариптик технологияларды өндүрүштө колдонуу – ишканалардын натыйжалуулугун жогорулатууда жана атаандаштык жөндөмүн арттырууда негизги фактор болуп саналат. Автоматташтыруу, аналитика жана акылдуу системалар чыгымдарды азайтып, сапатты жакшыртып, өндүрүштүн ийкемдүүлүгүн камсыздайт. Санариптик технологияларды колдонуу өндүрүштү жаңы деңгээлге көтөрөт. Кыргызстан бул мүмкүнчүлүктөрдү туура пайдалана алса, экономикалык өсүштү тездетүүгө жетишет.

Колдонулган адабияттар:

1.Баранов, В. А. Цифровая трансформация бизнеса. - Москва: Инфра-М, 2021.

2.Гаврилова, Т. А., Хорошевский В. Знания и цифровая трансформация: инструменты и технологии. — СПб.: Питер, 2020.

3.Жунусова, А. Ишканаларда санариптик технологияларды киргизүүнүн негиздери. -Бишкек, 2021.

4.Калмыков, Н. Н. Управление цифровой трансформацией организаций. - Санкт-Петербург: Питер, 2020.

5.Кыргыз Республикасынын Санариптик өнүктүрүү министрлигинин отчеттору, 2020-2024.

6.Кыргыз Республикасынын Санариптик трансформация концепциясы «Таза Коом», 2019.

7.Лapidус, В. А. Модели и механизмы цифровой трансформации предприятий. - Москва: Экономика, 2021.

8.Нурланов, Б. Цифрлық экономика және инновациялық даму. - Алматы: Экономика, 2020.

9.Цифровая экономика РФ: аналитические материалы и исследования. Министерство цифрового развития РФ, 2022.

*Абдулматов А.М. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ИШКАНАЛАРДА САНАРИПТИК ТРАНСФОРМАЦИЯНЫ БАШКАРУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АНЫ ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ

Аннотация

Бул макалада ишканаларда санариптик трансформацияны башкаруу учурунда пайда болгон негизги көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору каралат. Санариптик өзгөрүүлөрдүн учурдагы иш процесстерине тийгизген таасири, кызматкерлердин даярдыгынын маанилүүлүгү, техникалык инфраструктуранын ролу жана киберкоопсуздук боюнча коркунучтар талданат. Ошондой эле санариптик трансформацияны ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн стратегиялык пландоо, кадрларды окутуу, инновациялык башкаруу жана технологиялык жаңылануу боюнча сунуштар берилет. Макала ишканалардын атаандаштык жөндөмүн жогорулатууга жана натыйжалуулукту күчөтүүгө багытталган практикалык чечимдерди сунуштайт.

Түйүндүү сөздөр: ишкана, санарип, трансформация, башкаруу, көйгөй, чечүү, өнүктүрүү.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИЕЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются основные проблемы, возникающие при управлении цифровой трансформацией на предприятиях, и пути их решения. Анализируется влияние цифровых изменений на существующие рабочие процессы, важность обучения сотрудников, роль технической инфраструктуры и угрозы кибербезопасности. В статье также представлены рекомендации по стратегическому планированию, обучению персонала, управлению инновациями и технологическим инновациям для успешного внедрения цифровой трансформации. В статье предлагаются практические решения, направленные на повышение конкурентоспособности предприятий и повышение эффективности.

Ключевые слова: предприятие, цифровая трансформация, управление, проблема, решение, развитие.

CHALLENGES IN MANAGING DIGITAL TRANSFORMATION IN ENTERPRISES AND SOLUTIONS

Abstract

This article examines the main challenges encountered in managing digital transformation in enterprises and how to address them. It analyzes the impact of digital change on existing work processes, the importance of employee training, the role of technical infrastructure, and cybersecurity threats. The article also provides recommendations for strategic planning, personnel training, innovation management, and technological innovation for the successful implementation of digital transformation. The article proposes practical solutions aimed at enhancing enterprise competitiveness and improving efficiency.

Keywords: enterprise, digital transformation, management, problem, solution, development.

Киришүү. Бүгүнкү күндө дүйнөлүк экономиканын тез өзгөрүлүп жаткан шарттарында ишканалардын туруктуу өсүшү жана атаандаштыкка туруштук берүү жөндөмдүүлүгү санариптик трансформацияга байланыштуу болуп калды. Санариптик трансформация (digital transformation) - бул ишкананын бардык функцияларын жана бизнес-процесстерин жаңы технологиялардын жардамы

менен өзгөртүүнү камтыган процесс. Ал инновациялык чечимдерди киргизүүнү, маалыматтык технологияларды активдүү колдонууну жана кардарлар менен кызматташуунун жаңы формаларын иштеп чыгууну талап кылат.

Санариптик трансформациянын максаты - ишкананын эффективдүүлүгүн жогорулатуу, чыгымдарды азайтуу, жана жаңы рыноктук мүмкүнчүлүктөрдү ачуу. Бирок бул процесс бир топ кыйынчылыктар менен коштолот, анткени технологияларды киргизүү гана жетишсиз, аны башкаруу жана адаптациялоо да маанилүү.

Санариптик трансформация төмөнкү аспектилерде маанилүү:

-Бизнес-процестерди автоматташтыруу: Көбүнчө кол менен жүргүзүлүүчү операциялар санариптик чечимдер менен алмаштырылат, бул убакытты үнөмдөйт жана каталарды азайтат.

-Кардарлар менен байланыш: CRM-системалар, онлайн-платформалар жана социалдык медиа аркылуу кардарларды башкаруу жакшыртылат.

-Даректерге негизделген чечимдер: Ишканалар аналитика, жасалма интеллект жана чоң маалыматтардын жардамы менен стратегиялык чечимдерди так кабыл ала алышат.

-Ишкананын ийкемдүүлүгү: Санариптик трансформация ишкананы рыноктук өзгөрүүлөргө тез жооп бере ала тургандай кылат.

Санариптик трансформацияны ийгиликтүү башкарууда бир катар көйгөйлөр жана тоскоолдуктар бар:

-Стратегиянын так иштелбей калышы. Көптөгөн ишканалар трансформацияны жалпы плансыз же үзгүлтүксүз концепциясыз баштап, анын натыйжасында ресурстар туура бөлүштүрүлбөй, пландалган натыйжаларга жетпей калышат. Ишканалар санариптик чечимдерди киргизүүнү стратегиясыз жүргүзүшөт, натыйжада инвестициялар натыйжа бербейт. Стратегияны түзүүдө ишкананын максаттары, рыноктук абалы жана технологиялык мүмкүнчүлүктөр эске алынуусу керек.

-Кызматкерлердин даярдыгынын төмөндүгү. Санариптик технологияларды өздөштүрүүгө болгон каршылык жана компетенциянын жетишсиздиги – трансформациянын негизги тоскоолдуктарынын бири. Кызматкерлер жаңы технологияларга көнүүгө каршы турушу мүмкүн. Өзгөрүүлөрдү башкаруу жана кызматкерлерди окутуу маанилүү.

-Башкаруу маданиятынын өзгөрүүсүнө каршылык. Трансформация иш маданиятынын, ой жүгүртүүнүн жана кадр башкаруусунун өзгөрүшүн талап кылат. Бул көп кызматкерлер үчүн татаал процесс. Ишканада санариптик маданияттын жоктугу трансформациянын негизги тоскоолугу болуп саналат. Маданий өзгөрүү - бул кызматкерлерди инновациялык ой жүгүртүүгө жана жаңы технологияларды активдүү колдонууга үйрөтүү.

-Техникалык инфраструктуранын жетишсиздиги. Эскирген жабдуулар, сапатсыз интернет байланыш, коопсуздук системаларынын жетишсиздиги процессти жайлатат. Эски системаларды жаңылар менен шайкеш келтирүү жана киберкоопсуздукту камсыз кылуу зарыл.

-Санарип коопсуздуктун коркунучтары. Киберчабуулдардын көбөйүшү ишканалар үчүн чоң коркунуч жаратат, айрыкча маалыматты коргоо деңгээли төмөн болгондо.

-Каржылык жана ресурстук маселелер. Санариптик трансформацияга инвестициялоо чоң чыгымдарды талап кылат. Ресурсту туура бөлүштүрүү жана инвестициянын натыйжалуулугун баалоо маанилүү.

Көйгөйлөрдүн таасири:

- Иштөө процессинин натыйжасыздыгы;
- Кардарлардын канааттануусунун төмөндөшү;
- Ишкананын атаандаштык жөндөмүнүн начарлашы;
- Кирешенин төмөндөшү жана чыгашалардын көбөйүшү.

Ишканаларда санариптик трансформацияны эффективдүү жүргүзүү үчүн төмөнкү кадамдар сунушталат:

Так стратегиялык пландоо. Ишкананын миссиясына, максатына жана ресурстарына жараша трансформация стратегиясын түзүү маанилүү. Технологияларды киргизүү бизнес-максаттар менен шайкеш келиши керек.

Санариптик компетенцияларды өнүктүрүү. Кызматкерлерди жаңы технологияларга көндүрүү үчүн тренингдер жана мотивациялык программалар. Кызматкерлерди окутуу, тренингдерди өткөрүү, инновациялык маданиятты түзүү.

Маданиятты өнүктүрүү. Инновациялык ой жүгүртүүнү жана санариптик чечимдерди колдонуу маданиятын калыптандыруу.

Техникалык инфраструктураны жаңылоо. Жаңы технологияларды, 5G, коопсуздук системалары, автоматташтырылган программалар – трансформациянын негизги инструменттери. Жаңы системаларды эски инфраструктура менен шайкеш келтирүү.

Чыгымдарды башкаруу. Инвестицияларды оптималдаштыруу жана баалоо.

Киберкоопсуздукту күчөтүү. Маалымат коопсуздугунун эл аралык стандарттарын колдонуу, коопсуздук аудитин өткөрүү.

Корутунду. Санариптик трансформацияны башкаруу – бул татаал, бирок ишкананын өнүгүүсүндө маанилүү кадам. Азыркы учурда санариптик трансформация ишканалар үчүн зарылдыкка айланган. Ал бизнес-процестерди автоматташтыруу, кардарлар менен байланыш түзүү, аналитика аркылуу стратегиялык чечимдерди кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн берет. Бирок, ийгиликтүү санариптик трансформация көптөгөн маселелерди, анын ичинде стратегиялык пландоо, кадрдык өзгөрүүлөрдү башкаруу, маданий тоскоолдуктар жана технологиялык интеграцияны чечүүнү талап кылат.

Ишканалар санариптик трансформацияны башкарууда стратегиялык жактан ойлонулган, кызматкерлерди жана ресурстарды туура бөлүштүргөн жана инновациялык маданиятты өнүктүргөн учурда гана ийгиликке жетет. Бул процесс узак мөөнөттүү пландоону жана үзгүлтүксүз оптимизацияны талап кылат. Көйгөйлөрдү убагында аныктап, туура чечүү механизмдерин колдонуу ишкананын ийгиликтүү өнүгүүсүн камсыздайт.

Колдонулган адабияттар:

1. Баранов, В. А. Цифровая трансформация бизнеса. - Москва: Инфра-М, 2021.
2. Гаврилова, Т. А., Хорошевский В. Знания и цифровая трансформация: инструменты и технологии. — СПб.: Питер, 2020.
3. Жунусова, А. Ишканаларда санариптик технологияларды киргизүүнүн негиздери. - Бишкек, 2021.
4. Калмыков, Н. Н. Управление цифровой трансформацией организаций. - Санкт-Петербург: Питер, 2020.
5. Кыргыз Республикасынын Санариптик өнүктүрүү министрлигинин отчеттору, 2020-2024.
6. Кыргыз Республикасынын Санариптик трансформация концепциясы «Таза Коом», 2019.
7. Лapidус, В. А. Модели и механизмы цифровой трансформации предприятий. - Москва: Экономика, 2021.
8. Нурланов, Б. Цифрлық экономика және инновациялық даму. - Алматы: Экономика, 2020.

Байымбетов Н.Ж., э.и.к., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Абдурайымова Г.Э., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ИШКАНАДА ЭМГЕККЕ АКЫ ТӨЛӨӨ СИСТЕМАСЫН ЖАКШЫРТУУ

Аннотация

Макалада ишканада эмгекке акы төлөө системасын жакшыртуу проблемалары каралат. Эмгекке акы төлөө системасын уюштуруу боюнча теориялык жана методологиялык маселелер изилденип, ата мекендик алдыңкы окумуштуулардын сунуштарын эске алуу жана чет өлкөлүк тажрыйбаны пайдалануу менен аларды өркүндөтүүнүн жолдору иштелип чыккан. Рыноктун шарттарында ишканаларга эмгек ресурстарын пайдаланууда, кызматкерлердин эмгегине акы төлөөнүн формаларын жана өлчөмдөрүн аныктоодо кеңири эркиндик берилет. Жумушчулар, өз кезегинде, аларга эң жагымдуу шарттар сунуштала турган жумуш ордун тандоо эркиндигине ээ жана дээрлик бардык учурларда жумушка орношуу жөнүндө чечим кабыл алууда биринчи кезекте эмгек акынын өлчөмү эсептелет.

Ачкыч сөздөр: Эмгек акы, эмгекке акы төлөө системасы, стимулдар, тарифтик система.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОПЛАТЫ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы совершенствования системы оплаты труда на предприятии. Изучены теоретические и методические вопросы, связанные с организацией системы оплаты труда, и разработаны пути их совершенствования с учетом рекомендаций ведущих отечественных ученых и использованием зарубежного опыта. В рыночных условиях предприятиям предоставляется широкая свобода в использовании трудовых ресурсов, определении форм и размеров оплаты труда работников. Работники, в свою очередь, имеют свободу выбора рабочего места, которое предлагает им наиболее выгодные условия, и почти во всех случаях заработная плата является основным фактором при принятии решения о трудоустройстве.

Ключевые слова: заработная плата, система оплаты труда, стимулирование, тарифная система.

IMPROVING THE LABOR PAYMENT SYSTEM IN THE ENTERPRISE

Abstract

The document considers the problems of improving the remuneration system at the enterprise. Theoretical and methodological issues of organizing the remuneration system are studied, and ways of their improvement are developed taking into account the proposals of leading domestic scientists and using foreign experience. In market conditions, enterprises are given wide freedom in the use of labor resources, in determining the forms and amounts of remuneration for employees' labor. Workers, in turn, have the freedom to choose a workplace that will offer them the most favorable conditions, and in almost all cases, the size of the salary is considered first and foremost when making a decision about employment.

Keywords: wages, remuneration system, incentives, tariff system.

Изилдөө темасынын актуалдуулугу эмгекке акы төлөөнүн формаларын жана системаларын өркүндөтүү кызматкерлерди эмгектин жогорку натыйжаларына жетишүүгө түрткү берет жана бүтүндөй уюмдун

натыйжалуулугун жогорулатууга алып келет. Эмгек - бул жаратылган продукцияны өндүрүү, керектөө жана бөлүштүрүү процессинин зарыл компоненти. Жалпыдан түзүлгөн продукциянын (материалдык жана духовный байлыктардын) үлүшүнө эмгекчилердин катышуусу эмгек акы формасында түзүлөт, ал алар сарптаган эмгектин санына жана сапатына ылайык келүүгө тийиш.

Эмгек акы ишканадагы кызматкерлерди стимулдаштыруунун жана кирешенин негизги булагы болуп саналат. Ошондуктан анын өлчөмүн мамлекет жана чарба жетекчилери жөнгө салат.

Эмгек акынын экономикалык табиятын жана аларды өлчөөгө таасир этүүчү негизги факторлорду түшүнүү калктын негизги бөлүгүнүн реалдуу кирешелерин көбөйтүү боюнча көрүлүп жаткан чараларды негиздөөдө чоң роль ойнойт.

Эмгек акы системасын түзүүдө төмөнкү негизги принциптер эске алынат:

Экономикалык илимдердин акциялык маселелери— эмгек акынын өлчөмү кызматкердин ишканага алып келе турган пайдасына пропорционалдуу болушу керек жана ар бир акы төлөнүүчү мезгилде кызматкердин эмгеги канчалык пайдалуу болгонуна жараша өзгөрүшү керек; – сый акынын формасы басымдуу түрдө акчалай болушу керек, бул натуралай сыйлыктарды берүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт; – эмгек акы кызматкерлерди иштөөгө түрткү бериши керек.

Эмгекке акы төлөө - персоналды башкаруунун эң маанилүү компоненттеринин бири. Өндүрүмдүүлүк, эмгектин экономикалык натыйжалуулугу жана уюмдун рентабелдүү иштеши менеджмент анын кызматкерлерин канчалык натыйжалуу мотивациялаганына көз каранды. Эмгекке акы төлөө системасы эмгек өлчөмүнүн жана ал үчүн акы төлөөнүн өлчөмүнүн ортосундагы өз ара мамилелерди белгилөө ыкмасын да камтыйт, анын негизинде кызматкердин эмгек акысын (эмгек акынын формасы) эсептөөнүн тартиби түзүлөт, ошондой эле тарифтик ставкалардын, эмгек акынын (кызматтык маяналардын) конкреттүү өлчөмдөрү түзүлөт. Эмгекке акы төлөө системасы ошондой эле компенсациялык мүнөздөгү кошумча төлөмдөрдүн жана үстөктөрдүн шарттарын, төлөө тартибин жана өлчөмдөрүн, стимулдаштыруучу мүнөздөгү кошумча төлөмдөрдүн жана үстөктөрдүн шарттарын, тартибин жана өлчөмдөрүн, сыйлыктарды камтыйт.

Эмгекке акы төлөөнүн түрү, системасы, тарифтик ставкалардын, эмгек акылардын, сыйлыктардын жана башка кызыктыруучу төлөмдөрдүн өлчөмү, ошондой эле ишкананын, мекеменин, уюмдун персоналынын айрым категорияларынын ортосундагы алардын өлчөмдөрүндөгү катыштар эмгек мыйзамдарына жана эмгек мыйзамдарынын ченемдерин камтыган башка ченемдик укуктук актыларга ылайык өз алдынча аныкталат жана жамааттык келишимдерде белгиленет. Негизги жана кошумча эмгек акынын ортосунда айырма бар. Негизги төлөмгө иш жүзүндөгү иштеген убакыт, аткарылган иштин саны жана сапаты үчүн чегерилген төлөм кирет: кесимдик ставкалар боюнча

төлөө, тарифтик ставкалар, эмгек акылар, үзгүлтүксүз жана вахталык жумушчуларга үстөк акылар, эмгектин нормалдуу шарттарынан четтегендигине байланыштуу кошумча төлөмдөр, түнкү убакытта иштегени үчүн, ашыкча иштегендиги үчүн, бригаданын жетекчилиги үчүн, жумушчулардын күнөөсү боюнча иштебей токтоп калганы үчүн акы төлөө. Кошумча эмгек акыга эмгек мыйзамдарында каралган иштелбеген убакыт үчүн төлөмдөр кирет: кезектеги жана окуу өргүүсү үчүн акы төлөө, бала эмизген энелерге жумуштагы тыныгуулар, өспүрүмдөр үчүн жеңилдетилген сааттар, мамлекеттик жана коомдук милдеттерди аткарган убакыт үчүн, иштен бошотулганда бошотуу жөлөк пулу ж.б. ушу сыяктуу эмгек акылар.

Бул үчүн иштин жыйынтыгын жана иш жүзүндөгү иштеген убактысын чагылдырган ар кандай көрсөткүчтөр колдонулат. Эмгек акынын структурасы ишканада колдонулуучу эмгектин формасына жараша болот: туруктуу бөлүк (тариф, эмгек акы) же өзгөрүлмө бөлүгү (кесиптик, бонустук) үстөмдүк кылабы.

Эмгек экономикасы жана кадрларды башкаруу татаалдыгына жараша кызматкерлердин ар кандай топторунун жана категорияларынын эмгек акысынын деңгээлин дифференциялоо жана жөнгө салуу жүзөгө ашырылуучу ченемдердин жыйындысы. Тарифтик системага кирген негизги стандарттар жана ошону менен анын негизги элементтери тарифтик торчолорду жана ставкаларды, тарифтик жана квалификациялык маалымдамаларды камтыйт.

Тарифтик-квалификациялык маалымдамалар тарифтик-квалификациялык мүнөздөмөлөрдү камтыган ишти классификациялоого жана тарифтик-квалификациялык разряддарды ыйгаруу үчүн арналган: алар тиешелүү кесиптин жумушчусунун тигил же бул категориясына, анын практикалык жана теориялык билимине, билим деңгээлине, иштин сыпаттамасына, кесиптин эң көп кездешүүчү категориясына коюлуучу талаптарды камтыйт.

Жумушчулардын эмгеги саатына, даанасына же башка төлөм системасы боюнча төлөнөт. Жеке жана жамааттык эмгектин натыйжалары үчүн акы төлөнүшү мүмкүн. Азыркы учурда эмгекке акы төлөөнүн салттуу формалары – бул ишканалардын практикасында кеңири колдонулган убакыт жана кесимдик акы

Убакыт боюнча төлөм – бул кызматкердин негизги эмгек акысы белгиленген тарифтик ставка боюнча же иш жүзүндө иштеген убакыт үчүн эмгек акы боюнча эсептелген төлөм формасы, б.а. Негизги эмгек акы кызматкердин квалификация деңгээлине жана иштеген убактысына жараша болот. Убакыт боюнча төлөм бонус менен жөнөкөй же убакытка негизделген болушу мүмкүн.

Жөнөкөй убакытка негизделген эмгек акы системасы менен эмгек акынын өлчөмү тарифтик ставкага же эмгек акыга жана иштеген убакытка жараша болот. Эмгекке акы төлөөнүн убакыт-бонус системасы менен кызматкер иш жүзүндө иштеген убактысы үчүн эмгек акыдан (тарифтен, эмгек акыдан) тышкары, ошондой эле сыйлык алат. Ал бүтүндөй белгилүү бир бөлүмдүн же ишкананын ишинин натыйжасы, ошондой эле эмгектин жалпы натыйжаларына кызматкердин кошкон салымы менен байланышкан.

Эмгек акыны эсептөө ыкмасы боюнча бул система үч түргө бөлүнөт: сааттык, күндүк жана айлык. Кесиптик эмгек акы менен кызматкердин негизги кирешеси аткарылган жумуштун же өндүрүлгөн продукциянын (өндүрүштүк операцияларда көрсөтүлгөн) бирдигине белгиленген тарифке жараша болот.

Эмгек акыны эсептөө ыкмасы боюнча эмгек акы төлөөнүн үзгүлтүксүз формасы түз кесимдик, кыйыр кесимдик, кесимдик кесимдик же прогрессивдүү иш болушу мүмкүн. Кошумча объекти боюнча ал жеке жана жамааттык болушу мүмкүн.

Нормалдуу эмгек акыдан тышкары, колдонуудагы мыйзамдар нормалдуу шарттардан четтөөлөр үчүн ар кандай кошумча төлөмдөрдү караштырат.

Мындай кошумча төлөмдөргө түнкү жана ашыкча иштегендиги үчүн, дем алыш жана майрам күндөрү, иштебеген кызматкерди убактылуу алмаштыруу, бригаданы жетектөө, жогорку квалификацияны талап кылган иштерди аткаргандыгы үчүн кошумча төлөмдөр кирет.

Эмгек акыны уюштуруунун тарифсиз модели кызматкердин эмгек акысын бригаданын ишинин акыркы натыйжаларына толук көз каранды кылат жана бүткүл коллектив иштеп тапкан эмгек акы фондусуна анын үлүшүн көрсөтөт. Бул система боюнча белгиленген эмгек акы же тарифтик ставка белгиленбейт, бирок, эреже катары, бул үлүш кызматкерге дайындалган, анын эмгекке катышуусунун деңгээлин аныктоочу коэффициенттин негизинде аныкталат. Сыйлык төлөөнүн бонустук системасы убакытка негизделген бонустук системага окшош. Сыйлык системасы боюнча эмгек акы да эки бөлүктөн турат: эмгек акы жана сыйлык. Бирок, ар бир кызматкер үчүн бонустун өлчөмү (пайыз менен) так аныкталууга тийиш. Бул түздөн-түз кызматкер тарабынан алынган кирешеге, уюмдун жалпы кирешесине же пайдасына көз каранды.

Эмгекке акы төлөөнүн үстөк системасы, мисалы, соода же тейлөө чөйрөсүндөгү кызматкерлер үчүн колдонулат, алардын натыйжалуулугуна ишкананын кирешесинин өлчөмү көз каранды. Кызматкерлердин мотивациясынын деңгээлин жогорулатуу үчүн иш жүзүндөгү эмгек акыдан жана кызматкерлерге берилүүчү социалдык төлөмдөрдөн (камсыздандырууга, тамак-ашка, транспортко жана башка чыгымдарга төлөнө) турган компенсациялык пакет деп аталган пакетти колдонсо болот. Мындан тышкары, сый акынын биринчи жана экинчи компоненттери жыл сайын каралып, башка компаниялар сунуш кылган жеңилдиктер менен салыштырылышы керек.

Ишканада эмгекти уюштурууда жана стимулдаштырууда негизги аспект мотивациялоо процедуралары болуп саналат, алардын ичинен ата мекендик ишканалар үчүн эң популярдуу болуп бонустар, кошумча төлөмдөр жана үстөктөр саналат. Белгилей кетчү нерсе, бир жагынан, өндүрүштүк ишмердикте кызматкерлерди мотивациялоонун бир түрү катары сыйлыктын деңгээли толугу менен ишкананын ишинин натыйжаларынан көз каранды, ал эми, тескерисинче, экономиканы башкаруунун натыйжасы кызматкерлердин айрым категориялары үчүн сыйлык берүү системасын практикалык уюштуруудан көз каранды.

Эмгек акы жана сыйлыктар женундегу жоболорду тузууде эмгек ендурумдуулугун жогорулатууга багытталган квалификациялуу

кызматкерлердин ставкаларын жана кызмат акысын персоналдаштыруу практикасын кеңейтүү зарыл. Сыйлыктарды ыйгаруу шарттарын баалоо факторлорунун жана критерийлеринин тизмеси квалификациянын деңгээлин, аткарылган иш үчүн жоопкерчилик даражасын, кесипкөйлүк деңгээлин, демилгелүүлүгүн, иш стажын жана кызматкерлердин квалификациялык аттестациясынын натыйжаларын камтууга тийиш. Мотивацияланган жүрүм-турум ийгиликтүү болушу үчүн, сыйлыктар аткарууга негизделиши керек. Бардык кызматкерлер үчүн бирдей сыйлыктар орточо же начар иштегендерди шыктандырат жана алдыңкы аткаруучулардын жогорку көрсөткүчтөрүнө көңүл бурбайт.

Эмгек экономикасы жана персоналды башкаруу. Эмгектин натыйжалуулугуна да таасир этүүчү эффективдүү фактор болуп социалдык пакетти киргизүү саналат. Социалдык пакет – бул иш берүүчү тарабынан жеңилдиктер, ишке байланыштуу жеке чыгымдардын ордун толтуруу (мисалы, уюлдук байланыш, транспорт, башка шаарда турак жайды ижарага алуу же сатып алуу), жеңилдиктер жана негизги эмгек акынын өлчөмүнөн ашкан социалдык кепилдиктер түрүндөгү айрым жеңилдиктерди берүү. Эмгек акыны туура эсепке алуу, аларды эндуруштук участоктор боюнча бөлүштүрүү, ошондой эле езубагында талдоо ар бир жумушчунун эмгек акысын жогорулатуунун жаңы резервдерин ачууга мүмкүндүк берет. Ошентип, жумушчулардын эмгегине акы төлөөнү жакшыртуунун үч негизги варианты бар: – тарифтик төлөмдүн дем берүүчү таасирин олуттуу жогорулатуунун негизинде; – тарифтик төлөмдөрдүн стимулдаштыруучу таасирин жогорулатуунун негизинде (бонустар, ченемдерден ашкандыгы үчүн төлөмдөр, үстөк акылар, жамааттык эмгек акы фондусунун тарифтен жогору бөлүгүн бөлүштүрүү); – ишкананын бөлүмдөрүнүн ортосунда эмгек акы фонддорун түзүү жана бөлүштүрүү механизминин стимулдаштыруучу ролун күчөтүүгө негизделген

Адабияттар:

- 1.Трунин С.Н. Эмгек экономикасы: окуу китеби. – М., 2009. – 496 б.
- 2.Кириллова О.Г., Петрова Т.И. Рынок шартында эмгек акыны жакшыртууга заманбап мамилелер // Коом: саясат, экономика, укук. – 2012. – № 2. – Б.78-80.
- 3.Кондраков Н.П.Бухгалтердик эсеп. окуу китеби. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 592 б.
- 4.Павловская А. Эмгекке акы төлөө системасын түзүү жөнүндө // Эмгек жана эмгек акы. – 2009. – № 9. – 19-23-б. 5. Мазманова Б.Г. Эмгек акыларды башкаруу: Окуу китеби. – М.: Финансы жана статистика, 2013. – 368 б. 6. Федорова М.С. Ишканада эмгек акы системасын өркүндөтүү // Жаш окумуштуу. – 2011. – V. 1. – № 7. – Б. 119-121.

Жакып кызы О. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА МУГАЛИМДЕРДИН КВАЛИФИКАЦИЯСЫН ЖОГОРУЛАТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Бул макалада санариптештирүү шартында мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу маселелери көп тараптуу талдоого алынат. Бүгүнкү билим берүү системасы санариптик трансформациянын таасиринде түп-тамырынан өзгөрүп, мугалимдин ролу жаңы кесиптик жана технологиялык талаптар менен айкалышууда. Макалада санариптик билим берүүнүн өзгөчөлүктөрү, мугалимдерге коюлган жаңы компетенциялар, учурдагы көйгөйлөр, квалификацияны жогорулатуудагы тоскоолдуктар жана алардын чечүү механизмдери каралат. Ошондой эле практикалык сунуштар, ийгиликтүү санариптик моделдер жана Кыргызстандын билим берүү тармагындагы санариптик долбоорлор мисал катары анализденет. Изилдөө теориялык, аналитикалык жана практикада колдонулган маалыматтарды камтыйт. Макаланын жыйынтыгында санариптик доордогу мугалимдин өнүгүү багыттары менен стратегиялык сунуштар берилген.

Түйүндүү сөздөр: санариптештирүү, мугалимдин квалификациясы, санариптик компетенттүүлүк, педагогикалык инновация, санариптик педагогика.

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье представлен комплексный анализ проблем повышения квалификации учителей в условиях цифровизации. Современная система образования коренным образом меняется под влиянием цифровой трансформации, а роль учителя сочетается с новыми профессиональными и технологическими требованиями. В статье рассматриваются особенности цифрового образования, новые компетенции, предъявляемые к учителям, актуальные проблемы, препятствия на пути повышения квалификации и механизмы их решения. В качестве примеров анализируются практические рекомендации, успешные цифровые модели и цифровые проекты в сфере образования Кыргызстана. Исследование включает теоретические, аналитические и практические данные. В заключение статьи представлены стратегические рекомендации по развитию учителей в цифровую эпоху.

Ключевые слова: цифровизация, квалификация учителей, цифровая компетентность, педагогические инновации, цифровая педагогика.

TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE DIGITAL EVOLUTION

Abstract

This article presents a comprehensive analysis of the challenges of teacher professional development in the context of digitalization. The modern education system is fundamentally changing under the influence of digital transformation, and the role of the teacher is converging with new professional and technological requirements. The article examines the specifics of digital education, new competencies required of teachers, current challenges, barriers to professional development, and mechanisms for addressing them. Practical recommendations, successful digital models, and digital projects in the education sector in Kyrgyzstan are analyzed as examples. The study includes theoretical, analytical, and practical data. The article concludes with strategic recommendations for teacher development in the digital age.

Keywords: digitalization, teacher qualifications, digital competence, pedagogical innovations, digital pedagogy.

Киришүү. XXI кылымдагы глобалдык өзгөрүүлөрдүн эң чоң көрүнүшү - бардык тармактын, анын ичинде билим берүүнүн санариптик трансформациясы. Бирок санариптештирүү — бул жөн гана техникалык каражаттарды мектепке орнотуу эмес, бул билим берүү парадигмасынын толук өзгөрүшү болуп эсептелет. Санариптик мейкиндик мугалимден жаңы көз карашты, жаңы ыкмаларды, жаңы куралдарды жана жогорку деңгээлдеги технологиялык компетенцияны талап кылат.

Кыргызстанда да билим берүү тармагында санариптештирүү боюнча бир катар мамлекеттик жана жеке долбоорлор ишке ашырылып жатат: “Санариптик мектеп”, “Билим Булагы”, “Күндөлүк”, санарип китепканалар, онлайн курстар жана электрондук платформалар. Бирок бул мүмкүнчүлүктөрдү натыйжалуу колдоно алуу - мугалимдин санариптик даярдыгына жана квалификациясынын деңгээлине түздөн-түз байланыштуу.

Учурда санариптик шартта мугалимдердин квалификациясын жогорулатууда бир нече көйгөйлөр бар. Аймактардагы техникалык базанын жетишсиздиги. Интернеттин ылдамдыгы, компьютердин эскилиги, интерактив такталардын жоктугу көп мектептерде көйгөй жаратууда. Мугалимдердин санариптик сабаттуулук деңгээлинин жетишсиздиги. Айрым мугалимдер технологияны тез кабыл алса, башкалар үчүн бул чоң тоскоолдук болуп саналат. Методикалык колдоонун жетишсиздиги да бар. Көп мугалимдер программаларды билгенинен тышкары, аны методикалык жактан туура колдоону билбей кыйналышат. Курстар менен тренингдердин сапатынын төмөн болушу. Айрым окуу борборлорунун курстары теорияга гана басым жасап, практикалык көндүм бербейт. Мектептеги мугалимдин чоң жумуш жүгү болгондуктан, кээ бир курстарга катышууга убакыт жетишпейт. Кагаз иштеринин көптүгү, сабактан тышкаркы милдеттер квалификацияны жогорулатууну жайлатат.

Мугалим канчалык санариптик компетенттүү болсо, билим берүүнүн сапаты ошончолук жогорулайт. Ошондуктан квалификацияны жогорулатуу- бир жолку окуу эмес, туруктуу өнүгүү процесси.

Санариптештирүү шартында билим берүү системасын толугу менен өзгөртөт. Санариптик билим берүүнүн негизги өзгөчөлүктөрү болот. Санариптик билим берүү классикалык окутуунун механизмдерин кеңейтүү менен бирге, жаңы сапаттык деңгээлди жаратат. Окутуунун чексиз ресурстарга негизделет. Электрондук китептер, онлайн китепканалар, видео-сабактар, ачык билим берүү ресурстары пайда болот. Интерактивдүү окутуу формаларынын көбөйөт. Мультимедия, симуляциялар, моделдөө, тапшырмаларды автоматтык баалоо системалары жаралат. Жекелештирилген окутууда санариптик платформалар окуучунун деңгээлине жараша материалдарды сунуштайт. Тез байланышкан коммуникация чөйрөсү пайда болот. Мугалим-окуучу-ата-эне үч бурчтугу онлайн режимде тыгыз байланышта болот. Санариптик баалоо системаларынын пайда болот. Электрондук журнал, тест системалары, портфолио технологиясы.

Санариптештирүүнүн билим берүү системасына тийгизген таасири:

Окуу процесси: онлайн билим берүү, аралаш окутуу жана системалардын колдонулушу.

Баалоо системасы: электрондук журналдар, санариптик тесттер, автоматташтырылган мониторинг.

Коммуникация: мугалим–окуучу, мугалим–ата-эне, мугалим–администрация байланышы санариптик платформалар аркылуу жүргүзүлөт.

Окутуунун ресурстары: электрондук китептер, интерактивдүү симуляциялар, видео-сабактар, виртуалдык лабораториялар.

Ал эми санариптештирүү талаптарын аткаруу үчүн ар бир мугалим өзүнүн квалификациясын жогорулатуу маселеси турат. Мугалимдерди санариптешүүгө даярдоо азыркы учурда татаал жана көп кырдуу процесс болуп саналат жана аны уюштуруу ыкмалары анын натыйжасына чоң таасир этет. Билим берүүгө компетенттүүлүккө негизделген мамиле анын натыйжаларын компетенттүүлүктүн ар түрдүү компоненттеринде чагылдырууга мүмкүндүк берет. Демек, компетенттүүлүктүн когнитивдик гана эмес, ошондой эле иш-аракетке негизделген, жеке жана мотивациялык компоненттерин өнүктүрүү зарылдыгы бар.

Санариптик компетенттүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн структурасы:

- Кесиптик чөйрөдө санариптик инструменттерди колдонуу;
- Санариптик окуу материалдарын түзүү жана адаптациялоо;
- Окуучулардын санариптик сабаттуулугун өнүктүрүү;
- Санариптик баалоо жана мониторинг жүргүзүү;
- Продуктивдүү онлайн-кайра байланыш уюштуруу;
- Маалыматтык коопсуздукту сактоо;

Мындан тышкары, Кыргызстанда "Санарип билим берүү" концепциясы мугалимдердин маалыматтык-коммуникациялык технологияны окуу процессинде натыйжалуу колдонуу жөндөмдөрүн негизги компетенцияга айлантуусу зарыл

Санариптик дүйнөдө мугалимдердин алдына бир нече жаңы талаптар коюлат.

Педагогикалык талаптар:

- Санариптик дидактиканы өздөштүрүү;
- Окуучунун индивидуалдык траекториясын түзүү;
- Окуучулардын функционалдык жана санариптик сабаттуулугун өнүктүрүү;
- Интерактивдүү окутуу ыкмаларын колдонуу.

Технологиялык талаптар:

-Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle сыяктуу платформаларда иштей билүү;

- Санариптик презентациялар, видеолор, тесттерди түзүү;
- Онлайн баалоо инструменттерин колдонуу;
- Маалымат коопсуздугу жана интернет этиканы билүү;

Социалдык-психологиялык талаптар:

- Санариптик коммуникация маданияты;

-Окуучулар менен онлайн иштөөдө эмоционалдык башкаруу.

Корутунду. Санариптештирүү шартында мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу маселеси - билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги багыттарынын бири. Мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүн көтөрүү системалуу түрдө жүргүзүлсө гана билим берүү сапаты жогорулап, окуу процесси заманбап талаптарга жооп берет. Санариптик педагогика мугалимден үзүндүсүз үйрөнүүнү, жаңы технологияларды өздөштүрүүнү жана педагогикалык инновацияларды иш жүзүндө колдоно билүүнү талап кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү. *Санарип Кыргызстан 2019–2023* программасы. 2020.
2. Министерство образования и науки КР. *Санариптик трансформация концепциясы*. -2021.
3. Мамытова Ж. “Санариптик педагогиканын негиздери”.
4. “Санариптик мектеп” долбоорунун расмий материалдары.
5. Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. Использование информационных компьютерных технологий в процессе обучения. Научный журнал Бишкекского гуманитарного университета имени К.Карасаева «Вестник БГУ» 2014 №1(27). 96-97.

*Паязова А.М., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ,
Асанбекова А.Ш., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ҮЙ-БҮЛӨДӨ ЖАЛГЫЗ БАЛАНЫ ТАРБИЯЛООНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ЖАНА ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

Аннотация

Бул макалада үй-бүлөдө жалгыз баланы тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү психологиялык жана педагогикалык көз караштан талданат. Жалгыз баланын эмоционалдык өнүгүүсүнө, социалдык адаптациясына, ата-эне менен болгон өз ара мамилесине таасир этүүчү негизги факторлор каралып, ашыкча камкордук, жогорку талаптар жана жеке мейкиндиктин жетишсиздиги сыяктуу маселелердин баланын мүнөзүнө тийгизген таасири ачып берилет. Ошондой эле педагогикалык практикаларда жалгыз баланын социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүү, өз алдынчалык жана жоопкерчилик сезимин калыптандыруу боюнча сунуштар берилет. Изилдөөнүн натыйжалары жалгыз баланы тарбиялоодо ата-энелер менен мугалимдер үчүн тең салмактуу мамиленин маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Түйүндүү сөздөр: жалгыз бала, психологиялык, педагогикалык аспекти, үй-бүлө, социалдык фактор, эмоционалдык өнүгүү.

Аннотация

В данной статье анализируются особенности воспитания единственного ребёнка в семье с психолого-педагогической точки зрения. Рассматриваются основные факторы, влияющие на эмоциональное развитие, социальную адаптацию и взаимодействие единственного ребёнка с родителями, а также раскрывается влияние таких факторов, как чрезмерная опека, высокие требования и дефицит личного пространства, на характер ребёнка. Даны рекомендации по развитию социальных навыков единственного ребёнка, формированию чувства самостоятельности и ответственности в педагогической практике. Результаты исследования подчёркивают важность сбалансированного подхода родителей и педагогов к воспитанию единственного ребёнка.

Ключевые слова: единственный ребёнок, психолого-педагогический аспект, семья, социальный фактор, эмоциональное развитие.

Abstract

This article analyzes the features of raising an only child in a family from a psychological and pedagogical point of view. The main factors affecting the emotional development, social adaptation, and interaction of an only child with parents are considered, and the impact of such issues as excessive care, high demands, and lack of personal space on the child's character is revealed. Recommendations are also made on the development of social skills of an only child, the formation of a sense of independence and responsibility in pedagogical practices. The results of the study emphasize the importance of a balanced approach for parents and teachers in raising an only child.

Keywords: only child, psychological, pedagogical aspect, family, social factor, emotional development.

Учурдагы коомдук-маданий шартта үй-бүлөлөрдүн түзүлүшүндө олуттуу өзгөрүүлөр болуп, акыркы жылдары бир балалуулук кеңири таралган көрүнүшкө айланды. Мындай тенденция экономикалык, социалдык жана демографиялык факторлор менен тыгыз байланыштуу. Үй-бүлөдө жалгыз баланын өсүп-өнүгүүсү жалпы тарбиялык процесстин өз алдынча өзгөчөлүктөрүнө ээ. Себеби

бала ата-эне тарабынан толук көңүлгө, жогорку күтүүлөргө же тескерисинче, ашыкча камкордукка кабылышы мүмкүн. Бул жагдай анын мүнөзүнүн калыптанышына, социалдык көндүмдөрүнө, жоопкерчилик сезимине жана өзүнө болгон ишенимине түздөн-түз таасир этет.

Педагогикалык жана психологиялык илимдерде жалгыз баланын социалдашуу процессиндеги өзгөчөлүктөр, ата-эне менен болгон мамиленин динамикасы, эмоционалдык өнүгүү жолдору терең изилденип келет. Ушул макалада үй-бүлөдө жалгыз баланы тарбиялоого таасир эткен негизги психологиялык жана педагогикалык аспектилер талданып, ата-энелер жана педагогдор үчүн маанилүү сунуштар каралат.

Үй-бүлө жана балдарды үй-бүлөлөрдө тарбиялоо маселеси педагогикада гана эмес, психологияда, философияда, укукта, маданиятта, саясатта, динде, экономикада жана башка тармактарда эң маанилүү жана актуалдуу маселелердин бири. Кантсе да, үй-бүлөлүк тарбия инсандын, андан кийин жалпы коомдун толук кандуу өнүгүшүндөгү негизги факторлордун бири болуп саналат. Азыркы социалдык-экономикалык кризис үй-бүлө институтунун кадыр-баркын түшүрүп, үй-бүлөлүк баалуулуктарды жок кылып, никеге тургандардын санын бир топ көбөйтүп, жубайларды расмий түрдө никеге туруудан баш тартып, аны өткөндүн калдыгы катары карап жатат. Мунун баары төрөткө да, балалуу болуу каалоосуна да олуттуу терс таасирин тийгизет. Ушул өзгөрүүлөрдүн жана трансформациялардын натыйжасында, заманбап үй-бүлөлөр материалдык, социалдык жана психологиялык кыйынчылыктарды айтып, бир гана балалуу болууну максатка ылайыктуу деп эсептешет. Бирок, бул чечим демографиялык кырдаалга да, ал баланын үй-бүлөдөгү толук кандуу өнүгүшүнө да олуттуу терс таасирин тийгизет.

Белгилей кетүүчү нерсе, заманбап коомдо үй-бүлө кризиске дуушар болуп жатат жана бул бир катар факторлорго байланыштуу, алардын бири - кичинекей (адатта жалгыз балалуу) үй-бүлөлөргө көңүл буруу.

Жалгыз баланы тарбиялоонун бир катар артыкчылыктары бар, анын ичинде каржылык колдоонун жеңилдиги, тарбиялоого көбүрөөк убакыт бөлүү жана ата-энелердин жана жакындарынын көбүрөөк көңүл буруусу.

Изилдөөчүлөр жалгыз баланын интеллектуалдык өнүгүшү курдаштарынан ашып түшөрүн белгилешет. Мындай бала сүйлөөнү, саноону жана окууну эртерээк үйрөнөт, анткени ата-энелер эки же андан көп баласы бар үй-бүлөлөргө караганда бир балага бир топ көбүрөөк көңүл бура алышат. Жалгыз бала эрте психологиялык жетилүү менен мүнөздөлөт. Бирок, бул артыкчылыктардын көбү эрте психологиялык жетилүү бала көтөрө албаган чоң стресске алып келиши мүмкүн экендиги менен компенсацияланат.

Бир баланы тарбиялаган ата-энелер бүт көңүлүн ошол балага буруп, баласын айлана-чөйрөсүнөн жана курдаштарынан обочолонтуп, анын социалдашуусуна тоскоол болушат.

Эгер эркек бала үй-бүлөдө жалгыз бала болсо, ал өмүр бою, ал тургай чоңойгондо да апасына жабышып калат. Андан тышкары, мындай эркек жубай тандоодо энесине окшош аялды издейт, анткени ал уул үчүн үлгү болот. Эгерде

жалгыз бала кыз болсо, ал өз энесине атаандаш болуп, үй-бүлөдө ачык чыр-чатактарга алып келет.

Үй-бүлөдө жалгыз баланы тарбиялоо ашыкча, карама-каршы ата-энелик тарбиядан улам ого бетер татаалдашат. Анткени, ата-энелерден тышкары, чоң ата, чоң эне жана башка туугандары да бар. Ал эми чоңдор канчалык көп болсо, көзөмөл жана карама-каршы талаптар ошончолук көп болот.

Көп учурда жалгыз бала башкалар менен аралашууда кыйынчылыктарга туш болот. Андан тышкары, мындай баланын ата-энеси аларга чоң үмүт артышат, бирок алар бул үмүттөрдү актай албаганда, балада өзүн кармай албоо жана ишенимсиздик пайда болот.

Изилдөөчү Н. Галасюк жалгыз балдарга ашыкча басым жасалып, ашыкча корголот деп ырастайт. Бул жүрүм-турумдун негизги себеби - ата-энелердин тажрыйбасыздыгы. Бирок, жалгыз баланы тарбиялоо бир катар терс кесепеттерге алып келет. Буга бала үчүн жасалма жана ыңгайлуу жашоо шарттарын түзүү, ашыкча эркелетүү кирет. Ата-эненин ашыкча көңүл буруусу мындай баланын психикалык өнүгүүсүнүн жайлашына, өз ара аракеттенүү жана жашоо тажрыйбасынын жоктугуна алып келет. Жалгыз баланын чектелген, бир тараптуу жана эмоционалдык-сезимдик тажрыйбасы аларга майда турмуштук кырдаалдарды жана олуттуу көйгөйлөрдү айырмалоого тоскоол болот. Ар түрдүү социалдык деңгээлдеги жана бөлөк жашоо тажрыйбасы бар адамдар менен баарлашуу башка балдарга караганда кыйыныраак болот. Натыйжада, жалгыз бала болгон бала, кийинчерээк өзүн обочолонто баштайт жана байланышуудан качат.

Мындай бала ата-эненин сүйүүсүнө атаандашуунун, бир туугандары менен баарлашуунун жана өз ара аракеттенүүнүн, ошондой эле өзүнүн жеке мейкиндигине кам көрүүнүн негизги тажрыйбасынан ажыраган, анткени бир туугандары менен бөлмөнү жана оюнчуктарды бөлүшүүнүн кажети жок болчу. Бул башка балдар менен баарлашууга, өз ара аракеттенүүгө жана ойноого, жана алардын бул топтогу ордуна терс таасирин тийгизет.

Баланын толук кандуу өнүгүүсү үчүн ага ачык мейкиндик, ички жана тышкы эркиндик, тышкы дүйнө менен эркин баарлашуу, өйдө-ылдый, кубанычтар жана көңүл калуулар, оң жана терс тажрыйбалар керек – мунун баары келечектеги инсандын ички дүйнөсүн байытат. Алардын ар бир кадамы кылдат көзөмөлдөнүп, эң кичинекей аракеттерине жана иштерине ашыкча көңүл бурулат. Мунун баары эркеликтин, көз карандылыктын, ишенимсиздиктин же тескерисинче, ашыкча өзүнө ишенүүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Көп учурда ата-энелердин жалгыз баласына кам көрүү жана көңүл буруусу идеалдуудан ашып, ата-эненин сүйүүсүнүн толкундануу белгилерин пайда кылышына алып келет. Жалгыз баланын оорусу өтө оор деп кабыл алынат. Бул окуя көп учурда трагедиялуу деп эсептелет. Бул мындай балада деспоттук жүрүм-турумга жана ден соолукка зыяндуу эгоизмдин өнүгүшүнө алып келиши мүмкүн.

Балага сыйынуу жалгыз балалуу үй-бүлөлөрдө кеңири таралган. Буга бир катар факторлор өбөлгө түзөт. Биринчиден, бала өз алдынча бир нерсе кылууга же курдаштары менен болгон чыр-чатактарды чечүүгө аракет кылганда, ата-

энелер мунун алдын алып, балага "жардам берип", аны кыйынчылыктардан коргошот. Экинчиден, баланы вундеркинд катары тарбиялоо каалоосу ата-энелерди баласын күнү бою үйдө жалгыз калтырууга түртөт, бул аларга курдаштары менен баарлашууга же өз алдынча ойноого убакыт калтырбайт. Бул баланын өзүнө көңүл буруусуна жана элестетилген уникалдуулугунун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Үчүнчүдөн, ата-энелер көп учурда жалгыз баласын "кыз/дос" кылып коюшат. Бул курдаштары менен баарлашуу тажрыйбасын топтоого мүмкүндүк бербейт жана аларга карата белгилүү бир артыкчылыкты өнүктүрөт, анткени эгер бала менен ата-эне тең болсо, баланын өнүгүүсүнө орун жок.

Сухомлинский маанисиз ата-энелик сүйүүнүн түрлөрү бар деп эсептейт: мээримдүү сүйүү, деспоттук сүйүү жана өч алуучу сүйүү. Бул түрлөрү баланын келечектеги инсандыгында терс сапаттардын өнүгүшүнө алып келет.

Бирок, жалгыз баланы тарбиялоонун бир катар артыкчылыктары да бар. С.В. Балтуева жалгыз баланын интеллектуалдык өнүгүшү башка курдаштарына караганда бир аз алдыда экенин белгилейт. Мындай бала эртерээк сүйлөй баштайт жана окуй баштайт, бирок ата-энелер бул тармактарга олуттуу көңүл буруп, баланын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө умтулса гана. Мындай бала психологиялык жактан эртерээк жетилип, чоңдор менен тең укуктуу баарлашат жана өз көз карашын билдирет. Мындай бала өзүн-өзү сыйлоо сезимине жана эмоционалдык туруктуулукка ээ, анткени ал үй-бүлөдөгү башка балдар менен атаандаштыкка байланыштуу терс эмоцияларды башынан өткөрбөйт. Кеңири мүмкүнчүлүктөр менен мындай бала жашоодогу өзүнүн потенциалын толук ишке ашырып, коомдо татыктуу орунду ээлей алат.

Белгилей кетүүчү нерсе, үй-бүлөдө жалгыз баланы тарбиялоо ата-энелердин ал бала менен баарлашууда колдонгон стилине жараша болот. Заманбап илимде үй-бүлөлүк тарбия стилдеринин эң кеңири таралган классификациясы бар, алар: демократиялык, либералдык, авторитардык жана кайдыгер.

Демократиялык стиль үй-бүлөлүк жагымдуу атмосфера, бала менен ата-эненин ортосундагы ишенимдүү жана эмоционалдык жактан жылуу мамиле жана балага инсан катары мамиле менен аныкталат. Бул стиль жоопкерчилик, эрк, тырышчаактык, ишеним, өзүн-өзү жетиштүү баалоо, жетиле элек социалдык көндүмдөр, өзүн-өзү башкаруу жана өзүн-өзү жөнгө салуу сыяктуу сапаттарды өнүктүрөт.

Либералдык стиль деп да белгилүү болгон стиль жылуулук, жакындык жана ачыктык менен мүнөздөлөт, бирок көзөмөл, чектөөлөр, тыюу салуулар жана эрежелер жок. Бул стиль активдүү жана чыгармачыл инсандардын өнүгүшүнө, ошондой эле абийирсиздик, жөнөкөйлүк, жетишсиздик, жетиле электик жана импульсивдүүлүк сыяктуу терс сапаттардын пайда болушуна алып келет.

Авторитардык тарбия стили ата-эненин ашыкча көзөмөлү жана балдардын демилгесин жана көз карандысыздыгын чектөө менен мүнөздөлөт. Авторитардык стиль ата-энелик көзөмөлсүз агрессияны, уялчаактыкты,

кайгылуулуку, кастыкты, пассивдүүлүктү, көз карандылыкты, кыжырданууну, козголоңчулукту, баш ийбестикти жана өч алууну өнүктүрөт.

Кайдыгер ата-энелик стили ата-энелер менен балдардын ортосундагы байланыштын жоктугу менен мүнөздөлөт. Мындай ата-энелер өздөрүн кармана албай, эмоционалдык жактан муздак жана балдарына кайдыгер мамиле кылышат. Бул баланын көзөмөлсүз, импульсивдүү, өзүнө ишенбеген, коркок, тынчсызданган, агрессивдүү жана коомго каршы болуп калышына алып келет.

Көптөгөн психолог-практиктер үй-бүлөдө баланы тарбиялоо маселесин изилдеп, ата-эненин бийлигинин маанилүүлүгүн баса белгилешет, аны туура колдонуу адеп-ахлактык, эмгектик, экономикалык жана жыныстык өнүгүүгө өбөлгө түзөт.

Ошентип, жалгыз баланы тарбиялоо маселесин талдоодо биз эки карама-каршы көз караш бар экенин көрдүк. Айрымдар жалгыз баланы тарбиялоонун бир катар артыкчылыктары бар деп эсептешет: мындай бала акылдуураак, көз карандысыз, чыгармачыл жана өзүн-өзү камсыз кыла алган, жакшы баарлашуу көндүмдөрүн өнүктүрөт жана башкалар. Башкалары жалгыз бала келечектеги деспот, эгоист, оптималдуу жашоо тажрыйбасы жок, көйгөйлөрдү чече албаган, баарлаша албаган жана башка тажрыйбалуу башкалар менен баарлаша албаган деген көз карашта.

Ата-энелер жалгыз баланы тарбиялоодо белгилүү бир кыйынчылыктарга туш болгондо, алар психолог сыяктуу адистен адистештирилген жардам суроодон коркпошу керек. Бул адис баланын жүрүм-турумун ондоого же ата-энелерди балдарда жүрүм-турум маданиятын калыптандыруу үчүн зарыл болгон билим жана көндүмдөр менен жабдууга жардам бере алат. Бул аларга үй-бүлөлүк ресурстарды (биргелешкен эс алуу убактысы, жумуш иш-аракеттери жана ар кандай оюндар) көбүрөөк пайдалануу менен коомчулукту куруудагы потенциалын ачууга жардам берет жана балага башкалар сыяктуу эле коомдун толук кандуу мүчөсү катары көрүүгө жардам берет.

Үй-бүлөдө жалгыз баланы тарбиялоо – өзгөчө мамилени жана тең салмактуу педагогикалык ыкмаларды талап кылган көп кырдуу процесс. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, жалгыз бала көбүнчө ата-эненин толук көңүлүн алгандыктан, эмоционалдык жактан өзгөчө колдоого ээ болот, бирок социалдык чөйрөдө өз алдынчалык жана бөлүшүү жөндөмдөрү жайыраак калыптанышы мүмкүн. Ошондуктан ата-энелердин негизги милдети — ашыкча камкордук менен талапкерчиликти туура айкалыштырып, баланын өз алдынча чечим чыгаруу, жоопкерчилик алуу жана коом менен активдүү өз ара аракеттенүү жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө шарт түзүү.

Педагогикалык жактан туура уюштурулган колдоо баланын гармониялуу өнүгүүсүнө, позитивдүү өзүн-өзү баалоосуна жана ийгиликтүү социалдашуу процессине өбөлгө түзөт. Демек, жалгыз баланы тарбиялоодо үй-бүлөнүн, билим берүү мекемелеринин жана коомдук чөйрөнүн биргелешкен, максаттуу иш-аракети чоң мааниге ээ.

Колдонулган адабияттар:

1.Балтуева, С.В. "Багып алуучу үй-бүлөлөргө социалдык колдоо" // Илимий ачылыштар дүйнөсүндө. 2015. № 11-5 (71). 1755-1763-беттер.

2.Быстрова, Н.В., Цыплакова, С.А., Коротева, О.Д. "Жалгыз бой ата-энелүү үй-бүлөлөрдөгү балдардын социалдык-психологиялык мүнөздөмөсү" // Карелиялык илимий журнал. 2018. 7-том. № 1 (22). 37-40-беттер.

3.Галасюк, И. Н. Үй-бүлөлүк психология: "Бала менен ата-эненин өз ара аракеттенүүсүн баалоо" методологиясы. Бала менен ата-эненин өз ара аракеттенүүсүн баалоо (ЕСРІ-2.0): Практикалык колдонмо / И. Н. Галасюк, Т. В. Шинина. — 2-басылышы. — Москва: "Юрайт" басма үйү, 2018. — 223 б.

4.Горбуля, Э. В. Үй-бүлөлүк кризистер: Практикалык колдонмо / Э. В. Горбуля. — Москва: "Юрайт" басма үйү, 2028. — 280 б.

*Паязова А.М., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Каныбек кызы А., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

АДАБИЙ ОКУУ КУРСУН ӨЗДӨШТҮРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН БААРЛАШУУ КӨНДҮМДӨРҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Бул макалада башталгыч класстардын адабий окуу курсун өздөштүрүү процессинде окуучулардын баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү жана методдору талданат. Адабий тексттерди түшүнүү, мазмунун айтууда диалогдук жана монологдук сүйлөө формаларын өнүктүрүү, ой-пикирин логикалык тартипте жеткирүү сыяктуу коммуникативдик компетенциялар башталгыч мектеп окуучулары үчүн маанилүү экендиги белгиленет. Изилдөөдө адабий окуу сабактарында интерактивдүү ыкмаларды, талкуу, суроо-жооп, жуптук жана топтук иш формаларын колдонуу окуучулардын баарлашуу активдүүлүгүн арттыраары көрсөтүлөт. Ошондой эле текст менен иштөөдө окуучулардын угуу, түшүнүү, өз оюн айтууга болгон кызыгуусун өстүрүүчү педагогикалык шарттар баяндалат. Макаланын жыйынтыгында адабий окуу аркылуу баарлашуу көндүмдөрүн өркүндөтүү башталгыч класстардын жалпы тилдик жана социалдык-коммуникативдик компетенцияларын өнүктүрүүдө маанилүү фактор экендиги баса белгиленет.

Түйүндүү сөздөр: тил, адабият, адабий окуу, жаш окурман, окуу техникасы, баарлашуу башталгыч класс.

Аннотация

В статье анализируются особенности и методы развития коммуникативных навыков учащихся в процессе освоения курса литературного чтения в начальной школе. Отмечается, что для учащихся начальной школы важны такие коммуникативные компетенции, как понимание художественного текста, развитие диалогических и монологических форм речи при выражении его содержания, логическое изложение мыслей. В исследовании показано, что использование интерактивных методов, дискуссионных, вопросно-ответных, парных и групповых форм работы на уроках литературного чтения повышает коммуникативную активность учащихся. Также описываются педагогические условия, способствующие повышению интереса учащихся к слушанию, пониманию и высказыванию своего мнения при работе с текстами. В заключение статьи подчеркивается, что совершенствование коммуникативных навыков посредством литературного чтения является важным фактором развития общеязыковых и социально-коммуникативных компетенций учащихся начальной школы.

Ключевые слова: язык, литература, литературное чтение, юный читатель, методика чтения, коммуникация, начальная школа.

Abstract

This article analyzes the features and methods of developing students' communication skills in the process of mastering the literary reading course in primary school. It is noted that such communicative competencies as understanding literary texts, developing dialogic and monologue speech forms in expressing their content, and conveying thoughts in a logical order are important for primary school students. The study shows that the use of interactive methods, discussion, question-and-answer, pair and group work forms in literary reading lessons increases students' communicative activity. It also describes pedagogical conditions that increase students' interest in listening, understanding, and expressing their opinions when working with texts. The article concludes by emphasizing that improving communication skills through literary reading is an important factor in developing general linguistic and socio-communicative competencies in primary school students.

Keywords: language, literature, literary reading, young reader, reading technique, communication, elementary school.

Башталгыч мектеп – баланын тил үйрөнүүсүнүн, ой-жүгүртүүсүнүн жана социалдык баарлашуусунун башкы фундаментин түптөөчү чечүүчү баскыч. Бул этапта окуучулардын туура, так жана түшүнүктүү сүйлөө жөндөмдөрүн калыптандыруу алардын мындан аркы билим алуу сапатына түздөн-түз таасир этет. Адабий окуу курсу башталгыч класстардагы тилдик өнүгүүнү камсыз кылуучу негизги предметтердин бири болуп эсептелет. Ал окуучунун сөз байлыгын кеңейтүү, ой-пикирин тартиптүү жана логикалуу айтууну үйрөтүү, текстти түшүнүү жана эмоциялык кабыл алуу жөндөмдөрүн бекемдөө менен бирге алардын баарлашуу маданиятын калыптандырууда зор рол ойнойт.

Ошондуктан адабий окуу курсун өздөштүрүү процессинде башталгыч мектеп окуучуларынын баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруу маселесин илимий-методикалык жактан карап чыгуу актуалдуу болуп саналат. Бул изилдөөнүн максаты – адабий окуу сабагынын мүмкүнчүлүктөрүн талдоо жана окуучулардын баарлашуу жөндөмдөрүн өнүктүрүүдө натыйжалуу болгон ыкма-усулдарды негиздеп көрсөтүү.

Окуу - ар бир окуучу өздөштүрүшү керек болгон эң маанилүү көндүмдөрдүн бири. Бул көндүмгө ээ болуу үчүн мугалим негизги көмөкчү болуп саналат, андыктан тарбиячылар акыры натыйжа бере турган ар кандай окутуу ыкмаларын мыкты билиши керек. Окуу көндүмдөрү эки көз карандысыз процесстен турат: текстти айтуу жана түшүнүү.

"Адабий окуу" сабагы башталгыч мектептин окуу программасынын негизги компоненти болуп саналат. "Кыргыз тили" сабагы менен бирге ал функционалдык сабаттуулукту, жалпы окуу көндүмдөрүн жана текст менен иштөө жөндөмүн өнүктүрөт, көркөм адабиятты окууга кызыгууну арттырат жана окуучулардын жалпы өнүгүүсүнө салым кошот.

Башталгыч жалпы билим берүүнүн билим берүү стандарты башталгыч мектеп окуучулары үчүн адабий тексттер менен иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүүнү карайт. Бул көндүм билим берүү программасынын маанилүү бөлүгү болуп саналат жана окуучуларга баарлашуу, когнитивдик жана чыгармачыл көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет.

Педагогдор "адабий окуу курсун өздөштүрүү процессинде башталгыч мектеп окуучуларынын баарлашуу көндүмдөрү жакшырат: алар сүйлөө тапшырмасына ылайык диалогдорду түзүү жана монологдорду түзүү жөндөмүн өнүктүрүшөт" деп туура айтышат. Адабий окуу курсу ошондой эле маалыматтык компетенттүүлүктү — ар кандай тексттер менен иштөө, окуу куралдарынын шилтеме каражаттарын өз алдынча колдонуу жана сөздүктөрдөн жана маалымдама китептерден маалымат табуу жөндөмүн өнүктүрөт.

Башталгыч класстын мугалимдери бул психофизиологиялык өзгөчөлүктөрдү эске алып, мектепте жана үйдө окуу процессин туура уюштуруу менен башталгыч мектеп жашындагы балдардын социалдык жана адеп-ахлактык өнүгүүсүндө олуттуу натыйжаларга жетише алышат. Ошондуктан, чоң кишинин

окууга, анын ичинде үй-бүлөлүк окууга болгон кызыгууну өнүктүрүүдөгү ролу баланын келечеги үчүн чоң мааниге ээ.

Ата-энесинин окуганын угуп, аны менен бирге китеп иллюстрацияларын карап, бала активдүү ой жүгүртөт, каармандар менен боорукердик менен мамиле кылат, окуяларды алдын ала көрөт жана өзүнүн тажрыйбасы менен башкалардын тажрыйбасынын ортосундагы байланышты орнотот. Бирге окуу чоңдор менен балдарды жакындаштырып, балдарда боорукер жана мээримдүү жүрөктү тарбиялайт. Окуу башталгыч мектеп жашындагы баланын акылын жана жан дүйнөсүн өнүктүрүүнүн каражаты катары чоң потенциалга ээ.

Эмпатиянын психологиялык шарты - бул аныктоо жана өзгөртүү жөндөмү. Бул жөндөмдүн күчү 12 жаштан кийин төмөндөйт. Эмпатия башталгыч мектеп окуучуларынын табиятында бар, ошондуктан окууга болгон кызыгууну өнүктүрүүдө чоңдор бул куракты жана башталгыч мектеп окуучуларынын окууга болгон кызыгуусун жана адеп-ахлактык компасын өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн колдон чыгарбоо маанилүү. Бул процесс оюн технологияларын колдонуу менен өзгөчө натыйжалуу. Башталгыч мектеп жашындагы балдардын адабий чыгармаларды кабылдоосу 8-9 жаштагы балдардын адабий кабылдоолорун изилдөөчү Л.И. Беленкая тарабынан илимий жактан далилденген мүнөздөмө менен мүнөздөлөт.

Башталгыч класстын окуучуларында китеп аркылуу үйрөнүү көбүнчө туурап окуу аркылуу болот. Балдар жакшы каармандарды туурашат, анткени алар жакшы болууга муктаждыкты сезишет. Бул маанилүү мүнөздөмөлөрдү чоңдор балдардын окуусун уюштурууда жана китептер менен иштөөдө эске алышы керек.

"Ийгиликтүү окурман" модели –ийгиликтүү окурмандын портрети: эркин жана жакшы, экспрессивдүү окуган, жакшы окуган, сөз байлыгы бай; ой жүгүртүп, окуганын талдап, мазмунун кайра айтып бере алган; так сүйлөгөн жана кызыктуу баарлашуучу болгон окуучу. Экинчи маанилүү фактор - окурмандардын ар кандай адабий жанрларга жана ар кандай окуу түрлөрүн камтыган класстан тышкары иш-чараларга кызыгуусу жана активдүүлүгү, ошондой эле эс алуу учурунда окууну ырахат алуу үчүн колдонуу.

Башталгыч мектепте ийгиликтүү окууну өнүктүрүүгө салым кошкон иш-аракеттердин багыттары жана түрлөрү.

Техника - бул ыкманын ажырагыс бөлүгү же өзүнчө аспектиси. Техникалар окуу процессинде маанилүү ролду ойнойт, анткени алар окуучуларды окуу материалын өздөштүрүүгө активдүү катышууга үндөйт: билим берүү маалыматын берүүдө суроолорду берүү, жеке практикалык көнүгүүлөрдү жана кырдаалдык маселелерди киргизүү, визуалдык жана техникалык каражаттарды колдонуу жана жазууларды жүргүзүүгө үндөө. Бул ыкмаларга төмөнкүлөр кирет: дидактикалык оюндар, логикалык маселелер, салыштыруу жана жалпылоо көнүгүүлөрү, өз алдынча иш ж.б.

Окуучулардын кызыгуусун жогорулатуу үчүн класста ар кандай ыкмалар колдонулат: маселелерди чечүү, түшүндүрмө жана иллюстрациялык, логикалык, өз алдынча иш, дидактикалык оюндар, стандарттуу эмес сабак пландары, тесттер

жана окуу иш-аракеттеринин ар кандай формалары. Буга карабастан, мугалим белгилүү бир ыкманы же ыкманы өзүнүн сабак түзүмүнө киргизе алат.

Натыйжада, окуучуларда окууга кызыгуу пайда болот жана алардын активдүүлүгүн жогорулатат, бул мугалим үчүн өз ишинде маанилүү.

Башталгыч мектеп жашындагы балдар жандуу жана түз кабылдоосу, ошондой эле образдарга оңой сүнгүп кирүү жөндөмү менен мүнөздөлөт. Балдар кандай гана иш-аракетке, айрыкча оюнга эркин катышышат.

Сабакка кызыгууну өнүктүрүүнүн бир натыйжалуу каражаты - бул чарчоону басууга, балдардын жөндөмдүүлүктөрүн жана индивидуалдуулугун ачууга жана эрксиз жаттоону күчөтүүгө жардам берүүчү дидактикалык оюндар.

Ошондуктан, оюн технологиясы башталгыч мектеп мугалимдери үчүн, айрыкча биринчи жана экинчи класстар менен иштөөдө эң актуалдуу. Мектептин биринчи жылы башталгыч чекит болуп саналат жана универсалдуу окуу иш-аракеттерин өнүктүрүү үчүн абдан маанилүү, анткени дал ушул жылы балдар оюндан окууга жылмакай өтүшөт.

Баарлашуу - окутуунун эң байыркы жана эң популярдуу ыкмаларынын бири.

Башталгыч мектеп курагы - бул балада окурмандын активдүү өнүгүү мезгили, ошондуктан мугалимдер менен ата-энелердин көңүлүн жана тырышчаактык менен кызматташтыгын талап кылат. Сабаттуу (чыныгы, таланттуу, компетенттүү) окурман - бул тексттин маанисин, автордун ниетин терең түшүнгөн, чыгарманын көркөм артыкчылыктарын баалай алган жана туура китепти кантип табууну, андан маалымат алууну, баалоону жана талдоону билген адам.

Башталгыч мектеп курагы - кийин сабаттуу деп атала турган окурмандын өнүгүүсүндөгү маанилүү, сезимтал мезгил. Сабаттуу окурманды тарбиялоо процесси ар тараптуу гана болушу мүмкүн. Ата-энелер, китепканачылар жана, албетте, мектеп мугалимдери бул процессте активдүү катышышат.

Чыныгы окурманды бир тараптуу аракеттер аркылуу тарбиялоо мүмкүн, бирок кыйын.

Баарлашуу – китептерге жана окууга кызыгууну арттыруунун эң байыркы жана эң популярдуу ыкмаларынын бири. Китеп окуганда баарлашуу – бул балдардын көркөм чыгармага, окуу процессине, жеке авторлордун чыгармасына же белгилүү бир жанрга болгон кызыгуусун арттыруучу ыкма. Анын мурда балдарды көркөм адабият аркылуу тарбиялоо каражаты катары берилген ролу учурда кайрадан бааланууда, анткени адабияттын өзү заманбап адамдар тарабынан максатка жетүү каражаты эмес, искусство түрү катары кабыл алынат.

Психологдор, атап айтканда, А. Леонтьев жана В. Кудрявцев, баарлашуу метод катары жаш мектеп окуучулары үчүн маанилүү деп эсептешет, анткени ал аларга таасирлери, эмоциялары жана ачылыштары менен бөлүшүүгө мүмкүнчүлүк берет. Анткени, китеп, белгилүү бир жанр же текст менен баарлашканда, башталгыч мектеп жашындагы бала – жана бул алардын уникалдуу каарманы – биргелешип авторго, окуялардын катышуучусуна айланат, текстте болуп жаткан окуяларды өзүнүн кабылдоосуна жана түшүнүгүнө ылайык

өзгөртөт жана алар башкалардын да өз пикирин билишин каалашат. Сүйлөшүүнүн ийгилиги суроолордун так түзүлүшүнө жана алардын балдар үчүн жеткиликтүүлүгүнө жараша болот. Суроо ой жүгүртүүнү стимулдаштырып, жооп издөөгө көмөктөшүп, балдарды кызыктырышы керек. Суроолор алдын ала түзүлүшү керек. Аларды түзүүдө мугалим текстти кайра окуп, анын мазмунун ого бетер тереңирээк түшүнөт. Бирок балдар менен иштөөдө бул көрсөтмөлөрдү расмий түрдө аткаруунун кажети жок. Алар балдардын жоопторун кунт коюп угуп, аларга жооп берип, сүйлөшүүнүн өзөгүн жоготпош үчүн алдын ала даярдалган суроолорду тууралашы керек, бул тексттин мазмунун түшүнүүгө алып келет жана балдардын окугандары жөнүндөгү ойлору этибарга алынбай калбашы үчүн. Буга мугалимдин текстти жакшы билиши жана сүйлөшүүнү үстөмдүк кылбай, жетектеп жүрө билиши жардам берет. Сүйлөшүү балдардын ой жүгүртүүсүн активдештирип, алар окуп жаткан нерсенин маанисин тереңирээк түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Жакшы уюштурулган баарлашуу учурунда балдар тексттеги майда-чүйдө нерселерге көңүл бурушат, бул алар үчүн маңыздуу болуп калат.

Баарлашуунун метод катары максаттары - балдарды текстти кабыл алууга даярдоо, аны тактоо жана тереңирээк кылуу; балдардын текстти түшүнүүсүн жеңилдетүү; окууга жана окугандары жөнүндө ой жүгүртүүгө болгон кызыгуусун өнүктүрүү; балдарды окугандары жөнүндө акылга сыярлык жана эмоционалдуу түрдө сүйлөөгө үйрөтүү. Прогностикалык баарлашуу өзгөчө белгилей кетүү керек. Текст менен иштөөнүн бул ыкмасы учурда окууну баштоодо, чоңдор жана балдар үчүн текстти талдоодо колдонулат. Китеп менен иштөөдө балдардан алгач мукабасынан окуя эмне жөнүндө болорун алдын ала айтуу суралат. Балдардын божомолу жатталып, окуу башталат. Белгилүү бир абзацты же үзүндүнү окугандан кийин, окуялар кандайча өнүгөрү жөнүндө алдын ала айтуу жасалат. Андан кийин, мукабада көргөндөрү жана бир нече кыска үзүндүлөрдүн чыныгы мазмуну божомол менен салыштырылат.

Текст боюнча суроолор алдын ала ойлонулуп гана тим болбостон, иш учурунда да пайда болот. Ошондуктан, чоң киши текст менен тааныш болушу керек жана суроолорду так жана натыйжалуу берүү үчүн балдардын божомолдорун кунт коюп уга билиши керек, натыйжага алып келиши жана талкуунун негизги идеялар жоголуп кеткендиктен көп сөздүү, созулуп же бош болуп калышына жол бербеш керек. Бул типтеги баарлашуунун жактоочулары бул жерде эки түрдөгү эс тутум активдешет деп эсептешет: угуу жана көрүү, бул текстти жакшыраак жаттоого көмөктөшөт, ал эми текстти андан ары акырындык менен окуу эстеп калган нерсенин мазмунун талдайт. Бул типтеги иштин жүрүшүндө угуу эс тутуму активдешет: балдар уккандарын эстеп калышы жана аны божомол менен салыштырышы керек.

Чоңдор менен иштегенде, алардын даярдык деңгээлине жараша ар кандай максаттар коюлат. Бир жагынан, бул типтеги баарлашуу балдардын окулган нерсеге болгон кызыгуусун арттырат, анткени алар божомол туура жасалганын түшүнгүсү келет. Экинчи жагынан, мындай иш текстти же анын

иллюстрацияларын кабылдоону бириктирип, анын майда-чүйдөсүнө көңүл бурууга тоскоол болот, бул окулган нерсенин маанисин түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

Жаш окуучулар менен иштегенде, бул типтеги баарлашууну көп колдонбоо керек. Балдарды кунт коюп, көңүл буруп угууга, андан кийин окууга көндүрүү керек. Алар чыгарманын өзүнө кызыгууну табууну үйрөнүшү керек.

Мугалим балдарды акырындык менен максатка — чыгарманын негизги идеясын тактоого же алдын ала аныкталган маселени чечүүгө — жетелейт. Балдардын жоопторун жаттап алууга болбойт. Сүйлөшүүдө табигыйлык, өз ара сыйлоо жана баарлашуунун жөнөкөйлүгү эң жогору бааланат. Сүйлөшүүнүн сапаты талкуу үчүн тандалган чыгармага жараша болот. Ал жеткиликтүү, балдар үчүн кызыктуу болушу керек жана көйгөйдү, талаш-тартыштуу маселени ж.б. чагылдырышы керек.

Башталгыч класстарда окуучулардын ата-энелери менен талкуулоо өтө маанилүү. Мугалим ата-энелерди балдарга окуунун пайдасына ынандыруу жана методикалык көрсөтмөлөрдү берүү максатында класстык жыйындарда талкууларды жүргүзөт. Ата-энелер менен болгон сүйлөшүүдө окуунун зарылдыгы жөнүндө ынандырарлык аргументтер камтылышы керек. Ошондуктан, мындай баарлашууну жүргүзгөндөр маселенин тарыхын гана талкуулабастан, ошондой эле окуунун абалы боюнча эң заманбап материалдарга ээ болушат, эң далилденген жана натыйжалуу методикалык сунуштарды беришет жана бул маселе боюнча өз алдынча билим алуу үчүн олуттуу, бирок жеткиликтүү адабияттарды сунушташат.

Балдарга китеп окуунун пайдасы жана зарылдыгы жөнүндө аларды ынандыруудан мурун, бул маселе боюнча ар бир адамдын же көпчүлүктүн көз карашын түшүнүү, ата-энелердин жолугушууда каралуучу маселе боюнча кабардар болуу деңгээлин аныктоо жана балдарды китептер менен тааныштыруу ыкмалары боюнча кандайдыр бир ыйгарым укуктары бар же жок экенин билүү зарыл. Мугалим ата-энелерге берилүүчү суроолордун мазмунун алдын ала аныктап, аларды талкууланып жаткан маселе боюнча кеңири билимин жана компетенттүүлүгүн көрсөтүү үчүн колдонушу керек, ошондой эле баарлашуу учурунда берилиши керек болгон методикалык сунуштар жөнүндө алдын ала ойлонушу керек.

Корутунду. Башталгыч мектептеги адабий окуу курсу окуучулардын тилдик, адабий жана коммуникативдик өнүгүүсүнүн негизин түзөт. Изилдөөнүн жүрүшүндө адабий тексттер менен системалуу жана максаттуу иш жүргүзүү балдардын баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырууда өзгөчө мааниге ээ экени аныкталды. Сабакта диалогдук жана монологдук сүйлөөлөрдү машыктыруу, текстти түшүнүү жана анын мазмунун өз сөзү менен айтууну үйрөтүү, ой-пикирин далилдүү баяндоого багытталган усулдардын колдонулушу окуучулардын активдүү катышуусун жана өз оюн эркин билдирүүсүн камсыздайт.

Интерактивдүү методдорду — талкуу, ролдук оюндар, жуптук жана топтук иш формаларын — колдонуу окуучулар жөнүндө маалымат алмашууну жандандырып, алардын социалдык байланыш түзүүгө болгон даярдыгын

жогорулатары байкалды. Мындан тышкары, адабий окуу сабактарында эмоционалдык-баалуулук мамилелерди калыптандыруу да балдардын өз ара түшүнүү, угуу жана урматтоо маданиятын өнүктүрүүгө салым кошот.

Жыйынтыктап айтканда, адабий окуу курсун туура методикалык уюштуруунун негизинде башталгыч класстардын окуучуларында баарлашуу көндүмдөрүн натыйжалуу калыптандырууга шарт түзүлөт. Бул өз кезегинде окуучулардын жалпы компетенттүүлүгүн, тил маданиятын жана социалдык адаптациясын чыңдап, алардын мындан аркы окуу ийгилигине бекем негиз болот.

Колдонулган адабияттар:

1.Балтуева, С.В. "Багып алуучу үй-бүлөлөргө социалдык колдоо" // Илимий ачылыштар дүйнөсүндө. 2015. № 11-5 (71). 1755-1763-беттер.

2.Быстрова, Н.В., Цыплакова, С.А., Коротева, О.Д. "Жалгыз бой ата-энелүү үй-бүлөлөрдөгү балдардын социалдык-психологиялык мүнөздөмөсү" // Карелиялык илимий журнал. 2018. 7-том. № 1 (22). 37-40-беттер.

3.Галасюк, И. Н. Үй-бүлөлүк психология: "Бала менен ата-эненин өз ара аракеттенүүсүн баалоо" методологиясы. Бала менен ата-эненин өз ара аракеттенүүсүн баалоо (ЕСРІ-2.0): Практикалык колдонмо / И. Н. Галасюк, Т. В. Шинина. — 2-басылышы. — Москва: "Юрайт" басма үйү, 2018. — 223 б.

4.Горбуля, Э. В. Үй-бүлөлүк кризистер: Практикалык колдонмо / Э. В. Горбуля. — Москва: "Юрайт" басма үйү, 2028. — 280 б.

*Камалидинова Н.Ш., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Абдурахманова Х.Ж., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Султанова А.А. филол.и.к., доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ЖАШТАР АРАСЫНДА СОЦИАЛДЫК ЖООПКЕРЧИЛИКТИ ЖАНА ИНСАНДЫК ЭРКИНДИКТИ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ

Аннотация

Бул илимий макалада жаштардын социалдык жоопкерчилигин жана инсандык эркиндигин калыптандыруу процесси педагогиканын заманбап багыттарынын негизинде талданып, алардын өз ара байланышы, билим берүү чөйрөсүндөгү практикалык механизмдери жана натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган сунуштар берилет. Изилдөө заманбап коомдун социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрүн эске алуу менен жаштардын жарандык позициясын, өз алдынчалуулугун жана моралдык багыттарын өстүрүүнүн жолдорун камтыйт.

Түйүндүү сөздөр: социалдык жоопкерчилик, инсандык эркиндик, жаштар, педагогика, жарандык тарбия, критикалык ой жүгүртүү, долбоордук окутуу, волонтердук ишмердүүлүк.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ЛИЧНОСТНОЙ СВОБОДЫ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования социальной ответственности и личной свободы у молодежи в условиях современного общества. Анализируется роль образовательных институтов в развитии гражданской позиции, автономности, морально-этического поведения и критического мышления у молодых людей. Особое внимание уделяется педагогическим технологиям, таким как проектное обучение, волонтерская деятельность, дебаты и цифровая педагогика, способствующим гармоничному развитию ответственности и свободы личности. Представлены педагогические условия, обеспечивающие эффективное воспитание социально активной и свободно мыслящей личности.

Ключевые слова: социальная ответственность, личностная свобода, молодежь, педагогика, гражданское воспитание, критическое мышление, проектное обучение, волонтерство.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING SOCIAL RESPONSIBILITY AND PERSONAL FREEDOM AMONG YOUTH

Annotation

This article explores the theoretical foundations and practical approaches to fostering social responsibility and personal freedom among youth in the context of contemporary society. It examines the role of educational institutions in developing civic engagement, autonomy, moral-ethical awareness, and critical thinking in young people. Special emphasis is placed on pedagogical technologies such as project-based learning, volunteer activities, debates, and digital pedagogy, which collectively support the balanced development of responsibility and personal freedom. The paper also outlines the pedagogical conditions that enhance the formation of socially active and independently thinking individuals.

Key words: social responsibility, personal freedom, youth, pedagogy, civic education, critical thinking, project-based learning, volunteering.

Заманбап коомдун социалдык-экономикалык өнүгүү шарттарында жаш муундун социалдык жоопкерчилигин жана инсандын эркиндигин калыптандыруу билим берүү системасынын негизги приоритеттеринин бири болуп саналат. Глобалдашуунун, маалыматтык технологиялардын тездик менен өнүгүшүнүн, коомдук катыштардын көп түрдүүлүгүнүн шартында жаштардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн, жарандык позициясын, коомго пайдалуу иш-аракет жасоо жөндөмүн өнүктүрүү муктаждыгы барган сайын өсүүдө. Бул багытта педагогикалык турпаттагы таасирлер, тарбиялык процесстер жана билим берүүнүн түшүндүрмөлүү-маданий мүнөзү өзгөчө мааниге ээ.

Социалдык жоопкерчилик — бул жеке адамдын коом алдындагы милдетин аңдоосу, өз иш-аракеттеринин натыйжаларын баалай билиши жана социалдык жактан керектүү жүрүм-турум нормаларын сактоосу. Ал эми инсандын эркиндиги — адамдын өз көз карашын, тандоосун жана аракетин аң-сезимдүү түрдө ишке ашыруу жөндөмү. Бул эки сапат жаштардын социалдык жактан активдүү, багытын туура тандаган, жоопкерчиликтүү инсандар катары калыптанышында өз ара тыгыз байланышкан тарбиялык категориялар катары каралат. Мектептерде жана жогорку билим берүү мекемелеринде бул сапаттарды өнүктүрүү педагогдордун методикалык маданиятын, тарбиялык иштин системалуулугун жана үй-бүлө менен коомчулуктун биргелешкен аракетин талап кылат.

Педагогикада социалдык жоопкерчиликти жана инсандын эркиндигин тарбиялоо тарыхый-маданий, гуманисттик, компетенттик жана социалдык-психологиялык ыкмалардын негизинде каралат. Айрыкча, жаштардын баалуулуктар системасын калыптандырууда интерактивдүү окутуу, долбоордук окуу, коомдук кызмат көрсөтүү, жарандык билим берүү сыяктуу методдордун ролу акырындап өсүп келе жатат. Бүгүнкү күндө жаштардын социалдык активдүүлүгүн арттыруу, аларды коомдук турмушка тартуу жана өз алдынча чечим кабыл алууга үйрөтүү — өлкөнүн туруктуу өнүгүүсү үчүн маанилүү факторлордун бири.

Ушундай шарттарда жаштар арасында социалдык жоопкерчиликти жана инсандын эркиндигин калыптандыруунун педагогикалык аспектилерин изилдөө — теориялык да, практикалык да мааниси зор болгон актуалдуу маселе. Аталган изилдөөнүн натыйжалары билим берүү мекемелеринин тарбиялык ишин өркүндөтүүгө, жаштардын коомго интеграцияланышына жана жоопкерчиликтүү жаран катары калыптанышына көмөк көрсөтөт.

Педагогиканын милдети – социалдык жоопкерчиликтүү жана эркин ой жүгүрткөн инсандарды тарбиялоо үчүн стратегияларды, мазмунду жана усулдарды так аныктоо. Макаланын максаты – аталган процесстердин теоретикалык негизи менен практикалык аспектерин комплекстүү илимий талдоо.

1. Социалдык жоопкерчиликтин педагогикалык маңызы

1.1. Социалдык жоопкерчиликтиң түшүнүгү жана компоненттери

Социалдык жоопкерчилик төмөнкү компоненттерден турат:

Когнитивдик компонент: коомдогу нормаларды, мыйзамдарды, милдеттерди түшүнүү;

Аффективдик компонент: башкаларга карата боорукердик, эмпатия, моралдык сезимдер;

Жүрүм-турумдук компонент: коомго пайдалуу иш-аракеттерди жасоо, жарандык активдүүлүк, коомдук иштерге катышуу.

1.2. Социалдык жоопкерчиликти калыптандыруудагы билим берүүнүн орду

Билим берүү системасынын ролу төмөнкүлөргө багытталат:

-социалдык тажрыйбаны муундан-муунга өткөрүү;

-жарандык жана укуктук билим берүү менен коомдук аң-сезимди жогорулатуу;

-социалдык практикаларды уюштуруу (волонтердук аракеттер, коомдук долбоорлор, дебаттар).

Педагогикалык таасир этүүнүн натыйжасында жаштар өзүнүн жеке кызыкчылыктарын коомдук кызыкчылыктар менен шайкеш келтиргенди үйрөнүшөт.

2. Инсандык эркиндик: түшүнүгү жана педагогикалык негиздери

2.1. Инсандык эркиндиктин мазмуну

Инсандык эркиндик – адамдын жеке ой-пикирин, ишенимдерин, тандоолорун жана иш-аракеттерин көз карандысыз түрдө аныктоо мүмкүнчүлүгү. Ал төмөнкү компоненттерди камтыйт:

Интеллектуалдык эркиндик: эркин ойлоо, сынчыл талдоо жүргүзүү, чыгармачылык жөндөм;

Моралдык эркиндик: жеке баалуулуктарга таянуу, этикалык чечимдерди кабыл алуу;

Социалдык эркиндик: коомдогу ар түрдүү мамилелерде активдүү катышуу, өз укуктарын коргой билүү.

2.2. Инсандык эркиндикке педагогикалык шарттарды түзүү

Мектеп жана жогорку окуу жайлар төмөнкү шарттарды камсыз кылышы керек:

-ой жүгүртүүгө, пикир билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү ачык билим берүү чөйрөсү;

-диалогго негизделген окутуу технологиялары (дебат, талкуу, аналитикалык семинарлар);

-чыгармачылык аракеттерди колдоо (дизайн ой жүгүртүү, долбоордук иш).

3. Социалдык жоопкерчилик менен инсандык эркиндиктин өз ара байланышы

Жаштарда бул эки сапат параллелдүү өнүккөндө гана инсан толук калыптанат. Инсандык эркиндик – жеке потенциалды ачса, социалдык жоопкерчилик – бул потенциалды коомдун жыргалчылыгы үчүн колдонууга багыттайт.

4. Социалдык жоопкерчиликти жана инсандык эркиндикти калыптандыруунун педагогикалык технологиялары

4.1. Долбоордук окутуу

Бул ыкма студенттерди чыныгы социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө тартат. Мисалы:

- экологиялык акциялар;
- коомдук жардам долбоорлору;
- социалдык инновациялар.

Бул аракеттер жаштарда жоопкерчиликти, өз алдынчалуулукту жана критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрөт.

4.2. Волонтердук ишмердүүлүк

Педагогикалык практика катары волонтердук иш жаштарды:

- боорукердикке,
- социалдык активдүүлүккө,
- жарандык позицияны бекемдөөгө үйрөтөт.

4.3. Дебат жана сынчыл ой жүгүртүү тренингдери

Дебат технологиялары жаштарга:

- өз оюн эркин айтууну,
- жооптуу негизделген чечимдерди кабыл алууну,
- башка көз карашты сыйлоону үйрөтөт.

4.4. Санариптик педагогика

Санариптик чөйрөдө социалдык жоопкерчилик жана эркиндик жаңы деңгээлге чыгат. Медиа сабаттуулук, маалыматты анализдөө, санариптик этика окутуунун милдеттүү компоненттерине айланды.

5. Педагогикалык шарттар жана чөйрө

Жаштарда эки сапатты бирдей өнүктүрүү үчүн төмөнкү шарттар маанилүү:

- гуманисттик мамиле – ар бир окуучунун инсандык баалуулугун таануу;
- коопсуз жана колдоочу чөйрө – психологиялык басымдан алыс, ачык пикир алмашуу мүмкүн болгон атмосфера;

-партнерлык мамиле – мугалим менен студент биргелешип иш алып баруучу тең укуктуу субъекттер;

-укуктук жана жарандык билим берүү – коомдук системаларды түшүнүү үчүн алгачкы база.

Жаштар арасында социалдык жоопкерчилик менен инсандык эркиндикти калыптандыруу – коомдун маданий, укуктук жана психологиялык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этүүчү маанилүү процесс. Педагогикалык системанын милдети – жаш муунду моралдык-этикалык баалуулуктарга, коомдук ишмердүүлүккө, эркин жана жооптуу ой жүгүртүүгө багыттоо.

Социалдык жоопкерчилик – инсандык эркиндиктин маанилүү регулятору. Инсандык эркиндик – социалдык жоопкерчиликтүү инсанды калыптандыруудагы негизги психологиялык шарт. Заманбап педагогикалык технологияларды колдонуу, коомдук практикаларды интеграциялоо жана гуманисттик билим берүү чөйрөсүн түзүү аркылуу жаштардын бул сапаттарын гармониялуу өнүктүрүүгө мүмкүн.

Жаштар арасында социалдык жоопкерчиликти жана инсандын эркиндигин калыптандыруу — көп факторлуу, комплекстүү педагогикалык процесс. Бул сапаттардын өнүгүшү билим берүү мекемелеринин мазмунуна, колдонулган ыкмаларга, үй-бүлөлүк тарбиянын өзгөчөлүктөрүнө жана жаштардын өз алдынча социалдык тажрыйбасына түздөн-түз байланыштуу. Педагогикалык процессте интерактивдүү методдорду, социалдык долбоорлорду, жамааттык ишмердикти, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга негизделген тарбиялык технологияларды колдонуу жаштардын социалдык активдүүлүгүн, жоопкерчилигин жана инсандын эркиндигин натыйжалуу өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнүн жыйынтыктары билим берүү мекемелерине жаштардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүнү жакшыртуу боюнча методикалык сунуштарды иштеп чыгууда практикалык мааниге ээ.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдиев К. Көркөм-эстетикалык тарбиянын улуттук өзгөчөлүктөрү. — Бишкек: 2011.
2. Абдыкаров Т. Педагогиканын негиздери. — Бишкек: 2017.
3. Абдыкеримова С. Социалдык жоопкерчилик жана жарандык аң-сезимдин калыптанышы. — Бишкек: 2017.
4. Айдаралиева А. Жаштардын социалдык активдүүлүгүн өнүктүрүүдө билим берүүнүн ролу. — Бишкек: 2021.
5. Акматова Г. Жаштардын социалдык-психологиялык өнүгүүсү. — Бишкек: 2014.
6. Байжиев А. Тарбиянын теориясы жана практикасы. — Бишкек: 2018.
7. Бекешева Н. Жаш өспүрүмдөрдү тарбиялоонун психологиясы. — Бишкек: 2013.
8. Ботоярова Г. Улуттук тарбиянын теориялык маселелери. — Бишкек: 2018.
9. Жусупов А. Жалпы педагогика. — Бишкек: 2016.
10. Ибраимов К. Жарандык тарбиянын педагогикалык негиздери. — Бишкек: 2020.
11. Сейдакматова Ж. Социалдашуу процесси жана тарбиянын өзгөчөлүктөрү. — Бишкек: 2012.
12. Ташматов М. Кыргызстандагы жаштардын социалдык маданияты жана тарбия. — Бишкек: 2019.

*Абдрахманова А. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭМОЦИОНАЛДЫК ИНТЕЛЛЕКТИНИН ӨНҮГҮШҮНӨ ИСКУССТВОНУН ТААСИРИ

Аннотация

Бул макалада балдардын эмоционалдык интеллектинин өнүгүшүндө эстетикалык тарбиянын жана анын ичинде искусствонун таасири жөнүндө сөз болмокчу. Балдарга билим-тарбия берүүдө, алардын когнитивдик ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө искусствонун мааниси чон экендиги, анын ичинде адабият, көркөм өнөр, музыкага көбүрөөк көңүл буруу керектиги айтылат. Бала канчалык чыгармачылык жактан жакшы өнүккөн болсо, анын билим алуусу, ой-жүгүртүүсү, адамзатка дегеле жаратылыш, айлана-чөйрөгө болгон мамилеси да жогору болоору жазылган.

Негизги сөздөр: эмоционалдык интеллект, акыл-эс, эстетикалык тарбия, искусство, адамгерчилик.

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВА НА РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В данной статье будет рассмотрено влияние эстетического образования, включая искусство, на развитие эмоционального интеллекта у детей. Считается, что искусство имеет огромное значение в воспитании детей и развитии их познавательного мышления, в том числе в том, что необходимо уделять больше внимания литературе, изобразительному искусству и музыке. Утверждается, что чем более развиты творческие способности ребенка, тем выше будет его образование, мышление и отношения к человечеству в целом, природе и окружающей среде.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, разум, эстетическое образование, искусство, гуманизм.

Мектеп окуучуларынын эмоционалдык интеллектинин өнүгүшүндө, билим берүүчү педагог-психологдун ишинин эң маанилүү компоненттеринин бири – алгач жагымдуу психологиялык климатты түзүү. Психологиялык климат адамдын эмоцияларында, маанайында, бакубаттуулугунда, мотивациясында жана өзүн-өзү сыйлоосунда көрүнөт. Аны кантип түзүүгө болот? Ага кантип таасир этүүгө болот? Бул процессти жөнгө салуу үчүн кандай ыкмаларды колдонсо болот? Ушул сыяктуу суроолорго улуу педагог жана насаатчы Василий Александрович Сухомлинскийдин эмгектеринен жооп табууга болот. Анын осуяттарынын биринде мындай деп айтылат: «Сулуулук – адеп-ахлактык тазалыкты, руханий байлыкты, физикалык кемчиликсиздикти тарбиялоонун күчтүү булагы». "Билим берүү жана тарбиялоонун манызы: айлана-чөйрөнүн, жаратылыштын, искусствонун, адамдын иш-аракеттеринин сулуулугунан, бала руханий асылдыкты: чыныгы адамдык боорукердикти, жылуулукту, жоопкерчиликти жана сулуулукту жаратуучу жана бекемдөөчү касиетти өзүнө кабыл алууну камсыз кылууда жатат." деген. Бул сөз искусство аркылуу балдардын эмоционалдык интеллекте таасир этүүгө болот деген ойду жаратты. Санариптик байланыш доорунда заманбап адамдардын көрүү

кабылдоосу жогорулаганы эч кимге жашыруун эмес. Телефон биздин жашообузду жөнгө салып, суроолорго жооп берип жана байланыштын негизги каражаты катары кызмат кылып жатканы жашыруун эмес. Балдар жана чоңдор маалымат менен ачык бөлүшүү мүмкүнчүлүгүн жоготуп жатышат. Эмоциялар смайликтер аркылуу билдирилет. Адамдар жүздөрдү окуп, назик сезимдерди айырмалай жана ошол сезимдерин бере албай калышат, мимиканы көрсөтүү менен эмоцияны чыгаруу мүмкүн эмес болот. Бул түшүнбөстүктү жаратып, элди бөлүп-жарып, натыйжада чыр-чатактар чыгып кетиши мүмкүн. Өспүрүм баланын жашоосу да телефондон көп нерсеге көз каранды болууда. Демек, педагогдордун алдында маселе жаралат: "Балдарга башкалардын абалын жана эмоцияларын сезүүнү кантип үйрөтүү керек?" деген. Балдардын көңүлүн телефондоруна алаксытуу кыйын болгон учурда, телефонду жакшылык үчүн колдонсо болот деп ишенем. Адамдын эмоциялары оң же терс психологиялык климатты түзүүнүн негизи болуп саналат. Эмоциялар – бул адамдын тышкы жана ички стимулдардын таасирине субъективдүү реакциясы. Эмоция кабатырлануу менен чагылдырылат. Демек таасир этүүчү факторлор катары искусствонун элементтерин, чыгармаларды ж.б. колдонуу чечими кабыл алынган. Кантсе да, мисалы сүрөт тартуу баланын дүйнө таанымына таасир эте алат, себеби эстетикалык объектини кабылдоого бардык психикалык процесстердин спектри: сезим, кабылдоо, элестетүү, ой жүгүртүү, эрк катышат. Балдарга кун сайын ар түрдүү сүрөтчүлөрдүн эмгектерин группага жөнөтүп туруу, булар маанилүү даталарга же майрамдарга арналган сүрөттөр же жөн гана балдарга эмоционалдык жактан таасир эткен сүрөттөр болушу мүмкүн. Көркөм буюмдар аркылуу инсандын эмоционалдык компонентине таасир этүү менен, балдардын эмоционалдык интеллектин өнүктүрүүгө болот. Көп учурда, сүрөттөр жөнөтүлгөндөн кийин, окуучулар менен алардын сезимдерин, эмоцияларын жана образга болгон мамилесин талкуулоого ошондой эле мугалимдердин да пикирин угууга болот.

Искусство – бул чындыкты көркөм образдарга айландыруу. Мисалы, гобелен жасоо дагы искусствонун бир түрү. Сүрөт тартууну талкуулоо аркылуу окуучулардан кимдин килем же гобелен токуй ала турганын билүүгө болот. Мектепте гобелен же килемдер көргөзмөсүн уюштуруу менен балдарда чеберчиликке кызыгууну арттырууга жана ошол менен бирге алардын ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө болорун айта кетсек болот. Технология мугалимдери көргөзмөнү кездеме жасоо боюнча сабактарында көрсөтмө курал катары колдонушса болот. Ар түрдүү көргөзмөлөрдү уюштуруу менен балдар үчүн мастер-класс уюштурулуп, анда алар көптөгөн оң эмоцияларды сезип, өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болууну камсыз кылууга мүмкүн. Муну менен балдарыбызга эмнени үйрөтүүгө болот? Аларга эмгекти баалоону, улууларды сыйлоону жана кол өнөрчүлүктүн кооздугун жана баалуулугун түшүнүүнү тарбиялоого болорун баса белгилеп кетем. Педагог-психологдор балдардын көңүлүн адаттан тыш кызыкчылыктарга буруу менен, айланасындагы сулуулукту көрө алуу жана максаттарына жетүүнүн чыгармачыл жолдорун изденүү керек. Мисалы, балдар өздөрү көркөм сүрөт музейлерге, сүрөт

көргөзмөлөрүнө баруу керек. Балдар гидге көптөгөн суроолорду берүү менен алар сүрөтчүнүн сүрөттү жаратуудагы мотивациясына кызыгып, каармандардын жүзүндөгү эмоциялар жөнүндө комментарий берип, алардын иш-аракеттерин түшүндүрүүгө аракет кылуу керек. Балдардын сезимдерине таасир тийгизе турган искусствонун дагы бир түрү бул адабият. Аны сөз өнөрү, чындыкты образдуу чагылдыруунун каражаты деп аташат. Адатта, бул боюнча белгилүү балдар чыгармаларынан тандап алып, адабият иш-чарасын өткөрүп, адабият аркылуу баалуулуктарыбыздын жана салттарыбыздын маанилүүлүгүн көрсөтүүгө болот. Өнөктүктүн алкагында балдар жазуучуларынын жана акындарынын адабий чыгармаларынан адамзатка болгон сүйүү,сый- урматты табышат жана сүрөттөрдү колдонуп, белек открыткаларын жасашат. Балдар бул открыткаларды классташтарына жана мугалимдерине беришет. Бул иш-аракет аркылуу балдар каармандардын эмоцияларын түшүнүүнү жана аларды өздөштүрүүнү үйрөнүшөт; алар кабыл алгыч жана эмоционалдуу болуп калышат, ошондуктан позитивдүү баарлашууга даяр болушат. Ошентип, ушундай иш-чараларды өткөрүү менен, балдар бири-бирине же мугалимдерине жагымдуу сөздөрдү айта алышат. Муну менен бирге эле балдарда чыгармачылыкка болгон кызыгууну жаратууга болот.

Биз искусство жөнүндө сөз кылуу менен, искусство -бул чыгармачылыктын натыйжасы аркылуу башка бирөөгө маалымат жеткирүү жөндөмү экенин белгилеп кетуу зарыл. Ошондой эле искусствонун бир түрү- музыка жөнүндө токтолобуз. Музыка адамдын эмоцияларын жана тажрыйбаларын ачып бере турган күчкө ээ. Ошондуктан окуучулардын эмоционалдык интеллектин өнүктүрүү үчүн музыканы колдонуу идеясы да чон мааниге ээ. Музыкалык мааракелерди өткөрүү,репетиция учурунда балдар бири- бири менен көбүрөөк убакыт өткөрүп, кызматташууну үйрөнүп, костюмдарды жана сахналык дизайнерды түзүшөт. Жамааттык чыгармачылык мамилелердеги көйгөйлүү жерлерди аныктоого жана чечимдерди сунуштоого жардам берет. Мисалы, макулдашууга жетишүүдө кыйналып жаткан балдар менен команда түзүү жана өз ара аракеттенүү боюнча тренингдер өткөрүү. Бул иш-чаралардын оң натыйжалары диагностика менен тастыкталган. Иш-чараларга активдүү катышкан класстар академиялык мотивацияда жана топтун ичиндеги психологиялык климатта жакшы натыйжаларды көрсөтүшөт. Мындай иш-чаралар балдарда эмпатияны өнүктүрөт, аларга баарлашуу көндүмдөрүн үйрөтөт жана чыдамкайлыкты үйрөтөт. Баарлашуу кубанычы, чыгармачылык кубанычы жана максаттарга жетүү кубанычы - булар окуучулардын позитивдүү эмоционалдык абалына салым кошкон факторлор. Алдыда келе жаткан жаңы жылды майрамдоо жөнүндө айта турган болсом, буга чейин салтка айланган биргелешкен чыгармачылык иш – жаңы жылдык фотосессия үчүн мектеп залын жасалгалоо сыяктуу дагы бир тажрыйба менен бөлүшкүм келет. Бул жерде биз моделдөө сыяктуу колдонмо искусствону киргизип жатабыз. Мектептерде атайын технологиялык сабактар өтүлгөндүктөн, моделдөө – бул окуучуларыбызга тааныш болгон техникалык чыгармачылык иш-аракет. Фотозонаны кооздоо – бул өзгөчө шарттарда уникалдуу сүрөттөрдү тартуу үчүн

күтүү учуру. Биз ар кандай курактагы балдар үчүн сонун сүрөттөрдү тартып, социалдык медиада "жактырууларды" "чогултуу" канчалык эмоционалдык жактан маанилүү экенин билебиз. Ошентип, алар өзүн-өзү тастыктоо жана өзүн көрсөтүү жагынан белгилүү бир деңгээлде билим алышат, бул алардын эмоционалдык интеллектинин өнүгүшүнө да салым кошот. Бирок негизги маселе бул эмес. Бул иш-чаранын максаты - дизайн искусствосу аркылуу айланасында кооз дүйнө түзүү жана баарлашуу искусствосу аркылуу достук мамилелерди куруу. Мындай иш-чаралар окуучуларга өздөрүнүн жеке маанисин сезүүгө мүмкүндүк берет, бул өзүн-өзү таануунун жана инсандын ички "Мен" деген когнитивдик-рефлексиялык, эмоционалдык-баалоочулук, мотивациялык-жүрүм-турумдук, баалуулук-семантикалык жана адеп-ахлактык-руханий компоненттерин бириктирет. Демек балдарыбыз менен искусство кандай түрү менен алектенгенибиз маанилүү эмес: чыгармачыл долбоорлорду жаратабызбы, ырдайбызбы, сүрөттөрдү карап, талкуулайбызбы, китеп окуп, каармандардын иш-аракеттерин түшүнүүгө аракет кылабызбы, башкалардын эмгегине суктанабызбы же өзүбүздү жаратабызбы — маанилүү бул искусствонун психикалык ден соолукту чыңдоо жана эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү үчүн абдан маанилүү экенин түшүнүү болуп саналат.

Колдонулган адабияттар.

- 1.Артемяева, Т.И. Инсандын өнүгүшү жана анын жөндөмдүүлүктөрү [Текст] / Т.И. Артемяева.-М.: АСТ, 2009.- 164 б.
- 2.Косенко, Н. Т. Балдарда чыгармачылыкты калыптандыруу [Текст] / Н.Т. Косенко // Мектепке чейинки билим берүү. - 2010.- № 12.- Б. 18-26.
3. Шацкая, В. Эстетикалык тарбиянын жолдору [Текст] / В. Шацкая // Мектепке чейинки билим берүү. - 2012.- № 11.- Б. 111-113.
- 4.Шадрикова В. Д. Окуудагы когнитивдик процесстер жана жөндөмдүүлүктөр: педагогикалык институттардын студенттери үчүн окуу куралы / В. Д. Шадрикова. - Москва: Просвещение, 1990.-- 142 б.
- 5.Эльконин, Д. Б. Балдар психологиясы: жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы / Д. Б. Эльконин. - Москва: "Академия" басма борбору, 2004. - 384 б. 39.
- 6.Яковлева, Э. Л. Инсандын чыгармачыл потенциалын өнүктүрүү психологиясы: психология докторунун диссертациясы: 19.00.13 / Э. Л. Яковлева. - Москва, 1997. - 368 б.

*Шарипбекова А.Б., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ
Жолдошбаев А.А., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

САНАРИПТИК САЛЫКТЫК БАШКАРУУ КОНЦЕПЦИЯСЫ ТУУРАЛУУ

Аннотация

Бул макалада санариптик башкаруу концепциясы тууралуу сөз болууда. Азыркы учурда санариптик башкаруу маселеси абдан актуалдуу болуп, олуттуу көңүл бурууну талап кылат. Салыктык башкарууну модернизациялоодо санариптик трансформация маанилүү ролду ойнойт. Ал салыктык ажырымдарды азайтуу, салыктардын жана акциздердин түшүүсүн көбөйтүү, ошондой эле көмүскө экономиканын үлүшүн кыскартуу үчүн инновациялык санариптик технологияларды колдонууга мүмкүндүк берет.

Ачкыч сөздөр: Салыктык башкаруудагы инновациялар, салыктык башкарууну санариптик трансформациялоо, концепция, салык, салык ажырымы, салык төлөөчү, жеке ишкерлер, трансформация, санариптик, санариптик салыктык башкаруу.

О КОНЦЕПЦИИ ЦИФРОВОГО НАЛОГОВОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

Эта статья посвящена концепции цифрового управления. В настоящее время вопрос цифрового управления становится очень актуальным и требует серьезного внимания. Цифровая трансформация играет важную роль в модернизации налогового администрирования. Это позволяет использовать инновационные цифровые технологии для сокращения налоговых разрывов, увеличения поступлений налогов и акцизов, а также сокращения доли теневой экономики.

Ключевые слова: Инновации в налоговом администрировании, цифровая трансформация налогового администрирования, концепция, налог, налоговый разрыв, налогоплательщик, самозанятые, трансформация, цифровая, цифровое налоговое администрирование.

ABOUT THE CONCEPT OF DIGITAL TAX MANAGEMENT

Abstract

This article is devoted to the concept of digital management. Currently, the issue of digital governance is becoming very relevant and requires serious attention. Digital transformation plays an important role in modernizing tax administration. It allows the use of innovative digital technologies to reduce tax gaps, increase tax and excise revenue, and reduce the share of the shadow economy.

Keywords: Innovations in tax administration, digital transformation of tax administration, concept, tax, tax gap, taxpayer, self-employed, transformation, digital, digital tax administration.

Салыктык башкарууну санариптик трансформациялоо тууралуу. Улуттук экономиканы өнүктүрүү салыктык башкаруунун инновациялык ыкмаларын колдонууну талап кылат, алар мамлекеттик жана аймактык бюджеттерге салыктык түшүүлөрдү турукташтырууга жана көбөйтүүгө мүмкүндүк берет. Салыктык кирешелердин өсүшү мамлекеттин учурдагы муктаждыктарын каржылоону жакшыртууга гана мүмкүндүк бербестен, инфраструктураны жана экономиканы өнүктүрүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү берет. Салык тутуму мамлекеттин бюджетин толтуруу үчүн негиз болуп саналат жана экономиканы

өнүктүрүү же кармап туруу үчүн негизги себептеринин бири болуп саналат. Ошондуктан салыктык башкарууну оптималдаштыруу жана модернизациялоо өкмөттүн маанилүү артыкчылыктарынын бири болуп саналат.

Салыктык башкарууну модернизациялоодо санариптик трансформация маанилүү ролду ойнойт. Ал салыктык ажырымдарды азайтуу, салыктардын жана акциздердин түшүүсүн көбөйтүү, ошондой эле көмүскө экономиканын үлүшүн кыскартуу үчүн инновациялык санариптик технологияларды колдонууга мүмкүндүк берет.

Салык администрациясын санариптик трансформациялоо - узак жолду талап кылат жана бардык артыкчылыктарды ишке ашыруу үчүн көптөгөн элементтерди макулдашууну талап кылат. Келечектеги салыктык башкаруунун көптөгөн структуралык элементтерин башка мамлекеттик органдар, жеке сектордун өкүлдөрү менен биргеликте жана эл аралык деңгээлде иштеп чыгуу талап кылынат.

Бул концепцияда биз дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө ишке ашырган идеялар чагылдырылган. Алардын көбү натыйжалуу экени далилденген же учурда пилоттук долбоорлор аркылуу апробациядан өтүп жатышат.

Адилеттүү салык салуунун жалпы принциптери. Салыктар мамлекеттин жарандары менен болгон социалдык келишимин билдирет. Алардын өлчөмү мамлекеттин керектөөлөрүн камсыздоо жагынан жетиштүү жана салык төлөөчүнүн көз карашы боюнча адилеттүү болууга тийиш.

Салыктын капиталы төмөнкү негизги факторлор менен аныкталат:

-Акылга сыярылык чендер-салыктын ставкалары салык төлөөчүлөр үчүн алгылыктуу болушу керек жана кирешенин өсүшү чоң ставка менен жазаланбашы үчүн, жалпак болушу керек.

-Төлөнө турган акылга сыярылык сумма - салыктын ченеминин салыштырмалуу өлчөмүнөн тышкары, анын абсолюттук мааниси салык төлөөчүлөр үчүн да алгылыктуу болушу маанилүү. Мисалы, салык мезгилинин узактыгын көбөйтүү эсептелген салыктардын көлөмүн көбөйтүшү мүмкүн. Салык төлөөчү үчүн бул милдеттенмени аткаруу үчүн зарыл болгон сумманын олуттуу өлчөмүнөн жана каржылык башкаруунун начардыгында мүмкүн болгон кассалык ажырымдан улам ыңгайсыздыкты жаратат. Эгерде талап кылынган сумма жок болсо, анда насыя каражаттарын колдонуу зарылдыгы келип чыгат, бул ишкердикти жүргүзүүнү кымбаттатат.

-Негизсиз артыкчылыктарды минималдаштыруу же жок кылуу. Ар бир мамлекет экономиканын артыкчылыктуу тармактарына салык жеңилдиктерин берүүгө умтулат, бирок салык преференцияларынын болушу мамлекеттин салык төлөөчүлөрдүн ар кандай даражаларына карата бирдей эмес мамилесин жаратат. Мындан тышкары, жеңилдиктер арбитражды жаратат, ал салык органдары тарабынан кошумча көзөмөлдү жана тиешелүү чыгымдардын өсүшүн талап кылат.

-Аванстардын жоктугу. Салыктар салык төлөөчү иш алып барганда жана салык салынуучу киреше алганда төлөнөт.

-Мамлекет менен бизнес-иш тобокелдиктерди бөлүшүү. Мисалы, эгерде салык жөнөтүүлөрдүн көлөмү боюнча эсептелсе жана сатып алуучулардан накталай акча каражаттарын алууну эсепке албастан алдын ала төлөөнү талап кылса, анда тобокелдикти мамлекет эмес, салык төлөөчү көтөрөт.

-Ачыктык. Салык төлөөчү өзү төлөгөн салыктар эмнеге жумшалып жатканын көрүп, уурдалбай, адилеттүү жана натыйжалуу бөлүштүрүлүп жаткандыгы боюнча көз көрүнөө далилдерди алууга тийиш. Мисалы, салыктар салык төлөөчү жашаган аймакты өнүктүрүүгө кеткенде, ал реалдуу убакыт режиминде өнүгүүнү жана жакшырууну көрөт.

Мамлекеттин колунда мажбурлоонун натыйжалуу куралдарынын арсеналы бар, салык төлөөчү тарапта болуу өтө кыйын, бирок салык төлөөчүгө карата адилеттүү мамиле маанилүү, анткени ал социалдык келишимдин жоктугу жана салыктарды чогултуунун жетишсиздиги ак ниеттүү салык төлөөчүлөрдөн алынуучу салыктардын көлөмүн көбөйтүү үчүн чендерди жогорулатуу зарылчылыгына алып келет. Бул салык тутумунун алдындагы теңдик принцибинин дагы бузулушуна алып келет, ошондой эле салык төлөөдөн качуу үчүн кошумча стимулдарды жана көмүскө экономиканы өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзөт.

Салык төлөөчүлөр үчүн салыктын жеңилдиги жана ыңгайлуулугу. Мамлекет менен салык төлөөчүнүн ортосундагы социалдык келишим камсыз кылган салык төлөө милдеттериндеги тең укуктуулуктан жана салык төлөө милдеттериндеги теңдиктен тышкары, салык төлөө милдеттерин жөнөкөй жана ыңгайлуу аткаруу принцибин ишке ашыруу зарыл - "салыктар жөнөкөй нерсе". Бул үчүн эки негизги принцип сакталууга тийиш.

Салык төлөөчү катары жөнөкөй каттоо. Бардык жарандарга автоматтык түрдө эч кандай кошумча аракеттерди жасабай эле салык төлөөчү болууга жана жеке салык төлөөчүнүн номерин алууга мүмкүндүк бере турган жараянды түзүү зарыл.

Салык органдарында ишканаларды, жеке ишкерлерди жана жеке ишкерлерди каттоо, салык салуу тутумун тандоо жана салык салуу объекттерин каттоо менен бирге салык төлөөчүлөр үчүн мүмкүн болушунча жөнөкөй, түшүнүктүү жана ыңгайлуу болушу керек. Бул үчүн салык системаларын салык салуу объекттеринин реестрлери (жер, кыймылсыз мүлк, унаа) жана салык төлөөчүлөр менен автоматтык байланыш менен интеграциялоо зарыл.

Жөнөкөй салык милдеттенмесин аткаруу. Адатта, салык төлөө боюнча милдеттенмелерди аткаруу салык төлөөчү тарабынан салык декларациясын түзүү, салык органдары тарабынан берилген маалыматтарды текшерүү жана салык төлөөчү тарабынан салык төлөө үчүн көзөмөлдөө жол-жоболорун аткарууну камтыйт. Бул татаал, тарыхый дүйнөлүк салык тажрыйбасындагы жараян салык төлөөчүлөр үчүн да, салык органдары үчүн да өтө кымбатка турат.

Ага альтернативаны заманбап инновациялык ыкма түзөт, ал салык төлөөчү жана анын салык салуу объектилери жөнүндө салык органдарында болгон маалыматтардын негизинде салыктарды автоматтык түрдө эсептөөнү билдирет. Бул учурда, салык органдары өздөрү салык милдеттенмелеринин өлчөмүн

эсептеп, анткени, негизи жана салык көзөмөлүнөн баш тартуу катары салык отчётун четтетүү болуп саналат. Баштапкы документтердин санын жана салык органдарына берилүүчү маалыматтын кайталанышын азайтуу да маанилүү, анткени бул каталар жана салыктык башкарууга кеткен чыгымдардын көбөйүшү менен коштолот.

Салык милдеттенмелерин аткаруунун жөнөкөйлүгү. Мисалы, эсеп-фактура коштомо кагаздын же актынын аналогу, бирок өзүнчө бар нерсе, анткени ал салык органдары үчүн салык документи болуп саналат. Салык базасын түзүү үчүн зарыл болгон бардык маалыматтар автоматтык түрдө салык кызматы тарабынан баштапкы документтерден жана финансылык транзакциялардан чогултулушу керек. Салык кызматы маалымат түтүгүндө сенсордун ролун аткарышы керек болгон окшоштукту келтирсе болот, аны жапкан кран катары эмес.

Салык төлөөчүлөрдүн салык мыйзамдарынын талаптарына теңдиги.

Идеалдуу салыктык башкаруунун кийинки маанилүү принциби - салык системасын колдонууда теңдик. Демек, салыктарды ак ниеттүүлүк менен төлөгөн салык төлөөчү өз милдеттенмелерин аткарбагандарга жана эч кандай терс кесепеттерге дуушар болбогондорго карата өзүн жаман сезбеши керек. Колдонуунун теңдиги жазанын сөзсүз болушуна барабар-башкача айтканда, салык төлөбөгөндөр аныкталып, жазаланышы керек.

Тарыхый жагдайдан алсак, көзөмөлдөө иштери салык төлөөчүлөрдүн аймактык байланышына ылайык аймактык салык органдарынын кызматкерлери тарабынан жүргүзүлөт. Андан тышкары, кээ бир өлкөлөрдүн салык органдары ар кандай менен иштөө үчүн атайын бөлүмдөрдү түздү салык төлөөчүлөрдүн түрлөрү — тармактар же ишканалардын көлөмү боюнча. Бирок, ар кандай сегментацияда контролдук иштин натыйжасы субъективдүү мүнөзгө ээ, эгерде салык төлөөчү менен салык органдарынын кызматкери — адам өз ара аракеттенсе. Демек, салык мыйзамдарын колдонуунун теңдиги принцибин субъективдүү факторлордон улам сактоого болбойт.

Мындай ыкма менен салык төлөөчүлөрдүн санынын өсүшү контролдук иштерди аткаруу үчүн талап кылынган салык инспекторлорунун санынын өсүшүнө алып келет. Бирок салык органдарынын кызматкерлерин кеңейтүү көбүнчө кыйын жана чексиз улана албайт. Мунун фонунда мыйзам талаптарын бузуулардын саны өсүшү мүмкүн, анткени салык инспекторлору оорчулуктун айынан мындай учурларды өз убагында аныктап, тиешелүү чараларды көрө алышпайт.

Салыктык тескөөнүн ийкемдүү масштабдуу системасын куруу зарыл, ал ак ниетсиз салык төлөөчүлөр үчүн толук кандуу көзөмөлдү жана жазанын сөзсүз болуусун камсыз кылууга жөндөмдүү.

Демек, идеалдуу салык тутуму реалдуу убакыт режиминде ар кандай булактардан, анын ичинде салык төлөөчүдөн келип чыккан объективдүү маалыматтарга таянышы керек. Алынган маалыматтар салык карызын автоматтык түрдө эсептөөгө, эсеп-кысапка, төлөмдү көзөмөлдөөгө, мыйзам

бузууларды аныктоого жана салык төлөөчүнүн катышуусуз салык төлөөчү менен түз электрондук байланышка мүмкүндүк берет.

Санариптик салыкты башкаруунун негизги идеялары. Салыктык администрациялоо мамлекеттин бардык деңгээлдериндеги бюджеттерге салык жыйымдарынын көлөмүн көбөйтүүгө, анын ичинде өлкөдөгү көмүскө экономиканын үлүшүн азайтуунун эсебинен көбөйтүүгө басым жасоого тийиш.

Салык ажырым түшүнүгү жана аны азайтуу ыкмалары. Салыкты башкаруунун натыйжалуу тутумун куруу үчүн, мамлекет салыктык кирешелерди кайда жоготуп жаткандыгын түшүнүү керек. Бул олуттуу аналитикалык мамилени талап кылган өтө татаал тапшырма. Салык ажырымы деген түшүнүктү киргизүү керек-теорияда чогултула турган салыктар менен иш жүзүндө чогултула турган салыктардын ортосундагы айырма.

Салык ажырымынын өсүшүнө таасир этүүчү факторлордун арасында атайылап салык төлөөдөн качуу жолдору гана эмес, мыйзамда белгиленген жеңилдиктерден улам пайда болгон мыйзамдуу салык ажырымы да эске алынышы керек.

Салык ажырымында салыктын бардык түрлөрү жана алардын ортосундагы бардык байланыштар эске алынышы керек. Салыктык ажырымдын реалдуу өлчөмүн жана анын курамдык бөлүктөрүн түшүнүү салыктык кирешелердин резервдик булактарын аныктоого, аларды жоюу процесстерин түзүүгө жана салык органдарынын ишин жакшыраак көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет.

Көп учурда салык ажырым аныктоо салык органдарына жүктөлгөн жана алар өздөрү эсептөө методологиясын, натыйжалуулугун көрсөткүчтөрүн жана пландаштыруу иштерин аныктоо үчүн керек, анткени, ката болуп саналат. Албетте, муну менен алар максаттарды төмөндөтүп, Өкмөт аныктаган милдеттерди аткаруу мөөнөтүн узартууга кызыкдар болушат. Бул кырдаалды болтурбоо үчүн, салык ажырымын аныктоо методикасын иштеп чыгуу үчүн Өкмөттүн алдында аналитикалык топту түзүү, салык органдары үчүн көрсөткүчтөрдүн, максаттардын жана милдеттердин тизмесин түзүү, ошондой эле алардын ишинин натыйжалуулугун Өкмөттүн көзөмөлдөө ыкмалары сунушталат.

Салык төлөөчүлөр менен өз ара аракеттенүү үчүн санариптик инфраструктура. Инновациялык санариптик салык администрациясын ишке ашыруу үчүн салык төлөөчүлөр менен өз ара аракеттенүү үчүн санариптик инфраструктураны түзүү зарыл, ал төмөнкү компоненттерден турат:

-Бирдиктүү маалыматтар базасында салыктык чөйрөнү толук санариптик идентификациялоо $\Rightarrow$ Салык төлөөчүнүн идентификациялык катары саны: физикалык, юридикалык жактарды, жеке ишкерлерди жанеа өз алдынча иш алып баргандары аныктоо, тактоо, каттого коюу, салык төлөөчүнүн идентификациялык катар санын берүү $\Rightarrow$ Мамлекеттик жана башка маалыматтык тутумдардардан алынган маалыматтар боюнча салык төлөөчүлөрдүн бардыгын идентификациялоо жана салык төлөөчүнүн идентификациялык катар санын ыйгаруу $\Rightarrow$ Иштебеген жана “уктап жаткан” салык төлөөчүлөрдү аныктоо, анткени “өлүк жандар” салыктан качуу тутумдарында колдонулушу мүмкүн.

-Салык төлөөчүлөр менен байланыштын бирдиктүү түйүнүн түзүү ⇒ Салык төлөөчүнүн жеке кабинети ⇒ Мамлекеттик кызматтардын порталы ⇒ Мамлекеттик электрондук почта.

Салык чөйрөсүн толук идентификациялоо. Бардык типтеги салык төлөөчүлөрдү аныктоо, аныктоо, эсепке алуу жана идентификациялоо (юридикалык жактар, жеке адамдар, жеке ишкерлер, өз алдынча и алып баргандар ж.б.) жана салык салуу объекттерин аныктоо (жер тилкелери, кыймылсыз мүлк, унаа, киреше, пайда, дивиденддер ж. б.). Идентификациялоо мамлекеттик жана башка маалыматтык системалардан алынган маалыматтын негизинде жүргүзүлүүгө тийиш. Ал автоматташтырылган, ар тараптуу жана өзгөчө кырдаалдарсыз болушу керек. Салык төлөөчү салыктык милдеттенме пайда болгон учурда гана идентификациялануучу жана салык салуунун идентификацияланбаган объекттери болбоого тийиш. Ошондой эле, жараксыз же "уктап жаткан" салык төлөөчүлөрдөн маалымат базасын "тазалоо" тутумун түзүү керек, анткени мындай чөйрөнү кол салгандар салык төлөөдөн качуу схемаларын уюштуруу үчүн колдонушу мүмкүн.

Салык төлөөчүлөр менен коммуникациянын бирдиктүү түйүнүн түзүү. Бул мамлекеттик электрондук почта, салык органынын мобилдик тиркемеси же мамлекеттик кызматтар порталы болушу мүмкүн. Бардык салык төлөөчүлөр алар үчүн бул мамлекет менен расмий өз ара аракеттенүүнүн бирдиктүү жана бирден-бир каналы экендигин жана ага көңүл бурбоо айып пулдарга жана жазанын башка варианттарына алып келиши мүмкүн экендигин түшүнүшү керек. Салык төлөөчүлөргө салык жана/же башка мамлекеттик органдардын маалыматтык байланыштарын же талаптарын карап чыгуу жана жооп берүү милдети жүктөлүшү керек.

Салык төлөөчүлөр жана салык салуу объекттери жөнүндө маалыматтарды алууну автоматташтыруу. Кийинки кадам төмөнкү булактардан салык төлөөчү жана анын иши жөнүндө маалыматтарды алуу үчүн салык органдарына урук жана мүмкүнчүлүк берүү болуп саналат:

-Жеке жактардын амалдарын кошо алганда, кардарлардын амалдары тууралуу насыялык уюмдардын (банктер, төлөм системалары, мобилдик капчыктар) маалыматтары.

-Салык салуу объекттерин эсепке алуу жөнүндө кыймылсыз мүлк кадастры жана реестри маалыматтар. Бул учурда жерди жана кыймылсыз мүлктү мамлекеттик маалыматтык системаларда каттоосуз пайдалануу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугун, ошондой эле салыктарды эсептөө үчүн салык салуу объекттеринин наркын баалоонун бирдиктүү системасын камсыз кылуу маанилүү.

-Унаа каражаттары жөнүндө маалыматтар. Салык салынуучу базаны төмөндөтүү үчүн маалыматтарды, мисалы, автомобилдин кыймылдаткычынын кубаттуулугун бурмалоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгаруу үчүн берилген маалыматтардын аныктыгын текшерүүгө көңүл буруу зарыл.

-Бажы органдарынын, анын ичинде башка өлкөлөрдүн тышкы экономикалык ишмердүүлүгүнүн маалыматтары.

-Башка өлкөлөрдүн салык органдары менен автоматтык маалымат алмашуулар.

-Жергиликтүү жана эл аралык электрондук аянтчалардын, санариптик кызмат көрсөтүүлөрдүн маркетплейстеринин жана агрегаторлорунун маалыматтары.

Салык төлөөчүлөрдүн жана салык салуу объектилеринин маалыматтарынын негизинде маалыматтарды автоматтык түрдө талдоо жана салыктын ажырымын аныктоо үчүн бирдиктүү маалымат кампасын түзүү зарыл. Ажырым табылган учурда салык төлөөчүгө аныкталган эреже бузуулар жөнүндө кабарлоо жана аларды өз ыктыяры менен жоюуну сунуштоо зарыл. Мындай мамиле коомдо салык милдеттенмелеринин аткарылышына көз салып турган, бардыгын көрүп турган мамлекеттик көздүн болуу сезимин жаратат. Бул убакыттын өтүшү менен жарандардын жана ишкерлердин адеп-ахлактык мамилесин салыктарды өз ыктыяры менен жана өз убагында төлөөгө багыттайт.

Бузуулар менен иштөөнү санариптештирүү. Салык мыйзам бузууларын белгилөө, тариздөө жана айып пул салуу жараяндары Административдик кодекске ылайык келиши керек, мүмкүн болушунча автоматташтырылышы керек жана салык инспекторунун катышуусун жокко чыгарышы керек. Мисал катары ылдамдыкты чектөөдөн ашкан учурда эреже бузууну жол видеокамераларынын жардамы менен автоматтык түрдө фиксациялоону келтирсек болот: айып пулдар объективдүү маалыматтардын негизинде жазылат, адамды чечим кабыл алууга жана тартип бузуучу менен коммуникацияга тартууну, анын ичинде сурамжылоого чакырууну же суракка алууну талап кылбайт.

Көзөмөлдөө ишин күчөтүү үчүн, салык бузуулар боюнча жарандар жана ишкерлер тарабынан даттанууларды кабыл алуу каналын түзүүнү карап чыгууга болот жана мүмкүн болсо, эреже бузуу тастыкталса жана мыйзам бузган адамга айып пул салынса, айып пул үлүшүн сыйлык катары алуу. Бул коомдо терс көрүнүштөрдү жаратышы мүмкүн болгон популярдуу эмес чара, бирок бул максатка жетүү үчүн жетиштүү натыйжалуу болушу мүмкүн.

Салык төлөөчүлөрдүн салык милдеттенмелерин аткаруусун жөнөкөйлөтүү. Салык органдарынын салык төлөөчүлөр менен өз ара аракеттенүү процессин жөнөкөйлөтүү жана санариптештирүү, анын ичинде аныкталган тартип бузуулар боюнча салыктарды жыйноону жогорулатуу, мамлекет тарабынан контролдоо системасын масштабдоо жана коррупциялык түзүүчүлөрдү азайтуу үчүн негиз болуп саналат.

Салык төлөөчүгө салык милдеттенмелерин аткарууну жөнөкөйлөтүүчү чечимдер төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн:

Салык кызматына барууну талап кылбаган салык төлөөчүнү алыстан идентификациялоо системасы. Ошондой эле каттоодон жана каттоодон чыгууда алыстан өз ара аракеттенүүгө өтүү керек.

Салыктарды эсепке алуунун жана эсептөөнүн автоматташтырылган тутумунун пайдасына салык декларациясынан ырааттуу баш тартуу, бул салык төлөөчүнүн жана салык органдарынын чыгымдарын кыйла төмөндөтөт.

Салыктарды төлөө үчүн электрондук төлөмдөргө тезирээк өтүү жана квитанциялардан жана накталай төлөмдөрдөн баш тартуу, анын ичинде электрондук төлөмдөргө арзандатууларды берүү.

Салык төлөөчүлөрдү накталай акчаны пайдалануу экономикалык жактан пайдасыз болушу үчүн электрондук акча менен контрагенттер менен эсептешүүлөрдү жүргүзүүгө түрткү берүү тутуму. Мисалы, текшерүү эсептеринен накталай акча каражаттарын алуу же накталай эсептешүүлөр үчүн акы алынышы мүмкүн.

Ири салык төлөөчүлөр үчүн салыктык мониторинг режимине окшош аралыктан көзөмөлдөө тутумун киргизүү зарыл.

Салык контролунун милдеттери үчүн гана эмес, анын ички жараяндарынын натыйжалуулугун жогорулатууга басым жасоо менен салык төлөөчүнүн чарбалык ишине электрондук документтерди киргизүү зарыл. Максаты салык төлөөчүнүн амалдык ишин жөнөкөйлөтүү эмес, биринчи кезекте салыктык көзөмөл болгон демилгелер ага кошумча чыгымдарды жана ыңгайсыздыктарды жаратат.

Салык төлөөчүнү салыктык тескөө-башкаруу жараяндарына тартуу. Салык төлөөчүнү салыктык башкаруунун айрым жараяндарына тартуу экономиканы "агартууга" өбөлгө түзөт жана ошону менен көзөмөлдүк иштерди жүргүзүүдө салык органдарынын мүмкүнчүлүктөрүнүн масштабдарын кыйла жогорулатат.

Мисал катары чекене соодада көзөмөлдүк-кассалык техниканы колдонуу жараянына сатып алуучунун катышуусун келтирсек болот. Сатуучудан анын аныктыгын текшерүү менен фискалдык чекти берүүнү талап кылууга түрткү бере турган бир катар стимулдарды түзсө болот. Бул дары-дармектерди сатып алууда же окуу акысын төлөөдө социалдык чегерүүлөр, ар бир катталган чектен шартсыз чегерүү, лотереялар, кэшбектер, арзандатуулар жана сатып алуучунун көз алдында фискалдык чекке маани берген башка мотивациялык программалар болушу мүмкүн. Ошондой эле алардын ижарачылары тарабынан кассалардын колдонулушун көзөмөлдөө үчүн базарлардын жана башка соода аянттарынын башкаруучу компанияларын тартуу варианттарын кароого болот.

Ишке ашыруу татаалыраак мисал катары, салык төлөөчү өзүнүн контрагенттерин текшерүү жана жеткирүүчүлөр менен келишимдерге салык пунктун киргизүү, башкача айтканда, салык тобокелдиктерин өз провайдерлерине өткөрүп берүү милдетин алган тийиштүү текшерүү процесси болушу мүмкүн. Мындай жараяндар ак ниеттүү салык төлөөчүлөр чарбалык иш жараяндарынан ак ниетсиздерди өздөрү сүрүп чыгарган чөйрөнүн өзүн-өзү тазалоо тутумун түзүүгө мүмкүндүк берет.

Корутунду: Биз баяндаган ойлор бир максатты көздөйт — борборлоштурулган санариптик башкаруу тутумун түзүү, ал салык органдары жана салык төлөөчүлөр үчүн салыктык башкаруу жараяндарын бир эле учурда жөнөкөйлөтүү менен салыктык ажырымды ыкчам аныктоо жана жоюу боюнча ишти автоматташтырууга багытталган. Салыктык башкарууну оптималдаштыруу жеке инвестицияларды көбөйтүп, улуттук экономиканы өнүктүрүүгө түрткү берет.

Натыйжалуу салыктык башкаруу үчүн кайсы жерде жана эмне себептен мамлекет салык жыйымдарын албай жатканын түшүнүү зарыл. Бул үчүн салык ажырым түшүнүгүн колдонуу, аны эсептөө ыкмасын иштеп чыгуу жана салыктардын негизги түрлөрү боюнча ажырым наркын аныктоо үчүн зарыл.

Салыктык ажырымды азайтуу үчүн салык төлөөчүлөр жана салык салуу объекттери жөнүндө объективдүү маалыматтарды, ошондой эле салык төлөөчүлөр менен өз ара аракеттенүү үчүн санариптик инфраструктураны пайдалануу менен санариптик салыктык башкаруу концепциясын иштеп чыгуу абзел. Санариптик салыкты башкаруу концепциясынын алкагында, салыктык ажырымды азайтууга жана салыктык жана акциздик кирешелердин чогултулушун жогорулатууга багытталган бир катар иш-чараларды мерчемдештирүү жана ишке жигердүү ашыруу зарыл.

Колдонулган адабият жана маалыматтык булактар:

1.2024-2028-жылдарга Кыргыз Республикасынын санариптик трансф
cbd.minjust.gov.kg/30-164/edition/6414/kg

2.<https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-nalogovogo-administrirovaniya-sovremennaya-model-i-perspektivy-razvitiya>

3.Салыктык башкарууну санариптик технология менен жөнгө...
sputnik.kg/20240206/salyktyk-bashkaruu-...

4.Цифровизация налогового администрирования в современных...
web.snauka.ru/issues/2024/08/102456

5.Цифровизация налогового администрирования как инструмент...
1economic.ru/lib/122219

Ирисбекова А.З. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

СЫНЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ – ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАКСАТЫ КАТАРЫ

Аннотация

Бул макалада сынчыл ой жүгүртүүнүн заманбап билим берүү системасындагы орду жана мааниси каралат. Сынчыл ой жүгүртүү окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн, талдоо жана баалоо жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган негизги компетенция катары мүнөздөлөт. Макалада сынчыл ой жүгүртүүнүн түшүнүгү, анын негизги белгилери жана билим берүү процессинде калыптандыруунун педагогикалык шарттары талданат. Ошондой эле заманбап окутуу ыкмаларынын сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдөгү ролу көрсөтүлүп, мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгүндөгү мааниси баса белгиленет. Изилдөөнүн жыйынтыгында билим берүүдө сынчыл ой жүгүртүүнү максаттуу өнүктүрүү окуучулардын интеллектуалдык активдүүлүгүн жана билим сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөрү аныкталган.

Түйүндүү сөздөр: сынчыл ой жүгүртүү, заманбап билим берүү, компетенттүүлүк, инновациялык окутуу, педагогикалык процесс.

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК ЦЕЛЬ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается место и значение критического мышления в современной системе образования. Критическое мышление характеризуется как ключевая компетенция, направленная на развитие у учащихся самостоятельного мышления, аналитических и оценочных навыков. В статье анализируется концепция критического мышления, его основные особенности и педагогические условия его формирования в образовательном процессе. Также показана роль современных методов обучения в развитии критического мышления и подчеркивается его важность в профессиональной деятельности учителя. Результаты исследования показали, что целенаправленное развитие критического мышления в образовании способствует повышению интеллектуальной активности учащихся и качества образования.

Ключевые слова: критическое мышление, современное образование, компетенция, инновационное обучение, педагогический процесс.

CRITICAL THINKING AS A GOAL OF MODERN EDUCATION

Abstract

This article examines the place and importance of critical thinking in the modern education system. Critical thinking is characterized as a key competency aimed at developing students' independent thinking, analytical, and evaluative skills. The article analyzes the concept of critical thinking, its main characteristics, and the pedagogical conditions for its development in the educational process. It also demonstrates the role of modern teaching methods in the development of critical thinking and emphasizes its importance in the professional work of teachers. The results of the study showed that the targeted development of critical thinking in education contributes to increased student intellectual activity and the quality of education.

Keywords: critical thinking, modern education, competency, innovative learning, pedagogical process.

Киришүү. XXI кылымдагы технологиялык өнүгүү, маалымат агымынын тездик менен өсүшү, коомдук жана экономикалык мамилелердин тез өзгөрүшү

адамдан жаңы көндүмдөрдү талап кылууда. Билим берүү системасынын негизги миссиясы — окуучуларга жөн гана маалымат берүү эмес, аларды маалыматты талдап, салыштырып, негиздүү жыйынтык чыгарууга үйрөтүү. Мына ошол жөндөм — сынчыл ой жүгүртүү деп аталат.

Сынчыл ой жүгүртүү - бул фактыларды талдоо, аргументтерди баалоо, альтернативаларды карап чыгуу, логикалык чечим чыгаруу жана өзүнүн ой-пикирин жүйөөлүү коргоо жөндөмү. Заманбап билим берүүдө бул жөндөм негизги компетенция катары каралып, билим сапатын аныктоонун маанилүү көрсөткүчүнө айланып барат.

Сынчыл ой жүгүртүү билим берүү процессинде окуучунун аналитикалык жана логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн негизги механизми болуп эсептелет. Анын жардамы менен окуучу маалыматты эле талдабастан, аны ар кандай контекстте колдонуп, өзүнүн жеке жыйынтыгын чыгара алат.

Сынчыл ой жүгүртүүнүн маңызы жана аныктамасы. Сынчыл ой жүгүртүү – бул маалыматты пассивдүү кабыл алуу эмес, аны активдүү иштеп чыгуу процесси. Анын өзөгү төмөнкү компоненттерден турат:

Талдоо – маалыматты бөлүктөргө ажыратуу, маанилүү жана маанилүү эмес элементтерди айырмалоо.

Интерпретация – маалыматтын маанисин түшүндүрүү, аны контекст менен байланышта кароо.

Баалоо – маалыматтын ишенимдүүлүгүн, аргументтердин логикасын, булактардын сапатын текшерүү.

Инференция – фактыларга таянып жыйынтык чыгаруу.

Метакогниция – өз ойлонуусун көзөмөлдөп, анализдеп, корутунду жасоо.

Бул жөндөмдөр окуучунун «эмнени билүү» эмес, «кантип ойлонуу» жөндөмүн өнүктүрөт. XXI кылым компетенцияларында сынчыл ой жүгүртүү коммуникация, креативдүүлүк жана командада иштөө менен бир катар турат.

Заманбап билим берүү сынчыл ой жүгүртүүнү эмне үчүн негизги максат кылат?

Бүгүнкү күндө адам бир күндө кабыл алган маалымат мурдагы кылымдардагы адамдар бир айда алган көлөмгө барабар. Маалыматтын көптүгү анын сапатсыздыгынын да өсүшүнө алып келет. Ошондуктан окуучу маалыматты элестеп, ишенимдүүлүгүн текшере билиши зарыл.

Эмгек рыногу аналитикалык ой жүгүртүүгө, көйгөйлөрдү чечүүгө жөндөмдүү адистерди талап кылат. Ар кандай кесиптерде - дарыгерден тартып инженерге, мугалимден тартып менеджерге чейин - сынчыл ой жүгүртүү негизги компетенция болуп калды.

Демократиялык коомдун өнүгүшү. Сынчыл ой жүгүрткөн жаран манипуляцияга оңой алданбайт, өз позициясын жүйөлүү коргой алат, коомдук маселелер боюнча негиздүү чечим кабыл алат. Бул демократиялык коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн негизги шарты.

Индивидуалдык өнүгүүгө тийгизген таасири. Сынчыл ой жүгүртүү адамды рационалдуу ойлонууга, эмоцияга берилбей логикалуу чечим кылууга, өз аракетинин жоопкерчилигин сезүүгө үйрөтөт.

Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдөгү негизги принциптер. Ачык суроолорду колдонуу. Ооба/жок деген жоопко эмес, терең ойлонууга түрткү берген суроолор. Диалог жана талкуу маданиятын калыптандыруу. Окуучулар бири-биринин оюн угуп, аргументтерди салыштырууга үйрөнөт. Далилдерге таянып ойлоо. Окуучулар фактылар менен ой-пикирди айырмалоону үйрөнөт. Көп булактагы маалымат менен иштөө. Ар кандай көз караштарды салыштырып, жыйынтык чыгаруу. Көйгөйлүү окуу. Реалдуу маселелерди чечүүгө багытталган тапшырмалар сынчыл ой жүгүртүүнү активдештирет. Рефлексия. Окуучу өзүнүн ойлонуу процесси тууралуу ойлонуп, күчтүү жана алсыз жактарын анализдейт.

Сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандырууда мугалимдин ролу. Мугалим – фасилитатор. Заманбап мугалим - жөн гана билимди берүүчү эмес, окуучунун активдүү ойлонушуна көмөктөшүүчү фасилитатор. Ал көйгөйлүү жагдайларды түзөт, талкууларды уюштурат, ачык суроолорду берет, ой жүгүртүүгө түрткү берет. Мисал көрсөтүү. Мугалим өзү сынчыл ой жүгүртүүнүн үлгүсүн көрсөтүп аргументтерди талдап, далилдөөлөрдү текшерип, факты менен пикирди айырмалап, окуучуга модел түзүп берет. Баалоодо жаңы ыкмаларды колдонуу. Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдө баалоо формативдүү жана процесске багытталган болушу керек: проекттер, эссе жазуу, портфолио, дебаттар, презентациялар.

Билим берүүдө сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн практикалык ыкмалары. Дебаттар жана талкуулар. Окуучулар ар бир аргументти негиздөөгө, каршы далилдерди табууга үйрөнүшөт. «Кейс-метод» (жагдайлык тапшырмалар). Реалдуу маселелерди талдоо окуучуну логикалык ой жүгүртүүгө багыттайт. Метаформативдик ыкмалар. «Ойлон – Жупта талкуула – Бөлүш», «Карта ойлоо» ж.б. Долбоордук окутуу. Окуучулар өз алдынча изилдөө жүргүзүп, булактарды салыштырып, жыйынтык чыгарат. Медиа сабаттуулукту үйрөтүү. Жалган маалымат, фейк жаңылыктар, манипуляцияны аныктоого үйрөтүү сынчыл ой жүгүртүүнү бекемдейт.

Сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруудагы кыйынчылыктар. Салттуу окутуунун үстөмдүгү. Классикалык лекция-объектиге багытталган билим берүү окуучунун активдүү катышуусун чектейт. Мугалимдердин компетенциясынын жетишсиздиги. Бардык мугалимдер сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү технологияларды жеткиликтүү деңгээлде биле бербейт. Баалоо системасынын эскилиги. Тестке багытталган баалоо критикалык ой жүгүртүүнү толук көрсөткөн инструмент эмес. Окуучулардын пассивдүүлүгү. Көпчүлүк окуучулар сынчыл ой жүгүртүүгө көнбөгөн, даяр маалыматты алууга үйрөнгөн. Мектептердеги ресурс жетишсиздиги. Китепкана, интернет, мультимедиялык жабдык жетишпеген мектептерде критикалык ой жүгүртүүнү үйрөтүү кыйын.

Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн жыйынтыгы жана күтүлгөн натыйжалар. Окуучулар маалымат менен өз алдынча иштөөгө үйрөнөт. Аргументтерди баалап, туура чечим кабыл алуу жөндөмү өсөт. Көңүл бурбоо, манипуляцияга алдануу азаят. Окууда, жашоодо жана кесиптик чөйрөдө ийгилик

мүмкүндүгү жогорулайт. Жаш жарандардын коомдук активдүүлүгү жана жоопкерчилиги жогорулайт. Билим берүү сапаты өсөт.

Корутунду. Сынчыл ой жүгүртүү - заманбап билим берүүнүн борбордук максаты. Ал окуучуну маалыматты жалаң жаттап алуу эмес, аны анализдеп, салыштырып, жыйынтык чыгарган, жоопкерчиликтүү жана аң-сезимдүү жаран болууга даярдайт. XXI кылымда сынчыл ой жүгүртүүгө ээ адам гана коомдун, мамлекеттин жана экономиканын өнүгүшүнө активдүү салым кошо алат. Ошондуктан билим берүү системасынын бардык баскычтарында бул компетенцияны калыптандыруу - мугалимдердин жана билим берүү мекемелеринин негизги миссиясы болушу зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1.Асанова Т.К. Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн педагогикалык негиздери. – Бишкек: Билим, 2018.

2.Жусупова А.М. Заманбап билим берүүдөгү инновациялык технологиялар. – Бишкек, 2020.

3.Кулматова Н.С. Окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү методдору. – Ош: ОшМУ, 2019.

4.Мамытова Г.А. Билим берүүдөгү компетенттүүлүккө багытталган окутуу. – Бишкек, 2021.

5.Токтосунова Б.Ж. Педагогиканын теориясы жана практикасы. – Бишкек: Ала-Тоо, 2017.

6.Шаршеналиева Р. К. Жогорку класстын окуучуларында сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруу. – Бишкек, 2022.

7.Абдикадырова Г. «Сынчыл ой жүгүртүү технологиялары». Бишкек, 2019.

8.Кыргыз Республикасынын Билим берүү стандарты. Бишкек, 2021.

Ирисбекова Ү.З. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ДОЛБООРДУК ОКУТУУ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДА СЫНЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ

Аннотация

Бул макалада долбоордук окутуунун окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн калыптандыруудагы педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү каралат. Долбоордук окутуу окуучулардын өз алдынча изилдөө жүргүзүүсүнө, көйгөйлөрдү талдоого, маалыматтарды салыштырууга жана негизделген жыйынтык чыгарууга шарт түзгөн окутуунун эффективдүү ыкмасы катары мүнөздөлөт. Макалада долбоордук окутуунун маңызы, этаптары жана аны билим берүү процессинде колдонуу жолдору талданат. Ошондой эле долбоордук ишмердүүлүк аркылуу окуучулардын чыгармачыл активдүүлүгү, жоопкерчилиги жана сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрү өнүгөрү негизделет. Изилдөөнүн жыйынтыгында долбоордук окутууну системалуу колдонуу билим сапатын жогорулатууга жана заманбап компетенцияларды калыптандырууга өбөлгө түзөрү белгиленет.

Түйүндүү сөздөр: долбоордук окутуу, сынчыл ой жүгүртүү, окутуунун активдүү ыкмалары, изилдөө ишмердүүлүгү, компетенттүүлүк.

ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются педагогические возможности проектного обучения в формировании критического мышления у учащихся. Проектное обучение характеризуется как эффективный метод обучения, позволяющий учащимся проводить самостоятельные исследования, анализировать проблемы, сравнивать данные и делать обоснованные выводы. В статье анализируются сущность, этапы проектного обучения и способы его применения в образовательном процессе. Также рассматривается тот факт, что проектное обучение развивает у учащихся творческую активность, ответственность и навыки критического мышления. Результаты исследования показывают, что систематическое использование проектного обучения способствует повышению качества образования и формированию современных компетенций.

Ключевые слова: проектное обучение, критическое мышление, методы активного обучения, исследовательская деятельность, компетенция.

Киришүү. Заманбап билим берүү системасынын негизги талаптарынын бири - окуучуларды маалыматты дайын түрүндө гана кабыл алууга эмес, логикалык талдоого, суроо коюуга, далил издөөгө жана чечим кабыл алууга үйрөтүү. Бул милдет сынчыл ой жүгүртүү жөндөмдөрүн өнүктүрүү аркылуу ишке ашат. Сынчыл ой жүгүртүү - бул фактыларды, аргументтерди жана пикирлерди салыштырып, логикалык негизде жыйынтык чыгара билүү жөндөмү.

Бүгүнкү күндө сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруунун эффективдүү ыкмаларынын бири - долбоордук окутуу технологиясы. Долбоордук окутуу окуучуну активдүү, өз алдынча изилдөөчү, чыгармачыл инсан катары өнүктүрүүгө багытталат. Анда окуучулар белгилүү бир көйгөйлөрдү таанып, чечүү жолдорун табууга катышат жана натыйжада сынчыл ой жүгүртүү компетенциялары системалуу түрдө өркүндөйт.

Долбоордук окутуунун маңызы жана принциптери. Долбоордук окутуу - бул окуучунун өз алдынча же чакан топто белгилүү бир теманы изилдеп, практикалык натыйжага жетүүгө багытталган билим берүү процесси. Анын негизги принциптери:

Көйгөйгө негизделген мамиле – долбоор дайыма чыныгы же окшоштурулган көйгөйгө таянат.

Окуучунун активдүүлүгү жана ички мотивациясы – окуучулар процесстин негизги катышуучулары.

Изилдөөчүлүк мамиле – маалымат топтоо, талдоо, салыштыруу, жыйынтык чыгаруу.

Жаратмандык натыйжа – презентация, модел, макала, изилдөө отчету ж.б.

Командалык кызматташтык – топтук долбоорлор өз ара түшүнүшүүнү жана коммуникацияны өнүктүрөт.

Бул принциптер сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө түздөн-түз шарт түзөт.

Сынчыл ой жүгүртүүнүн табияты жана анын компоненттери.

Сынчыл ой жүгүртүү төмөнкү компоненттерди камтыйт:

Анализ – маалыматты бөлүктөргө ажыратуу, маанилүү жана маанилүү эмес нерселерди айырмалоо.

Синтез – бөлүктөрдү бириктирип, жаңы идея жаратуу.

Баалоо – аргументтерди, булактарды, фактыларды сын көз караш менен карап, ишенимдүүлүгүн текшерүү.

Логикалык ой жүгүртүү – себеп–натыйжа байланышын орнотуу.

Чечим кабыл алуу – далилдүү, объективдүү жыйынтык чыгаруу.

Долбоордук окутуу бул компоненттерди толук иштетүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Долбоордук окутуунун сынчыл ой жүгүртүүгө тийгизген таасири.

Маселе коюу жана көйгөйдү аныктоо. Окуучулар долбоордун башында көйгөйдү аныкташат. Бул этапта алар суроо берет, күмөн санайт, альтернативалык ой-пикирлерди сунуштайт - бул сынчыл ой жүгүртүүнүн негизи.

Маалыматты издөө жана талдоо. Сынчыл ой жүгүртүүнүн эң маанилүү баскычы - объекттүү маалыматты издөө, салыштыруу, ишенимдүүлүгүн текшерүү. Долбоордо окуучулар көп булактар менен иштешет: интернет, илимий адабият, сурамжылоолор, байкоолор.

Гипотезаларды текшерүү. Долбоордо ар бир идея далилдениши же жокко чыгарылышы керек. Окуучулар өз жыйынтыгына жоопкерчиликтүү болушат.

Жыйынтык чыгаруу жана презентация. Презентация учурунда окуучулар логикалык, далилдүү ой айтууга, суроолорго жооп берүүгө үйрөнөт. Бул - сынчыл ой жүгүртүүнүн эң жогорку деңгээли.

Долбоордук окутууда колдонулган негизги этаптар

1. Долбоордун темасын тандоо жана максатын коюу
2. Көйгөйдү аныктоо жана гипотезаларды түзүү
3. Маалымат топтоо (изилдөө, байкоо, анкеталоо, интервью)

- 4.Маалыматты иштеп чыгуу жана чечимдерди издөө
- 5.Натыйжаны түзүү (макет, таблица, модел, баяндама ж.б.)
- 6.Презентация жана жактоо
- 7.Рефлексия (өз ишин баалоо)

Бул этаптардын ар бири сынчыл ой жүгүртүүнү системалуу калыптандырууга багытталган.

Практикалык мисалдарды долбоордук окутууда колдонуу.

1-мисал: “Жашыл мектеп” долбоору. Окуучулар мектеп айланасын жакшыртуу боюнча сунуштарды иштеп чыгышат. Калыптануучу компетенциялар: маалымат издөө; аргументтөө; сыноо жана далилдөө; ойлорду ачык айтуу.

2-мисал: “Санарип коопсуздугу” долбоору. Окуучулар интернеттеги коркунучтарды изилдеп, кайсы булактар ишенимдүү экенин аныктайт. Сынчыл ой жүгүртүү төмөнкү көндүмдөр аркылуу өнүгөт: фейк маалыматты таануу; далилдерди салыштыруу; анализ жана баалоо.

Долбоордук окутуунун артыкчылыктары. Окуучунун өз алдынчалыгын арттырат. Коопсуз талкуу чөйрөсүн түзөт. Илимий изилдөөгө жакындатат. Коммуникация жана топ менен иштөө көндүмдөрүн өнүктүрөт. Фактыларга таянган сынак ойлоого үйрөтөт.

Долбоордук окутуунун кыйынчылыктары. Мугалимден көп убакыт жана жүктөм талап кылат. Баалоо критерийлерин так аныктоо зарыл. Топтук иште айрым окуучулар пассивдүү болушу мүмкүн. Материалдык-техникалык база жетишсиз болгондо тоскоолдуктар жаралат.

Корутунду. Долбоордук окутуу - сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн эң натыйжалуу ыкмаларынын бири. Ал окуучуну изилдөөгө, талдоого, суроо коюуга, далилдөөгө жана логикалык ой жүгүртүүгө үйрөтөт. Заманбап билим берүү системасы долбоордук ишти кеңири колдонууну талап кылууда, анткени ХХI кылымдын компетенцияларынын эң башкысы - сынчыл ой жүгүртүү болуп эсептелет. Долбоордук окутуунун системалуу колдонулушу окуучуну жоопкерчиликти, өз алдынча, чыгармачыл жана аналитикалык ой жүгүртө алган инсан катары калыптандырат.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Асанова Т.К. Долбоордук окутуунун теориясы жана практикасы. – Бишкек: Билим, 2019.
- 2.Жусупова А.М. Заманбап педагогикалык технологиялар. – Бишкек, 2020.
- 3.Кулматова Н.С. Окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү ыкмалары. – Ош: ОшМУ, 2021.
- 4.Мамытова Г.А. Компетенттүүлүккө багытталган билим берүү. – Бишкек, 2018.
- 5.Токтосунова Б.Ж. Педагогикалык инновациялар жана окутуунун активдүү формалары. – Бишкек: Ала-Тоо, 2017.
- 6.Шаршеналиева Р.К. Долбоордук ишмердүүлүк аркылуу окуучулардын чыгармачылыгын өнүктүрүү. – Бишкек, 2022.

Нышанбаева А., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

НАСААТЧЫЛЫКТЫН БИЛИМ БЕРҮҮНҮН САПАТЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Аннотация

Бул макалада билим берүү системасында жаш мугалимдердин кесиптик калыптанышында жана квалификациясын жогорулатууда насаатчынын (ментордун) ролу ар тараптуу талданат. Насаатчылык иштин маңызы, максаттары, негизги функциялары, формалары жана методдору каралып, жаш адистердин педагогикалык чеберчилигин өнүктүрүүдөгү практикалык мааниси ачып көрсөтүлөт. Ошондой эле насаатчылык аркылуу билим берүүнүн сапатын жогорулатуу, мугалимдердин кесиптик мотивациясын бекемдөө жана билим берүү уюмунда позитивдүү кесиптик чөйрөнү түзүү маселелери изилденет.

Негизги сөздөр: жаш мугалим, насаатчы, менторлук, квалификация, кесиптик өнүгүү, педагогикалык чеберчилик.

ВЛИЯНИЕ НАСТАВНИЧЕСТВА НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье всесторонне анализируется роль наставника в профессиональном развитии и повышении квалификации молодых учителей в системе образования. Рассматриваются сущность, цели, основные функции, формы и методы наставничества, а также раскрывается его практическое значение в развитии педагогических навыков молодых специалистов. Изучаются также вопросы повышения качества образования посредством наставничества, укрепления профессиональной мотивации учителей и создания позитивной профессиональной среды в образовательной организации.

Ключевые слова: молодой учитель, наставник, наставничество, квалификация, профессиональное развитие, педагогические навыки.

THE IMPACT OF MENTORING ON THE QUALITY OF EDUCATION

Abstract

This article comprehensively analyzes the role of mentors in the professional development and professional development of young teachers in the education system. It examines the nature, goals, main functions, forms, and methods of mentoring, and explores its practical significance in developing young professionals' teaching skills. It also explores ways to improve the quality of education through mentoring, strengthen teachers' professional motivation, and create a positive professional environment within the educational institution.

Keywords: young teacher, mentor, mentoring, qualifications, professional development, teaching skills.

Киришүү. Билим берүү системасынын сапаты, биринчи кезекте, мугалимдин кесиптик деңгээлине жана педагогикалык чеберчилигине түздөн-түз байланыштуу. Айрыкча эмгек жолун жаңы баштаган жаш мугалимдер үчүн теориялык билим менен практикалык иштин ортосундагы айырмачылыкты жоюу олуттуу маселе болуп саналат. Мындай шартта насаатчынын ролу өзгөчө мааниге ээ, анткени ал жаш адистин кесиптик өсүшүнө багыт берип, аны колдоп, тажрыйбасы менен бөлүшөт.

Азыркы мезгилде билим берүүдө реформалар жүрүп, жаңы стандарттар, окутуунун инновациялык технологиялары киргизилүүдө. Бул өзгөрүүлөргө жаш

мугалимдердин тез ыңгайлашуусу үчүн насаатчылык институту натыйжалуу механизм катары кызмат кылат. Насаатчы - бул жөн гана тажрыйбалуу мугалим эмес, ал жаш адистин кесиптик өнүгүүсүнө системалуу жардам көрсөткөн, кеңешчи жана өнөктөш.

Насаатчылык түшүнүгү жана анын маңызы. Насаатчылык (наставник) - бул тажрыйбалуу мугалимдин жаш адиске кесиптик ишмердүүлүктө багыт берип, билим, көндүм жана тажрыйба менен бөлүшүүсүнө негизделген процесс. Ал формалдуу жана формалдуу эмес мүнөздө болушу мүмкүн. Формалдуу насаатчылык билим берүү уюмдары тарабынан атайын уюштурулуп, белгилүү план жана максаттардын негизинде жүргүзүлөт. Ал эми формалдуу эмес насаатчылык жеке демилге жана кесиптештик өз ара жардам аркылуу ишке ашат.

Насаатчылыктын негизги маңызы - жаш мугалимдин кесиптик адаптациясын тездетүү, педагогикалык ишке болгон ишенимин арттыруу жана сапаттуу билим берүүгө даяр адис катары калыптандыруу.

Жаш мугалимдердин квалификациясын жогорулатуудагы негизги көйгөйлөр. Жаш мугалимдер эмгек жолунун алгачкы жылдарында бир катар кыйынчылыктарга туш болушат:

- теориялык билимди практикага туура колдонууда кыйынчылыктар;
- сабакты пландаштыруу жана өткөрүүдө тажрыйбанын жетишсиздиги;
- окуучулар менен эффективдүү баарлашуу көндүмдөрүнүн начар өнүгүшү;
- документтерди жүргүзүү жана баалоо системасын туура пайдалануудагы көйгөйлөр;

- кесиптик өзүнө ишенбестик жана мотивациянын төмөндөшү.

Мындай көйгөйлөрдү чечүүдө насаатчы жаш мугалимге психологиялык жана методикалык колдоо көрсөтүп, анын кесиптик ишмердүүлүгүндө туруктуулукту камсыз кылат.

Насаатчынын функциялары жана милдеттери. Насаатчынын ишмердүүлүгү көп кырдуу болуп, төмөнкү негизги функцияларды камтыйт:

Консультациялык функция - сабакты пландаштыруу, окутуу методдорун тандоо, баалоо маселелери боюнча кеңеш берүү.

Методикалык колдоо - заманбап педагогикалык технологияларды өздөштүрүүгө жардам берүү.

Психологиялык колдоо - жаш мугалимдин кесиптик стресске туруштук берүүсүнө көмөктөшүү.

Мотивациялык функция - кесипке болгон кызыгууну арттыруу, өзүнө болгон ишенимди бекемдөө.

Баалоо жана рефлексия - жаш мугалимдин жетишкендиктерин талдоо жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө багыт берүү.

Насаатчылыктын формалары жана методдору. Насаатчылык иш ар кандай формаларда уюштурулушу мүмкүн:

- ачык сабактар жана өз ара сабакка катышуу;
- биргелешкен сабак пландарын түзүү;
- мастер-класстар жана тренингдер;
- индивидуалдык кеңештер;

-педагогикалык кырдаалдарды талдоо.

Методдорунун ичинен байкоо, талдоо, рефлексия, практикалык тапшырмалар жана кесиптик маектешүү кеңири колдонулат.

Насаатчылык системалуу түрдө жүргүзүлгөндө төмөнкү натыйжаларга жетишүүгө болот:

- жаш мугалимдердин квалификациясынын жогорулашы;
- сабактардын сапатынын жакшырылышы;
- инновациялык технологиялардын практикага кеңири киргизилиши;
- мугалимдердин кесиптик мотивациясынын өсүшү;
- билим берүү уюмунда позитивдүү кесиптик чөйрөнүн түзүлүшү.

Насаатчылык билим берүү процессинин бардык компоненттерине - мугалимдин кесиптик өнүгүүсүнө, окуу-тарбия ишинин сапатына жана билим берүү уюмунун жалпы ишмердүүлүгүнө түздөн-түз таасир этет. Айрыкча жаш мугалимдер үчүн насаатчылык колдоо кесиптик адаптацияны жеңилдетип, педагогикалык иштин натыйжалуулугун жогорулатат.

Биринчи кезекте, насаатчылык жаш мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатат. Тажрыйбалуу насаатчы сабакты пландаштырууда, максат коюуда, окуу материалын туура тандоодо жана окутуунун эффективдүү методдорун колдонууда практикалык жардам көрсөтөт. Натыйжада жаш мугалимдин сабактары системалуу, логикалык жактан так жана окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык уюштурулат.

Экинчиден, насаатчылык сабактын сапатына оң таасир тийгизет. Насаатчы менен биргеликте сабактарды талдоо, өз ара байкоо жүргүзүү жана рефлексия аркылуу жаш мугалим өз каталарын андап, аларды оңдоого үйрөнөт. Бул процесс окутуунун мазмунун тереңдетүүгө, интерактивдүү ыкмаларды кеңири колдонууга жана окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырууга шарт түзөт.

Үчүнчүдөн, насаатчылык окуу жетишкендиктеринин жогорулашына алып келет. Мугалимдин методикалык чеберчилиги жогорулаган сайын, окуучулардын билимди өздөштүрүү деңгээли, ой жүгүртүү жөндөмү жана өз алдынча иштөө көндүмдөрү өнүгөт. Бул билим берүүнүн сапатынын негизги көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат.

Төртүнчүдөн, насаатчылык мугалимдин кесиптик мотивациясын жана жоопкерчилигин күчөтөт. Жаш мугалим өзүн жалгыз сезбестен, колдоого ээ экенин түшүнөт. Бул кесипке болгон ишенимди арттырып, өзүн-өзү өнүктүрүүгө умтулуусун күчөтөт. Мотивациясы жогору мугалим сапаттуу билим берүүгө көбүрөөк аракет кылат.

Акырында, насаатчылык билим берүү уюмунда позитивдүү кесиптик чөйрөнүн калыптанышына өбөлгө түзөт. Тажрыйбалуу жана жаш мугалимдердин кызматташтыгы кесиптик тажрыйбанын муундан муунга өтүшүн камсыздап, жалпы педагогикалык маданиятты жана билим берүүнүн сапатын жогорулатат.

Сунуштар. Насаатчылыктын билим берүүнүн сапатына тийгизген таасирин күчөтүү үчүн төмөнкү сунуштарды берүүгө болот:

1.Билим берүү уюмдарында насаатчылык ишти системалуу жана пландуу түрдө уюштуруу зарыл.

2.Насаатчы катары жогорку кесиптик тажрыйбасы жана педагогикалык чеберчилиги бар мугалимдерди тандоо керек.

3.Жаш мугалим менен насаатчынын ортосунда ишенимге негизделген кызматташтык мамилени түзүү маанилүү.

4.Насаатчылык иштин алкагында ачык сабактар, мастер-класстар, тренингдер жана рефлексиялык талдоолорду үзгүлтүксүз өткөрүү сунушталат.

5.Насаатчыларды моралдык жана материалдык жактан колдоо, алардын эмгегин баалоо механизмдерин киргизүү зарыл.

6.Насаатчылык тажрыйбасын жалпылоо жана жайылтуу аркылуу билим берүүнүн сапатын жогорулатууга багытталган инновациялык ыкмаларды кеңири колдонуу керек.

Корутунду. Жаш мугалимдердин квалификациясын жогорулатууда насаатчынын ролу өтө маанилүү. Насаатчылык - бул жаш адисти колдоонун, анын кесиптик өнүгүүсүн камсыздоонун жана билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун эффективдүү жолу. Ошондуктан билим берүү уюмдарында насаатчылык институтун өнүктүрүү, тажрыйбалуу мугалимдерди бул ишке активдүү тартуу жана насаатчылык ишти системалуу негизде уюштуруу зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1.Кыргыз Республикасынын "Билим берүү жөнүндө" Мыйзамы.

2.Мамлекеттик билим берүү стандарттары жана мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу концепциясы.

3.Сидоренко О. Наставничество в образовании: теория и практика.

4.Атагалиева Б. Педагогикалык компетенттүүлүктү өнүктүрүү жолдору.

5.Педагогиканын негиздери. - Бишкек, 2020.

6.Мугалимдин кесиптик өнүгүүсү боюнча методикалык колдонмо. - Бишкек, 2021.

7.Инновациялык педагогикалык технологиялар. - Ош, 2019.

8.Билим берүүдөгү насаатчылык тажрыйбасы. - Бишкек, 2022.

*Арстанбек кызы Г., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН ТАРБИЯЛООДО АТА-ЭНЕНИН РОЛУ

Аннотация

Бул макалада башталгыч класстын окуучуларын тарбиялоодо ата-эненин орду жана ролу кеңири талданып, үй-бүлө менен мектептин өз ара кызматташуусунун мааниси ачып көрсөтүлөт. Ата-эненин баланын инсандык калыптанышына, адеп-ахлактык сапаттарынын өнүгүшүнө, окууга болгон мотивациясына тийгизген таасири илимий-педагогикалык көз карашта негизделет. Макалада тарбия процессиндеги актуалдуу көйгөйлөр жана аларды чечүүнүн практикалык жолдору сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: ата-эне, үй-бүлө тарбиясы, башталгыч класс, окуучу, мектеп, кызматташтык.

РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В данной статье представлен подробный анализ места и роли родителей в образовании учащихся начальной школы, раскрывающий важность сотрудничества семьи и школы. Влияние родителей на формирование личности ребенка, развитие нравственных качеств и мотивацию к обучению рассматривается с научно-педагогической точки зрения. В статье представлены актуальные проблемы образовательного процесса и практические пути их решения.

Ключевые слова: родители, семейное воспитание, начальная школа, ученик, школа, сотрудничество.

THE ROLE OF PARENTS IN THE EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

This article presents a detailed analysis of the place and role of parents in the education of primary school students, revealing the importance of family-school collaboration. The influence of parents on the development of a child's personality, moral character, and motivation for learning is examined from a scientific and pedagogical perspective. The article presents current issues in the educational process and practical solutions.

Keywords: parents, family education, primary school, student, school, collaboration.

Киришүү. Азыркы коомдо баланын ар тараптуу өнүгүшү - билим берүү системасынын башкы максаттарынын бири. Бул процессте мектеп менен катар үй-бүлөнүн, өзгөчө ата-эненин ролу өзгөчө мааниге ээ. Башталгыч класстын окуучулары психологиялык жана социалдык жактан өтө сезимтал мезгилде болушат. Дал ушул куракта балада негизги адеп-ахлактык түшүнүктөр, жүрүм-турум нормалары, эмгекке жана окууга болгон мамиле калыптанат. Ошондуктан ата-эненин тарбиядагы жоопкерчилиги өтө жогору.

Үй-бүлө – баланын алгачкы тарбия чөйрөсү. Үй-бүлө баланын жашоосундагы биринчи жана эң маанилүү социалдык чөйрө болуп саналат. Баланын дүйнө таанымы, баалуулуктар системасы, адамдар менен болгон

мамилеси дал ушул үй-бүлөдө калыптанат. Ата-эненин өз ара мамилеси, балага болгон мамилеси, жүрүм-туруму тарбиялоонун жандуу үлгүсү болуп эсептелет.

Башталгыч класстын окуучулары көбүнчө ата-энесин кайталоо аркылуу үйрөнүшөт. Ошондуктан ата-эненин сөзү менен иши дал келиши абдан маанилүү. Үйдө тартип, сый-урмат, жоопкерчилик өкүм сүрсө, бала да ошол сапаттарды өзүнө сиңирет.

Ата-эненин баланын инсандык өнүгүшүнө тийгизген таасири. Ата-эне баланын инсан катары калыптанышына түздөн-түз таасир этет. Баланын өзүнө болгон ишеними, өз баасын туура аныктоосу, башкалар менен баарлаша билүүсү ата-эненин колдоосуна жана мамилесине байланыштуу. Эгер ата-эне баланын жетишкендиктерин колдоп, кемчиликтерин туура түшүндүрө билсе, балада позитивдүү мотивация жаралат.

Башталгыч класстын окуучусуна ата-эненин жылуу сөзү, мактоосу жана көңүл буруусу абдан маанилүү. Бул баланын психологиялык туруктуулугун камсыздап, окуудагы ийгиликтерине шарт түзөт.

Ата-эне менен мектептин кызматташтыгы. Баланын тарбиясы жана билим алуусу ата-эне менен мектептин биргелешкен аракетинин натыйжасында гана натыйжалуу болот. Мугалим менен ата-эне тыгыз байланышта болуп, баланын жетишкендиктери жана көйгөйлөрү тууралуу үзгүлтүксүз маалымат алмашуусу зарыл.

Ата-энелер жыйындары, ачык сабактар, жеке маектешүүлөр ата-эне менен мектептин ортосундагы ишенимди бекемдейт. Мындай кызматташтык баланын жүрүм-турумун көзөмөлдөөгө жана өз убагында туура багыт берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Окууга болгон мамилени калыптандырууда ата-эненин ролу. Башталгыч класста окууга болгон кызыгуу ата-эненин мамилесинен көп көз каранды. Эгер ата-эне окууну бааласа, билимдин маанисин түшүндүрө билсе, бала да окууга олуттуу мамиле жасайт. Үйдө сабак даярдоого шарт түзүү, күн тартибин туура уюштуруу, баланын жетишкендиктерине кызыгуу - мунун баары окуу процессин колдоонун маанилүү элементтери болуп саналат.

Ошол эле учурда ата-эне баланы ашыкча көзөмөлдөбөстөн, өз алдынчалуулукка тарбиялоосу керек. Бул баланын жоопкерчилигин арттырат.

Айрыкча айыл жергесиндеги уул-кыздар турмушка чыйрак, эмгекчил, мээнеткеч болушат. Бирок шаар жергесиндеги балдар “ак кол” болуп калат деген түшүнүк бар. Каникул учурунда сөзсүз балдарды чоң ата, таяталарынын үйүнө жиберип, айылдын таза абасына, салкын желине суктандырып, айыл турмушу менен тааныштырып, табигаттын сулуулугу менен кошо эгин талаа иштери менен да аралашып, короодогу, талаадагы жер-жемиш, өсүмдүктөрдү карап, чөбүн отоо менен эмгекчил, мээнеткеч болууга тарбиялообуз керек [2].

Адеп-ахлактык жана социалдык тарбиядагы ата-эненин жоопкерчилиги. Адеп-ахлактык тарбия - башталгыч класстын окуучулары үчүн өзгөчө маанилүү. Чынчылдык, эмгекчилдик, улууларды сыйлоо, кичүүлөргө камкордук көрсөтүү сыяктуу сапаттар үй-бүлөдө калыптанат. Ата-эне бул сапаттарды күнүмдүк жашоодо өз үлгүсү аркылуу көрсөтүшү керек.

Социалдык тарбияда да ата-эненин ролу чоң. Баланы коомдо өзүн туура алып жүрүүгө, достору менен мамиле түзүүгө, конфликттерди тынч жол менен чечүүгө үйрөтүү ата-эненин милдети.

Азыркы шарттагы тарбиялоодогу көйгөйлөрдө ата-эне жана мугалимдин ролу. Бүгүнкү күндө санариптик технологиялардын тез өнүгүшү ата-эне менен катар мугалимдердин да тарбиялоо ишиндеги жоопкерчилигин жогорулатты. Телефон, интернет, социалдык тармактар башталгыч класстын окуучуларынын психологиясына жана жүрүм-турумуна олуттуу таасир этүүдө. Мындай шартта ата-эне менен мугалим биргелешип иш алып барбаса, тарбия процессинде олуттуу боштуктар жаралышы мүмкүн.

Мугалим окуучунун мектептеги жүрүм-турумун, окууга болгон мамилесин жана социалдык адаптациясын күн сайын байкап турган негизги тарбиячы болуп саналат. Ал эми ата-эне үй шартында ошол эле талаптарды улантып, мугалим койгон тарбиялык багытты колдоп турушу зарыл. Эки тараптын талаптары бири-бирине карама-каршы келбегенде гана балада туруктуу адеп-ахлактык нормалар калыптанат.

Азыркы шартта айрым ата-энелердин жумуш менен алек болушу балдарга жетиштүү көңүл бурууга тоскоолдук жаратууда. Бул учурда мугалим баланын эмоционалдык абалын өз убагында байкап, ата-энеге сунуш-кеңештерди берип туруусу маанилүү. Ошондой эле мугалим ата-энелер менен үзгүлтүксүз байланышта болуп, баланын тарбиясындагы көйгөйлөрдү алдын алуу иштерин жүргүзүшү керек.

Мугалим менен ата-эненин биргелешкен тарбиялык иш-аракеттери – класс сааттары, тарбиялык иш-чаралар, ата-энелер жыйындары жана жеке консультациялар – баланын инсандык өнүгүшүнө оң таасирин тийгизет. Мындай кызматташтык азыркы шартта тарбиялоонун эң натыйжалуу жолу болуп саналат.

Практикалык мисалдар:

Класс саатындагы биргелешкен тарбиянын илимий негизи. Башталгыч класстын окуучулары үчүн уюштурулган «Интернет коопсуздугу» темасындагы класс сааты мугалим тарабынан социалдык-педагогикалык профилактиканын каражаты катары колдонулат. Бул иш-чарада мугалим баланын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен маалыматты жөнөкөй, түшүнүктүү формада берет. Ата-энелерге алдын ала маалымат кат жөнөтүлүп, үй шартында теманы улантуу сунушталат. Илимий изилдөөлөр көрсөткөндөй, мектеп менен үй-бүлөнүн мазмундук биримдиги сакталганда, балада туруктуу жүрүм-турум көндүмдөрү калыптанат.

Жүрүм-турумду коррекциялоодо ата-эне–мугалим кызматташтыгы. Окуучунун класстагы тартип бузуу учурлары мугалим тарабынан системалуу байкоо аркылуу аныкталат. Андан соң ата-эне менен жеке педагогикалык консультация өткөрүлүп, баланын жүрүм-турумундагы себептер талданат. Ата-эне үй шартында күн тартибин оптималдаштырып, мугалим менен макулдашылган талаптарды ишке ашырат. Бул ыкма тарбиялоонун коррекциялык функциясын аткарып, баланын социалдык адаптациясын жакшыртат.

Тарбиялык иш-чаралар аркылуу социалдык баалуулуктарды калыптандыруу. «Ата-энелер күнү», «Үлгүлүү үй-бүлө», «Менин үй-бүлөм» аттуу тарбиялык иш-чараларга ата-энелердин активдүү катышуусу баланын социалдык тажрыйбасын кеңейтет. Мугалим бул иш-чараларды уюштурууда педагогикалык максатты так аныктап, үй-бүлөлүк баалуулуктарды пропагандалоого багыттайт. Натыйжада окуучулардын коомдогу жүрүм-туруму, коммуникациялык маданияты жана жамаатта иштөө жөндөмү өнүгөт.

Ийгиликке дем берүүдө бирдиктүү педагогикалык позиция. Мугалим окуучунун жетишкендиктерин (окууда, жүрүм-турумда же коомдук иштерде) системалуу түрдө баалап, ата-энеге маалымдап турат. Ата-эне бул маалыматты позитивдүү бекемдөө механизми катары колдонуп, баласын колдойт. Педагогикалык психологияда мындай ыкма ички мотивацияны өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолу катары белгиленет. Бирдиктүү колдоо баланын өзүнө болгон ишенимин арттырып, окуу ишмердүүлүгүндө активдүүлүгүн жогорулатат.

Башталгыч класстын окуучуларын тарбиялоодо сунуштар:

1.Ата-энелер үчүн тарбиялык семинарларды жана тренингдерди уюштуруу.

2.Мектеп менен үй-бүлөнүн кызматташуусун күчөтүүчү иш-чараларды үзгүлтүксүз өткөрүү.

3.Мугалимдердин ата-энелер менен иштөө компетенттүүлүгүн жогорулатуу.

4.Балдардын санариптик чөйрөдөгү жүрүм-турумун көзөмөлдөө боюнча бирдиктүү талаптарды иштеп чыгуу.

Корутунду. Корутундулап айтканда, башталгыч класстын окуучуларын тарбиялоодо ата-эне менен мугалимдин ролу ажырагыс болуп саналат. Үй-бүлөдө берилген тарбия мектептеги билим берүү процесси менен айкалышканда гана баланын ар тараптуу өнүгүшү камсыздалат. Ата-эне менен мугалимдин ортосундагы үзгүлтүксүз кызматташтык баланын инсан катары калыптанышына, коомго ийгиликтүү адаптацияланышына өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1.Рысбаев С.К., Кожоева К.М. Жомок менен тарбиялоо. -Бишкек. 2022. - 140 б.

2.Мадаминов Г. Дасторкон четиндеги университет. – Бишкек. 2021. -112 б.

3. Асанова А. Үй-бүлө тарбиясынын негиздери. – Бишкек, 2018.

4. Жолдошев К. Башталгыч билим берүүнүн педагогикасы. – Ош, 2019.

5. Мамытов С. Бала тарбиясы жана заман. – Бишкек, 2020.

6. Токтогулова Н. Үй-бүлө жана мектептин кызматташуусу. – Бишкек, 2021.

Кенешева Э.Б. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДА БИЛИМ БЕРҮҮНҮН САПАТЫН БААЛОО

Аннотация

Бул макалада жогорку окуу жайларда билим берүүнүн сапатын баалоонун теориялык жана практикалык аспекти каралат. Билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу жана баалоо механизмдеринин ролу, ички жана тышкы баалоо системаларынын өзгөчөлүктөрү талданат. Ошондой эле жогорку билим берүүдө сапатты баалоонун эл аралык тажрыйбалары жана алардын улуттук билим берүү системасына тийгизген таасири көрсөтүлөт. Изилдөөнүн жыйынтыгында жогорку окуу жайларда билим берүүнүн сапатын жогорулатууга багытталган практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Түйүндүү сөздөр: жогорку окуу жай, билим берүүнүн сапаты, сапатты баалоо, аккредитация, мониторинг.

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты оценки качества образования в высших учебных заведениях. Анализируется роль механизмов обеспечения и оценки качества образования, особенности систем внутренней и внешней оценки. Также представлен международный опыт оценки качества в высшем образовании и его влияние на национальную систему образования. По результатам исследования разработаны практические рекомендации по повышению качества образования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, качество образования, оценка качества, аккредитация, мониторинг.

ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract

This article examines the theoretical and practical aspects of assessing the quality of education in higher education institutions. It analyzes the role of quality assurance and assessment mechanisms and the specifics of internal and external assessment systems. It also presents international experience in assessing quality in higher education and its impact on the national education system. Based on the research results, practical recommendations for improving the quality of education in higher education institutions have been developed.

Keywords: higher education institution, education quality, quality assessment, accreditation, monitoring.

Киришүү. Заманбап жогорку билим берүү системасында сапат – бул негизги көрсөткүчтөрдүн бири. Билим берүүнүн сапаты окуу процессинин уюштурулушун, студенттердин билимин, компетенттүүлүгүн, профессордук-окутуучулук курамдын ишин жана окуу жайдын жалпы натыйжалуулугун чагылдырат. Глобалдык атаандаштык күчөгөн шартта жогорку окуу жайлар (ЖОЖ) сапатты камсыз кылуу жана баалоо системаларын үзгүлтүксүз өркүндөтүүгө муктаж.

Билим сапатын баалоо - бул окуу процесси, программалар, окутуучулардын ишмердүүлүгү жана студенттердин жетишкендиктери боюнча үзгүлтүксүз маалымат топтоо, талдоо жана чечимдерди кабыл алуу процессине негизделген комплекстүү иш. Макаланын максаты — ЖОЖдордо билим сапатын баалоонун методдорун, алардын маанисин, колдонуу этаптарын жана көйгөйлөрүн кеңири баяндоо.

Жогорку окуу жайларында билим берүүнүн сапатынын түшүнүгү. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн сапатын баалоо билим берүү процессинин бардык компоненттерин камтыган комплекстүү иш-аракет болуп саналат. Ал окутуунун мазмунунун актуалдуулугун, профессордук-окутуучулук курамдын квалификациясын, студенттердин билим деңгээлин жана билим берүү инфраструктурасынын абалын аныктоого багытталат.

Сапатты баалоодо окуу программаларынын эмгек рыногунун талаптарына шайкештиги өзгөчө мааниге ээ. Мындан тышкары, студенттердин академиялык жетишкендиктерин баалоо, алардын өз алдынча иштөө жөндөмдөрүн өнүктүрүү жана илимий-изилдөө иштерине тартуу сапат көрсөткүчтөрүнүн маанилүү бөлүгү болуп эсептелет.

Жогорку окуу жайларда ички сапаттык камсыздоо системасынын болушу жана анын туруктуу иштеши билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун негизги шарттарынын бири болуп саналат.

ЖОЖдогу билим сапаты - бул белгиленген билим берүү стандарттарына, эмгек рыногунун талаптарына жана коомдун күтүүсүнө жооп берүү деңгээли. Ал төмөнкү компоненттерди камтыйт:

- Билим берүү программаларынын сапаты;
- Окутуунун методдору жана технологиялары;
- Профессордук-окутуучулук курамдын кесиптик деңгээли;
- Студенттердин академиялык жетишкендиктери;
- Материалдык-техникалык база;
- Практика жана илимий-изилдөө иштери;
- Билим алууда студентке багытталган мамиле.

Сапатты баалоо ушул компоненттердин ар биринин абалын анализдөөгө мүмкүнчүлүк берет.

ЖОЖдордо билим сапатын баалоонун максаттары. Билим берүүнүн сапатын баалоонун негизги максаты – окуучулардын билим жана көндүмдөрүнүн деңгээлин аныктоо. Ал жогорку окуу жайдагы окуу программаларынын натыйжалуулугун баалоого мүмкүндүк берет. Баалоо профессордук-окутуучулук курамдын педагогикалык ишмердүүлүгүнүн сапатын өлчөө максатында колдонулат. Сапатты баалоо билим берүү процессиндеги кемчиликтерди аныктоого жардам берет. Ал билим берүү стандарттарына шайкештикти камсыз кылууга багытталган. Баалоо окутуунун мазмунунун актуалдуулугун текшерүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ал студенттерди өз алдынча изилдөө иштерине жана илимий долбоорлорго тартууну көздөйт. Баалоо билим берүү программаларын өркүндөтүү үчүн маалыматтык база түзөт. Ал жогорку окуу жайлардын улуттук жана эл аралык рейтингдерде өз ордун

аныктоого көмөк көрсөтөт. Сапатты баалоо жогорку билимдин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатын көздөйт.

Билим берүү сапатын баалоонун негизги методдору. Жогорку окуу жайларында сапатты баалоо көп компоненттүү жана ар түрдүү методдорду камтыйт. Алардын ичинен эң кеңири колдонулган төмөндө каралат.

1.Ички баалоо. Бул ЖОЖдун өзүнүн ичиндеги сапатты көзөмөлдөө системасы. Анын курамына:

Окуу программаларын ички талдоо. Программалардын актуалдуулугу. Стандарттарга шайкештиги. Модулдардын логикасы жана компетенттик моделге туура келиши.

Студенттердин жетишкендиктерин баалоо. Тестирлөө (көптөгөн ЖОЖдор компьютердик тестирлөө системаларын колдонушат). Практикалык тапшырмалар. Курстук жана дипломдук иштер.

Окутуучулардын ишин баалоо. Сабактарга катышуу жана байкоо жүргүзүү (кафедра башчысы сабакка катышып, анализ берет). Студенттердин сурамжылоолору (анкеталоо: окутуунун түшүндүрмөлүүлүгү, жеткиликтүүлүгү жана эффективдүүлүгү жөнүндө маалымат берет). Окутуучунун илимий-методикалык ишмердүүлүгү (илимий макалалар, конференциялар, окуу куралдары, практикалык колдонмолор).

Профессордук-окутуучулук курамдын аттестациясы. Ар 3–5 жылда өткөрүлүп, квалификация деңгээлин аныктайт.

Материалдык базаны баалоо. Лабораториялардын, мультимедиялык жабдуулардын, интернет инфраструктурасынын жетиштүү деңгээли.

Санариптик инструменттер. LMS системалары (AVN). Электрондук журналдар. Онлайн анкеталар жана мониторинг платформалары. Электрондук портфолио.

2.Сырттан баалоо. Бул аккредитациялык органдар, жумуш берүүчүлөр жана көз каранды эмес борборлор жүргүзгөн баалоо. Программадагы күчтүү жана алсыз жактарды аныктайт.

Улуттук жана эл аралык аккредитация. Аккредитация билим берүү программаларынын сапаты боюнча объективдүү баа берип, ЖОЖдун эл аралык деңгээлге чыгышына шарт түзөт. Көз каранды эмес эксперттердин пикири.

Рейтингдик баалоо. Эл аралык (QS, Times, Webometrics) жана улуттук рейтингдер ЖОЖдун сапатын салыштырмалуу баалоо үчүн колдонулат.

Жумуш берүүчүлөрдүн баалоосу. Эмгек рыногунун талаптарына жооп берүү деңгээлин аныктайт. Квалификациялык талаптарга шайкештигин аныктоо.

Билим сапатынын индикаторлору. ЖОЖдордо сапатты баалоодо төмөнкү индикаторлор кеңири колдонулат:

- Академиялык жетишкендиктердин орточо көрсөткүчү
- Студенттердин катышуу деңгээли
- Жумушка орношуу пайызы
- Окутуучулардын илимий активдүүлүгү
- Эл аралык кызматташтык
- Окуу китепканаларынын жана лабораториялардын камсыздалышы

-ЖОЖдун аккредитация статусу

ЖОЖдордо сапатты баалоодо кездешкен көйгөйлөр. Жогорку окуу жайларда сапатты баалоодо критерийлердин бирдей колдонулбашы көйгөй жаратат. Мугалимдердин баалоо компетенциясынын жетишсиздиги сапатты так баалоого тоскоолдук кылат. Аймактар аралык билим берүү сапасындагы айырмачылыктар объективдүү баалоону кыйындатат. Материалдык-техникалык базанын жетишсиздиги сапатты баалоого таасирин тийгизет. Студенттердин жетишкендиктерин баалоодо санариптик технологияларды толук колдонбоо көйгөй жаратууда. Баалоо процесстеги маалымкаттардын жетишсиздиги сапатка байланыштуу чечимдерди кечигип кабыл алууга алып келет. Ички жана тышкы баалоо системаларынын өз ара интеграциясынын жоктугу көйгөй туудурат. Эл аралык стандарттарга шайкеш келбеген баалоо практикалары сапатты салыштырууга тоскоол кылат. Баалоо процессинде студенттердин пикирлерин жана керектөөлөрүн эске албагандыгы көйгөйдү күчөтөт. Сапатты баалоонун натыйжаларын иш жүзүндө колдонуудагы жетишсиздик жыйынтыктуулукту төмөндөтөт.

Сапатты баалоо системасын жакшыртуу жолдору. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн сапатын баалоо системасын жакшыртуу үчүн биринчи кезекте баалоо критерийлерин стандартташтыруу зарыл. Мугалимдердин баалоо компетенциясын жогорулатуу үчүн семинарлар, тренингдер жана квалификация жогорулатуу курстарын уюштуруу маанилүү. Санариптик баалоо инструменттерин кеңири колдонуу процессди автоматташтырып, натыйжалуулугун арттырат. Аймактар аралык айырмачылыктарды азайтуу жана билим берүү сапатын тең салмактуулук менен камсыз кылуу үчүн атайын программалар иштелип чыгышы керек. Ички жана тышкы баалоо системаларын интеграциялоо жыйынтыктарды так жана ишенимдүү кылат. Эл аралык стандарттарды жана аккредитация процессин колдонуу сапатты баалоодо дүйнөлүк практиканы колдонууга өбөлгө түзөт. Ошондой эле студенттердин пикирлерин жана керектөөлөрүн эске алуу баалоо натыйжаларын жакшыртууга жардам берет.

Сунуштар. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн ички сапаттык камсыздоо системасын күчөтүү керек. Профессордук-окутуучулук курамдын квалификациясын үзгүлтүксүз жогорулатуу зарыл. Окуу программаларын заманбап талаптарга жана эмгек рыногунун шарттарына ылайык жаңылоо сунушталат. Студенттердин окуу жетишкендиктерин баалоодо санариптик технологияларды кеңири колдонуу маанилүү. Жогорку окуу жайларда сапатты баалоо критерийлерин стандартташтыруу керек. Эл аралык аккредитация жана рейтинг системаларына активдүү катышууну улантуу зарыл. Студенттерди өз алдынча изилдөө иштерине жана илимий долбоорлорго тартууну көбөйтүү сунушталат. Аймактар аралык билим берүү сапатына тең салмактуулук берүү үчүн атайын программаларды ишке ашыруу керек. Мугалимдер жана студенттер үчүн сапаттык баалоо боюнча семинарлар жана тренингдерди уюштуруу пайдалуу. Билим берүүнүн сапатын жогорулатууга

багытталган инновациялык методдорду жана интерактивдүү окутуу формаларын колдонуу сунушталат.

Корутунду. Жогорку окуу жайларында билим берүүнүн сапатын баалоо — бул билим берүү системасынын негизги компоненти. Натыйжалуу баалоо системасы ЖОЖдун статусун, атаандаштык жөндөмүн жана бүтүрүүчүлөрдүн эмгек рыноктогу талапка жооп беришин камсыз кылат. Баалоонун ар түрдүү методдору комплекстүү колдонулганда гана сапаттуу жыйынтык берет.

Сапаттуу билим – өлкөнүн интеллектуалдык потенциалынын негизи, ал эми сапатты баалоо – билим берүүдө туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуучу маанилүү механизм.

Жыйынтыктап айтканда, жогорку окуу жайларда билим берүүнүн сапатын баалоо билим берүү системасынын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуучу маанилүү фактор болуп эсептелет. Сапатты системалуу баалоо окутуунун натыйжалуулугун арттырууга, билим берүү программаларын өркүндөтүүгө жана жогорку билимдин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет. Ошондуктан сапатты баалоо механизмдерин үзгүлтүксүз өркүндөтүү жана эл аралык стандарттарга ылайыкташтыруу зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы. – Бишкек, 2023.

2. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. Жогорку билим берүүдө сапатты камсыз кылуу боюнча жоболор. – Бишкек, 2022.

3. Сапарбаев Б. Б. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн сапатын башкаруу. – Бишкек: Илим, 2020.

4. Абдылдаев Т. К. Билим берүү менеджменти жана сапатты камсыз кылуу. – Бишкек, 2019.

5. Иванов В. В. Качество высшего образования: теория и практика. – Москва: Юрайт, 2021.

6. Кузнецова Н. А. Оценка качества образования в вузах. – Москва: Академия, 2020.

Орозматова Т. А. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ГЛОБАЛДАШУУ ШАРТЫНДА ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ

Аннотация

Бул макалада глобалдашуу доорунда инклюзивдик билим берүүнүн теориялык жана практикалык аспекти каралат. Макалада инклюзивдик билим берүүнүн концепциялары, анын коомдогу мааниси, ошондой эле глобалдык билим берүү системесиндеги тенденциялар талданат. Изилдөөнүн максаты – глобалдашуу шартында билим берүүнүн сапатын жакшыртуу жана бардык категориядагы окуучулар үчүн мүмкүнчүлүктөрдү тең камсыз кылуу. Ошондой эле макалада инклюзивдик билим берүүнүн маданий, социалдык жана психологиялык аспекти камтылган. Жыйынтыкта, практикалык сунуштар жана өлкөдөгү реалдуу шарттарда инклюзивдик билим берүүнү өркүндөтүү жолдору сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: инклюзивдик билим берүү, глобалдашуу, билим берүү саясаты, социалдык интеграция, билим берүү системасы.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты инклюзивного образования в эпоху глобализации. Анализируются концепции инклюзивного образования, его значение для общества, а также тенденции в глобальной системе образования. Цель исследования – повышение качества образования в контексте глобализации и обеспечение равных возможностей для всех категорий учащихся. В статье также рассматриваются культурные, социальные и психологические аспекты инклюзивного образования. В заключение предлагаются практические рекомендации и пути улучшения инклюзивного образования в реальных условиях страны.

Ключевые слова: инклюзивное образование, глобализация, образовательная политика, социальная интеграция, система образования.

INCLUSIVE EDUCATION IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Abstract

This article examines the theoretical and practical aspects of inclusive education in the era of globalization. It analyzes the concepts of inclusive education, its significance for society, and trends in the global education system. The goal of the study is to improve the quality of education in the context of globalization and ensure equal opportunities for all categories of students. The article also examines the cultural, social, and psychological aspects of inclusive education. It concludes with practical recommendations and ways to improve inclusive education in real-world situations.

Keywords: inclusive education, globalization, educational policy, social integration, education system.

Киришүү. Глобалдашуу – бул коомдун экономикалык, саясий жана маданий интеграциясынын процесси, ал билим берүү системасына да таасирин тийгизет. Глобалдашуу доорунда билим берүүдө сапат жана жеткиликтүүлүк маселелери өзгөчө актуалдуу болуп жатат. Инклюзивдик билим берүү – бул ар кандай мүмкүнчүлүктөрү бар балдар жана жаштар үчүн билим алуунун тең мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган концепция. Инклюзивдик билим берүү глобалдык билим берүү стандарттарына ылайык билим берүүнүн сапатын жана ачыктыкты камсыз кылат. Ошондой эле ал коомдо

социалдык адилеттүүлүктү жана теңчилик принциптерин жайылтууга өбөлгө түзөт.

Инклюзивдик билим берүүнүн түшүнүгү жана мааниси. Инклюзивдик билим берүү – бул билим берүү чөйрөсүндө ар кандай физикалык, психикалык жана социалдык мүмкүнчүлүктөрү бар окуучулар үчүн тең мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу процессин түшүндүрөт. Ал мектеп жана жогорку окуу жайлардагы билим берүү системасын бардыгы үчүн жеткиликтүү кылууга багытталган. Инклюзивдик билим берүүнүн негизги максаты – ар бир окуучунун потенциалын максималдуу өнүктүрүү жана алардын социалдык интеграциясын камсыз кылуу.

Глобалдашуу жана билим берүүгө тийгизген таасири. Глобалдашуу билим берүү чөйрөсүнө терең таасир этет, анын ичинде билим берүүнүн мазмуну, методологиясы жана технологиялары жаңыланууда. Эл аралык стандарттар жана тенденциялар жогорку жана башталгыч билим берүүнү кайра карап чыгууга түрткү берет. Санариптик технологиялар жана онлайн билим берүү платформалары глобалдашуу шартында билимге жеткиликтүүлүктү кеңейтүүдө маанилүү роль ойнойт. Инклюзивдик билим берүүдө глобалдашуу окутуунун сапатын жогорулатып, ар кандай мүмкүнчүлүгү бар окуучуларга тең шарттарды камсыз кылууга өбөлгө түзөт. Эл аралык тажрыйбаларды колдонуу аркылуу педагогикалык ыкмалар жана баалоо системалары инновацияланууда. Глобалдашуу билим берүүдө компетенциялардын, тилдердин жана маданий баалуулуктардын биргелешкен практикасын өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ошентип, глобалдашуу шартында билим берүү системасынын сапатын жана жеткиликтүүлүгүн жогорулатууга багытталган стратегиялар активдүү колдонулушу зарыл.

Инклюзивдик билим берүүнүн принциптери

- Бардыгы үчүн жеткиликтүүлүк принципи;
- Ар бир окуучунун өзгөчөлүгүн эске алуу;
- Социалдык интеграция жана тең укуктуулук;
- Педагогикалык адаптация жана колдоо системасы;
- Баалоо жана мониторингдин ачык жана натыйжалуу жүргүзүлүшү.

Инклюзивдик билим берүүнүн маданий жана социалдык аспектилери.

Инклюзивдик билим берүүнүн маданий аспектилери ар кандай тил, этникалык жана маданий фонддогу окуучуларды бирге окутууга багытталган. Бул ар түрдүүлүктү сыйлоо жана урматтоо менен коомдук толеранттуулукту өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Окуучулар жана студенттер өз ара маданий диалогго тартылып, дискриминацияга каршы оң коомдук аң-сезим калыптанат. Инклюзивдик билим берүү социалдык аспектилери боюнча да маанилүү роль ойнойт: ал бардык категориядагы окуучулар үчүн тең укуктуу мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылат жана социалдык интеграцияны күчөтөт. Окуучулар коомдук чөйрөгө активдүү катышып, өз жөндөмдөрүн жана кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө шарт түзөт. Мындай системада лидерлик жана кызматташтык жөндөмдөрү өнүгүп, коомдук жоопкерчилик сезими пайда болот.

Натыйжада, инклюзивдик билим берүү аркылуу коомдо социалдык жана маданий теңчилик бекемделет.

Кыргызстанда инклюзивдик билим берүүнүн абалы. Кыргызстанда инклюзивдик билим берүү акырындык менен өнүгүүдө, бирок айрым көйгөйлөр дагы актуалдуу бойдон калууда. Мугалимдердин квалификациясы жана инклюзивдик педагогикалык компетенциясы ар дайым жетиштүү эмес, бул окуучуларды окутууда тоскоолдук жаратууда. Материалдык-техникалык база, адаптацияланган окуу куралдары жана санариптик ресурстар кээде жетишсиз, ал бардык категориядагы окуучуларга тең мүмкүнчүлүктөрдү берүү процессин кыйындатууда. Аймактар аралык айырмачылыктар жана коомчулукта инклюзивдик билим берүүнүн маанисин түшүнбөстүк дагы сапатты тең салмактуу баалоого тоскоол кылат.

Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн мугалимдерди үзгүлтүксүз квалификациясын жогорулатуу, окуу программаларын жана методикалык материалдарды адаптациялоо зарыл. Мектептерде жана жогорку окуу жайларда инклюзивдик класстарды жана ресурстук бөлмөлөрдү түзүү, психологиялык жана социалдык колдоо системаларын кеңейтүү сунушталат. Ошондой эле студенттерди жана окуучуларды өз алдынча иштөө, изилдөө жана социалдык интеграциялык долбоорлорго тартуу керек. Эл аралык тажрыйба жана гранттык долбоорлор аркылуу ресурстарды тартуу менен билим берүүнүн сапатын жогорулатууга мүмкүнчүлүк бар. Ушул аракеттер аркылуу Кыргызстанда инклюзивдик билим берүү системасын күчөтүү жана бардык окуучулар үчүн тең мүмкүнчүлүктү камсыз кылуу мүмкүн болот.

Практикалык сунуштар жана жакшыртуу жолдору:

- 1.Мугалимдердин инклюзивдик педагогикалык компетенциясын жогорулатуу курстарын системалуу уюштуруу.
- 2.Билим берүү чөйрөсүндө санариптик технологияларды активдүү колдонуу.
- 3.Аймактар аралык билим берүү сапатына тең салмактуулук берүү программаларын ишке ашыруу.
- 4.Индивидуалдык колдоо жана адаптация системаларын күчөтүү.
- 5.Эл аралык тажрыйбаларды жана стандарттарды колдонуу.
- 6.Инклюзивдик билим берүү боюнча коомдук аң-сезимди жогорулатуу.
- 7.Баалоо жана мониторинг процесстерин натыйжалуу жүргүзүү.
- 8.Мектеп жана жогорку окуу жайлар арасында интеграцияны кеңейтүү.
- 9.Окуучулар жана студенттер үчүн психолог жана социалдык кызмат көрсөтүүлөрүн жакшыртуу.
- 10.Инклюзивдик билим берүү багытында изилдөөлөрдү жана пилоттук долбоорлорду көбөйтүү.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, глобалдашуу шартында инклюзивдик билим берүү билим берүүнүн сапатын жана жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуунун негизги аспекти болуп саналат. Инклюзивдик принциптерди жүзөгө ашыруу ар бир окуучуга билим алуу мүмкүнчүлүгүн тең берүүгө өбөлгө түзөт. Кыргызстанда бул багытта көптөгөн демилгелер иштелип чыккан, бирок

системалуу өнүктүрүү жана ресурстарды оптималдуу колдонуу талап кылынат. Инклюзивдик билим берүү коомдогу социалдык адилеттүүлүктү бекемдөөгө жана билим берүүнүн глобалдык стандарттарына шайкеш келтирүүгө жардам берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы. – Бишкек, 2023.
2. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. Инклюзивдик билим берүү боюнча методикалык колдонмо. – Бишкек, 2022.
3. Камилова А. Инклюзивное образование в условиях глобализации. – Бишкек, 2021.
4. Иванова Н. В. Инклюзивное образование: теория и практика. – Москва: Просвещение, 2020.
5. Петров С. А., Сидорова Е. В. Современные подходы к инклюзивному образованию в условиях глобализации. – Санкт-Петербург: Питер, 2019.
6. Кузнецов В. И. Инклюзия в образовании: международный и российский опыт. – Москва: Академия, 2021.
7. Лаптева Т. А. Организация инклюзивного обучения в школах и вузах. – Москва: Юрайт, 2018.

*Курваналиева Д.К., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНДА ӨЗҮН-ӨЗҮ БАШКАРУУ КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮ

Аннотация

Макалада башталгыч класстын окуучуларында өзүн-өзү башкаруу (саморегуляция) көндүмдөрүн калыптандыруунун теориялык негиздери жана практикалык ыкмалары кеңири талданат. Өзүн-өзү башкаруу көндүмдөрү окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда, жүрүм-турумун көзөмөлдөөгө, максат коюуга, эмоцияларын жөнгө салууга жана жоопкерчиликти сезүүгө өбөлгө түзөт. Макалада педагогикалык, психологиялык жана дидактикалык ыкмалар мисалдар менен берилет.

Ачкыч сөздөр: өзүн-өзү башкаруу, саморегуляция, башталгыч класс, окуу ишмердүүлүгү, тарбия, педагогикалык ыкмалар.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ САМООРГАНИЗАЦИИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье представлен подробный анализ теоретических основ и практических методов развития навыков самоорганизации (саморегуляции) у учащихся начальной школы. Навыки самоорганизации способствуют организации учебной деятельности учащихся, контролю над своим поведением, постановке целей, регулированию эмоций и формированию чувства ответственности. В статье представлены педагогические, психологические и дидактические методы с примерами.

Ключевые слова: самоорганизация, саморегуляция, начальная школа, учебная деятельность, образование, педагогические методы.

DEVELOPING SELF-ORGANIZATION SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract

This article presents a detailed analysis of the theoretical foundations and practical methods for developing self-organization (self-regulation) skills in primary school students. Self-organization skills facilitate students' ability to organize their learning activities, control their behavior, set goals, regulate emotions, and develop a sense of responsibility. The article presents pedagogical, psychological, and didactic methods with examples.

Keywords: self-organization, self-regulation, primary school, learning activities, education, pedagogical methods.

Киришүү. Заманбап билим берүү системасында окуучунун жеке инсан катары калыптанышы негизги максаттардын бири болуп эсептелет. Айрыкча башталгыч класстарда баланын өз алдынчалуулугун, жоопкерчилигин жана өзүн-өзү башкаруу жөндөмдөрүн өнүктүрүү кийинки билим алуу баскычтары үчүн бекем пайдубал түзөт. Өзүн-өзү башкаруу – бул окуучунун өз иш-аракетин пландаштыруу, көзөмөлдөө, баалоо жана тууралоо жөндөмдүүлүгү.

Башталгыч мектеп курагында балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрү (эмоцияга берилүү, оюнга кызыгуу, чоңдордун колдоосуна муктаждык) эске алынууга тийиш. Ошондуктан өзүн-өзү башкаруу көндүмдөрүн калыптандыруу атайын педагогикалык ыкмаларды талап кылат.

Азыркы башталгыч мектептерде басым жөн гана билим топтоого эмес, окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн өз алдынча уюштуруу жөндөмүн өнүктүрүүгө бурулууда. Өзүн-өзү башкаруу бул ишмердүүлүктүн негизги компоненти болуп саналат.

Башталгыч класстагы окуучуларда өзүн-өзү башкарууну өнүктүрүүдө үзгүлтүксүз тапшырмалар жана мотивация берүү маанилүү. Ар түрдүү оюндар жана практикалык ишмердүүлүк окуучуларды активдүү катышууга тартып, алардын өзүн-өзү көзөмөлдөө жөндөмдөрүн бекемдейт. Мугалимдер окуучуларды ийгиликтери менен мактап, ката кетирген учурда колдоону улантуу менен алардын эмоционалдык туруктуулугун камсыздайт. Рефлексиялык көнүгүүлөр балдардын өз иш-аракеттерин талдоосуна жардам берет. Визуалдык материалдар жана схемалар окуучуларга тапшырмаларды түшүнүүгө жана пландоого көмөк көрсөтөт. Топтук иштер жана кызматташтык долбоорлор жоопкерчиликти бөлүшүүнү жана бири-бирине жардам берүүнү үйрөтөт. Бул ыкмалардын бардыгы балдардын өз алдынчалуулугун жана жеке жоопкерчилигин өнүктүрөт.

Өзүн-өзү башкаруу түшүнүгүнүн теориялык негиздери.

Өзүн-өзү башкаруу түшүнүгү педагогикада жана психологияда кеңири колдонулат. Ал төмөнкү компоненттерди камтыйт: - Максат коюу – окуучунун алдына жетүүгө мүмкүн болгон максатты коюусу; - Пландоо – иш-аракеттердин ырааттуулугун аныктоо; - Өзүн көзөмөлдөө – аткарылып жаткан ишке байкоо жүргүзүү; - Өзүн баалоо – жетишкен натыйжаны талдоо; - Өзүн жөнгө салуу – кемчиликтерди оңдоо.

Башталгыч класстын окуучуларында бул компоненттер толук кандуу калыптана элек болгондуктан, мугалимдин жетекчилиги чечүүчү роль ойнойт.

Башталгыч класстын окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрү

Башталгыч класстагы окуучулар (6–10 жаш): - эмоцияга тез берилет; - көңүлү бат алаксып кетет; - оюн ишмердүүлүгү үстөмдүк кылат; - чоңдордун баасына жана колдоосуна муктаж.

Бул өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен өзүн-өзү башкаруу көндүмдөрүн өнүктүрүү оюн, практикалык тапшырмалар жана кызыктуу ишмердүүлүк аркылуу ишке ашырылышы керек.

Өзүн-өзү башкаруу көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн негизги ыкмалары.

Оюн ыкмалары. Оюн – башталгыч класстын окуучулары үчүн эң натыйжалуу ыкмалардын бири. Оюн аркылуу бала эрежени сактоону, кезек күтүүнү, өз аракетин көзөмөлдөөнү үйрөнөт.

Бала өзүнүн иш-аракеттерин андап билүүнү, ар бир нерсенин мааниси бар экенин түшүнүүнү үйрөнөт. Өнүгүү жагынан элестүү кырдаалды түзүү абстракттуу ой жүгүртүүнүн өнүгүшүнө алып баруучу жол катары каралышы мүмкүн; буга байланыштуу эреже баланын иш-аракеттеринин өнүгүшүнө алып келет, анын негизинде оюн менен иштин бөлүнүшү мүмкүн болот, бул мектеп курагында фундаменталдык факт катары кездешет [4].

Мисалдар: - «Эрежени сакта» оюну; - ролдук оюндар; - дидактикалык оюндар.

Максат коюу жана пландоо ыкмасы. Сабактын башында окуучулар менен биргеликте максат коюу алардын жоопкерчилигин арттырат. Мугалим максатты так жана түшүнүктүү формада сунуш кылып, акырындык менен балдарды өз алдынча максат коюуга үйрөтөт.

Рефлексия ыкмасы. Сабактын аягында жүргүзүлгөн рефлексия окуучулардын өз ишин баалоосуна жардам берет. Бул үчүн төмөнкү суроолор колдонулат: - Бүгүн эмнени үйрөндүм? - Кайсы тапшырма кыйын болду? - Кийинкиде эмнени жакшыртам?

Өзүн-өзү баалоо баракчалары. Өзүн-өзү баалоо баракчалары окуучулардын ишине объективдүү көз карашта болуусуна шарт түзөт. Бул баракчаларда жөнөкөй белгилер (смартайликтер, түстөр) колдонулса, башталгыч класстын окуучуларына ыңгайлуу болот.

Визуалдык ыкмалар. Балага иш-аракетти пландаштырууда визуалдык материалдар пайдалуу. Мисалы, күнүмдүк тапшырмаларды сүрөттөр жана схемалар аркылуу көрсөтүү окуучунун көңүлүн буруп, өзүн-өзү көзөмөлдөөгө үйрөтөт.

Топтук жана кызматташтык ишмердүүлүк. Топтук иштер жана кызматташтык долбоорлор окуучуларга биргелешип максаттарды коюп, жоопкерчиликти бөлүшүүнү үйрөтөт. Мисал катары: - топтук презентациялар; - класстын долбоордук иштери; - «кезекчи» системасы (таазалоо, материалдарды уюштуруу).

Эмоцияларды жөнгө салуу ыкмалары. Балдар эмоцияларын туура көзөмөлдөөнү үйрөнүшү керек. Педагогдун жардамы менен эмоцияларды жөнгө салуу көндүмдөрү төмөнкү жолдор менен өнүктүрүлөт: - дем алуу жана эс алуу көнүгүүлөрү; - өзүн-өзү мактоо жана кубаттоо ыкмалары; - конфликтти тынч жол менен чечүү.

Жашыл калем ыкмасы. Мугалим же окуучу каталарды кызыл түс менен салттуу түрдө сызып (ийгиликсиздикти баса белгилеп) коюунун ордуна, эң ийгиликтүү жазылган элементти (тамга, сан) жашыл калем менен белгилейт. Бул ийгиликке жетүү жөнүндө ой жүгүртүүнү жана жеке идеалдарга көңүл бурууну өнүктүрөт.

Мугалимдин системалуу колдоосу. Өзүн-өзү көзөмөлдөөнү өнүктүрүү - бул мугалимдин тышкы көзөмөлүнөн ички өзүн-өзү көзөмөлдөөгө өтүү. Өзүн-өзү текшерүү ыкмаларын өздөштүргөн окуучу окуунун субъектиси болуп калат, бул анын окуудагы жетишкендиктерин жана өзүнө болгон ишенимин бир топ жакшыртат.

Мугалимдин туруктуу жетекчилиги жана оң пикир берүү окуучулардын өзүнө ишенүүсүн жана өзүн-өзү башкаруу көндүмдөрүн бекемдөйт. Мугалим колдоо көрсөтүүдө төмөнкү принциптерди сакташы керек:

- позитивдүү бекемдөө; Өзүн-өзү көзөмөлдөө бир жолку иш-чара болбошу керек; ал ар бир сабактын милдеттүү акыркы кадамы болушу керек.

- ката кетирүүгө мүмкүнчүлүк берүү; Бала ката табуудан коркпошу керек. Окуучу өзү тапкан ката төмөнкү баага алып келбеши керек.

- ийгиликке жетишкенде мактоо;

- тапшырманы жеке өзгөчөлүктөргө ылайык берүү. Алсызыраак окуучулар үчүн деталдуу колдоолорду жана визуалдык белгилерди колдонуу керек.

Корутунду. Башталгыч класстын окуучуларында өзүн-өзү башкаруу көндүмдөрүн өнүктүрүү – узак жана үзгүлтүксүз процесс. Бул процесс окуу жана тарбия иштеринин бардык түрлөрү менен айкалышта жүргүзүлүшү зарыл. Оюн ыкмалары, рефлексия, өзүн-өзү баалоо жана мугалимдин туура жетекчилиги аркылуу окуучуларда өз алдынчалуулук, жоопкерчилик жана өз ишине сын көз менен кароо жөндөмдүүлүгү калыптанат.

Колдонулган адабияттар:

1. Айтматов Ч. Тарбия жана инсан. – Бишкек, 2015.
2. Кенжебаев Т. Педагогиканын негиздери. – Бишкек, 2018.
3. Жусупова А. Башталгыч класстын педагогикасы. – Ош, 2020.
4. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва, 2019.

*Болотова А.С., ага окутуучу
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Рысбаева А.А., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

ОКУУЧУЛАРДЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК МАДАНИЯТЫН ЖОГОРУЛАТУУДА КЕЙС- ТЕХНОЛОГИЯНЫ САБАКТА КОЛДОНУУ

Аннотация

Макалада мектеп окуучуларды экологиялык тарбиялоонун элементи катары кейс-методдун маңызы каралат, ал окуучуларга конкреттүү экологиялык кырдаалдын (иштин), процесстин же кубулуштун сүрөттөлүшү болгон кейсти сунуштоодон турат. Кейс-бул жөн гана сүрөттөө гана эмес реалдуу практикада түзүлгөн же реалдуу фактыларга негизделген кандайдыр бир экологиялык көйгөйгө киришүү же карама-каршылыкты билдирүү болуп саналат.

Ачкыч сөздөр: Кейс-технология, экология, метод, экологиялык маданият

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЕЙС- ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ В ЦЕЛЯХ ПОВЫШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В статье отражена сущность использования кейс метода как элемента для развития школьного экологического воспитания учащихся, который представляется учащимся типа тематического исследования, описывающий конкретную экологическую ситуацию, процесса или явления. Кейс-это не просто описание, но и введение или выражение противоречия в какой-либо экологической проблеме, сформулированное на реальной практике или основанное на реальных фактах.

Ключевые слова: Кейс, экология, метод, экологическая культура, технология обучения

THE USE OF CASE TECHNOLOGIES IN THE CLASSROOM IN ORDER TO IMPROVE THE ENVIRONMENTAL CULTURE OF STUDENTS

Annotation

The article examines the essence of the thematic method as an element of school environmental education of students, which consists in presenting students with a case study, which is a description of a specific environmental situation (work), process or phenomenon. A case is not just a description, but also an introduction or an expression of a contradiction in an environmental problem, formulated in real practice or based on real facts.

Keywords: case, ecology, method, ecological culture. learning technology

Киришүү. Теманын актуалдуулугу. Илгери бир даанышман болуптур, ал баарын билет деп көп адамдар андан насаат сурашат экен. Бир адам акылман адамдын баарын билбестигин далилдегиси келет. Ал алаканына көпөлөктү кысып, сурайт: ал өлгөнбү же тирүүбү?». Ал эми өзү ойлойт: " тирүү десе коё берем көпөлөктү ал учуп кетет, - өлгөн десе - алаканымы кысып өлтүрүп коём деп ойлойт. Даанышман, ойлонуп "Баары сенин колунда" - деп жооп берет.

Демек, мектепте жакшы ниет, чыгармачылык жана позитивдүүлүк атмосферасын түзүү биздин колубузда экенин мектеп мугалимдери жана ЖОЖдун окутуучулары туура терең түшүнүшүбүз зарыл .

Жаңы иш ыкмалар аркылуу, окуучулардын жана студенттердин жөндөмдүүлүктөрүн жана билимдерин колдонуу менен, өзгөчө ой-жүгүртүүгө окуучуларды үйрөтүү, стандарттуу эмес чечимдерди кабыл алууга жөндөмдүү, реалдуу жашоодо алган билимдерин чоңдордун жардамысыз колдонуу - бул билим берүү программасын негизги талаптары болуп саналат. Бүгүнкү күндө экологиялык сабаттуулук, жаратылышка аяр мамиле жасоо биздин планетада адамдын жашоосунун кепилдиги болуп калды. Мындан тышкары, балдарга билим берүү – бул алардын ар тараптуу өнүгүүсүнүн чоң потенциалы. Кейс ыкмасын колдонууда алынган экологиялык билимдер курчап турган реалдуулукка багыт алууга, экологиялык кырдаалдарды туура түшүнүүгө жардам берет [1].

"Кейс-технологиясын сабакта колдонуу" актуалдуу маселе, анткени мектеп окуучуларынын билим берүү жаатындагы заманбап мамлекеттик билим берүү стандартынын багыттарын чагылдырат, комплекстүү мамилени ишке ашырууга, баланын инсандык сапаттарын, ой - жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Кейс-технологиянын аталышы латын тилинен келген «casus» - чаташкан, адаттан сырткары окуя; ошондой эле англис тилинен “case” - портфель, чемодан дегенди түшүндүрөт. Кейс технологиясы - бул кырдаалды же конкреттүү ишти талдоо же бизнес оюну саясаттуу ишке ашат. Бул технологиянын ар тараптуулугу - конкреттүү кырдаалдардын же иштин сүрөттөмөлөрү колдонулат. Окуучулар кырдаалды талдап, көйгөйдүн маңызын түшүнүп, мүмкүн болгон чечимдерди сунуштап, алардын ичинен эң жакшысын тандап алышы керек. Иштер чыныгы факт, чындык материалга негизделген же реалдуу кырдаалга жакын келет. Кейс - технологиялар билим берүү процессинин баардык, анын ичинде мугалимдин өзүнө да өз ара аракеттенүүгө мүмкүндүк берет [2].

Мектеп куракта экологиялык билимди калыптандырууда практикалык иштерди колдонууну сунуштоого болот, алардын арасында төмөнкү кейс - учурларды колдонсо болот:

1.Фото-кейстер жана кейстер – иллюстрациялар - эң ыңгайлуу жана жөнөкөй форма, бул талдоо жана чечүүнү талап кылган жагдайдан турган сүрөттөр (ар кандай түрдөгү). Бала объектилердин ортосундагы байланышты түзүүчү сүрөттөрдүн ирээтин курайт.

2.Коркунучтун булагын көрсөткөн предметтик сүрөттөр - балдарды теманы ар тараптан кароого, анын "кооптуу" жактарын аныктоого үндөгөн кызыктуу кейс түрү.

3.Иштер - вариациялар жана божомолдор - иштин бул түрү бала пайда болгон көйгөйдү гана көрүүгө жана варианттар менен иштөөгө үйрөнүшү үчүн колдонулат.

4.Талкуу ыкмасы "жакшы - жаман". [1]

Эксперименталдык бөлүк. Окуучуларга карама - каршылыктар кейси менен оюндарды сунуштоо ой - жүгүртүүнү, акыл - эсти, логиканы өстүрөт. Мектеп шартында 6,7,8 класстарга кейс- технологиясынын жардамында сабактагы бир канча кырдаалдарды карап чыктык.

Мисалы: «Эжекем үчүн букет» көйгөйлүү кырдаалды карап чыктык. Жазында окуучулар кызгалдактар көп өскөн талаада ойноп жүрүшүп, гүлдөргө абдан суктанышты. Айбек: "Келгиле гүл терип, эжекебизге беребиз" деди. Башка балдар да кубанып чогулта башташты. Балдар мектепке келишип, шкапка даярдаган букетин салышты. Мугалим келгенде, Айбек шкафтан гүлдөрдү алса, алар соолуп калышыптыр. Суроо: балдар туура кылдыбы? Өсүмдүктөрдүн, гүлдөрдүн экологияга кандай пайдасы бар?

7-класстарга "Сөөлжандар" көйгөйлүү кырдаалы берилди. Нөшөрлөп жааган жамгырдан кийин жерде сөөлжандар көбөйдү. Балдар аларды көрүп, чакага жыйнап башташат. Чогулткан сөлжандарды эми эмне кылабыз деп турганда, балдардын бири: "Келгиле, кыздарды коркуталы, кеттик! - деп жөнөштү. Суроо: балдар туура кылдыбы? Сөлжандардын экологияга пайдасы барбы?

9-класстарга «Жаңы коён» көйгөйлүү кырдаалы берилет. "Окумуштуулар коендун жаңы тукумун чыгарышты. Сыртынан караганда, ал, жалпысынан, кадимки коендой эле, бирок бир гана жагы жаңы кара коен. Жаңы коен кандай көйгөйгө туш болот? Жаңы коендун аман калышына кантип жардам бересиңер? Коендордун экологияга таасири барбы?

Көйгөйлүү кырдаал кейси - окуучулардын өз пикирин талашуу жөндөмдүүлүгү, конструктивдүү диалог жүргүзүү, кырдаалды ар тараптан көрө билүү, анализдөөгө багытталган.

Кейс- технологиянын бир нече этаптарын карап чыгабыз:

1-чи этап: Кырдаал

Окуучулар "Күнөөлүү булут" же "Ырайымсыз чагылган" ырын угушат. Ошондон кийин мугалим ойлонууну сунуштайт, чындыгында булут же чагылган күнөөлүү беле? Ким ааларды күнөөлөөгө даяр? Балким, кимдир бирөө аларды коргоону каалайттыр?

2-чи этап: Балдарга көйгөйдү киргизүү учуру:

Мугалим балдарга «Прокурор жана адвокат» оюнун сунуштайт. Балдар жуптарга бөлүнүшөт. Ар бир түгөйдүн катышуучулары прокурордун жана адвокаттын ролун аткарышат. Максат-бирөөнү же бир нерсени коргоодо мүмкүн болушунча көп аргумент келтирүү.

3-чү этап: Өз оюнду, идеяңды же көз карашыңды коргоо:

Мисалы; «мен жамгырды муздак, нымдуу, суук деп айыптайм...» «мен жамгырды коргойм, анткени ал өмүр берет, өсүмдүктөрдүн чаңын жууйт, андан кийин козу карындар өсөт...»

Мугалимдин негизги милдети – балдардын жандуу талаш - тартыш компетенттүүлүгүн калыптандыруу. Негизи фантастикалык, анын ичинде курчап турган чындык ар кандай объекттер, субъекттер же кубулуштар болушу мүмкүн.

Кейс технологиясы- ар кандай кырдаалдарда жүрүм-турумдун жана эрежелердин социалдык ченемдерин сактоо, чоңдорго жана курдаштарына суроо берүү, өз алдынча жоруктарга түшүндүрмө берүү, эрежени (жоопту) иштеп чыгуу жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган.

Мугалим реалдуу турмуштук кырдаалдардан, кесиптештеринин, ата-энелеринин окуяларынан, көркөм адабияттын чыгармаларынан, ырларынан, көйгөйлүү мазмундагы мультфильмдерден кейстер үчүн идеяларды ала алат. Ошондой эле окуучулардын өз маселелери, иш-аракеттери, оюн кейстер үчүн балдардан даяр идеяларды алууга болот [1,2].

Кейс технологиясын колдонуп окуучулар менен төмөнкү кырдаалдарды талкуулоого болот:

- социалдык жана табигый илимий кырдаалдар;
- оозеки жана иллюстрацияланган сюжеттер:
- окуялар, окуялар жана көй-өйлүү мазмундагы оюндар;
- фантазиялык кырдаалдар жана абсурддар;
- сүрөттөр жана видеолор;
- объектилер жана курчап турган чындык кубулуштары.

Жыйынтык. Экологиялык кейс технология - мугалимдин да, окуучунун да окуп жаткан материалга кызыгуусун арттырууга жардам берет, аларда социалдык жана адеп - ахлактык активдүүлүк, коммуникабелдүүлүк, өз ойлорун сабаттуу угуу жана баяндоо сыяктуу сапаттарды өнүктүрөт.

Ошентип, кейс технологиясы: - бул кырдаалды же конкреттүү ишти талдоо, бизнес оюн. Кейс ыкмасы кырдаалды талдоо, альтернативаларды баалоо, оптималдуу вариантты тандоо жана аны ишке ашырууну пландаштыруу жөндөмүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Эгерде сабакта кейс технологиясы көп жолу колдонулса, анда балада практикалык маселелерди чечүү боюнча туруктуу көндүм иштелип чыгат!

Колдонулган адабияттар:

1.Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. вузов / Полат Е.С.; Бухаркина М.Ю. - 2-е изд., стер. - М : Академия, 2008.

2.Курыло О.В. Современные образовательные технологии. Курс лекций: учебно-методическое пособие .— Горки : БГСХА, 2021. — 208 с.

*Алиева А.А., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕ “СЫНЧЫЛ ОЙЛОМДУ ӨНҮКТҮРҮҮ” ТЕХНОЛОГИЯСЫН КОЛДОНУУ

Аннотация

Аталган макалада сынчыл ойломду өнүктүрүүнүн технологиясынын стратегиялары жөнүндө баяндалат.

Ачкыч сөздөр: сынчыл ойлом, стратегия, кластер, зиг-заг, Билем-Билгим келет-Билдим (ББКБ).

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ «РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В статье описаны стратегии развития критического мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, стратегия, кластер, зигзаг, «Знаю. Хочу узнать. Узнал» (ЗХУ).

USING THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract

The article describes the strategies for the development of critical thinking.

Key words: critical thinking, strategy, cluster, zigzag, “I know. I want to know. I found out” (ZHU).

“Сын ой жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу” программасынын стратегиялары республикабыздын аймагында кеңири колдонулуп келүүдө. Бул программа 1996-жылы америкалык педагогдор Дженни Стил, Керт Мередис, Чарльз Темпл тарабынан түзүлгөн. Анын негизинде сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүүнүн натыйжалуу ыкмалары жана жолдору камтылган. Бул программада берилген ыкмалардын негизинде интерактивдүүлүк жатат.

Билим берүү практикасында окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө чоң көңүл бурулуп жатат. Бирок окутуунун тажрыйбасы көрсөткөндөй, окуучулар өз оюн сын көз менен карап ишенимдүү, аргументтештирүү менен айтып бере албайт, алардын ой жүгүртүүсү далилсиз билдирүүлөр менен чектелип, эмоционалдуу айып берүүлөргө негизделет.

Өз оюн аргументтештирүү менен сынчыл ой жүгүртүүгө жетүү үчүн – ар түрдүү пайдалуу интерактивдүү усулдарды колдонуу биринчи кадам болуп эсептелет. Мында окуучулардын оюн угуп, багыт берүү жаңы изилдөөлөргө түртүү менен бирге эле аларга жеке ойду таңуулабоо зарыл.

Сынчыл ойлом – акыйкатты ачып, чындыкка жеткире турган ишенимдүү жол. Негизи адам чындап түшүнө алса, туура чечим кабыл алууга жөндөмдүү болсо – бул сынчыл ойломдун аркасында жүзөгө ашат. Демек, өз алдынча ой жүгүртө алсак, ээрчибесек, ар нерсенин ак карасын өз акылыбызга таянып жетсек, чын менен жалганды ажырата алабыз. Бул педагогдор үчүн да, окуучулар үчүн да өзгөчө мааниге ээ.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, биз уккандрыбыздын 10% ке жакынын, окугандарыбыздын 20%ке чейинкисин, ролдорду аткаруу менен 30%, тайпада талаштартыш уюштуруу (дискуссия) 40%, көнүгүүлөр аткаруу менен 50%, башкаларды окутуу жана үйрөтүү аркылуу 60%, өзүбүз жасаган нерселердин 80%тин эсибизде сактап калабыз. Муну биздин педагогикалык тажрыйбалар да ырастайт.

Төмөндө биз Сынчыл ойлмдун стартегияларын карап чыгууну туура көрдүк:

Стратегиянын аталышы: Кластер.

Стратегия жөнүндө. Кластер – идеяларды чагылдыруудагы графикалык уюштуруучу.Кандайдыр бир темадагы идеяларды эркин жана бат чогултууга жардам берген педагогикалык стратегия. Ал бат унутулуп кала турган идеяларды графикалык сүрөттөө менен кагаз үстүнө белгилөөгө мүмкүндүк берет.

Стратегиянын негизги кадамдары:

Теманы тандап алуу жана аны доскага же дептерге жазуу

Бардык сөздөрдү, түшүнүктөрдү, ассоциацияларды анализдебей жана сындабай туруп жазуу. Идеялар теманын тегерегиндеги тегерекчелерге жазылып турат. Орфографияга жана башка жазууга тоскоолдук кылган факторлорго көңүл бурбоо.

Жазуу жүргүзүү процессинде түшүнүктөрдүн ортосунда байланыштарды түзүү.

Окуучулар жекече жасаган кластерлерин түгөйү менен талкуулашат жана андан кийин бүт топко таркатылат.Жазуу ишке берилген убакытидеялар түгөнгүчө жүргүзүлөт.

Кластердеги идеяларды, түшүнүктөрдү ассоциацияларга бириктирүү.

Стратегиянын аталышы: Зиг-заг.

Стратегия жөнүндө. Кабарлашып окутуунун түрү. Окуучулардын текстти бөлүк-бөлүгү менен окуусу жана бүт текстти кичи топтордо иштеп чыгуу. Окуучу окуучуну окуткан абал.

Стратегиянын негизги кадамдары:

1.Теманы тандап алуу жана аны бөлүктөргө бөлүү.

2.Окуучуларды кичи (кооперативдик) топторго бөлүү. Топтун мүчөлөрүнүн саны текст бөлүнгөн бөлүктөрдүн санына туура келүүсү керек.

Мисалы: 1, 2, 3, 4 -номерлүү окуучулардан турган ар бир топ кооперативдик тгруппа болот.

А-кооперативдик группа: 1А,2А,3А,4А

Б-кооперативдик группа: 1Б,2 Б,3 Б,4 Б

А-кооперативдик группа: 1С,2С,3С,4С

Д-кооперативдик группа: 1Д,2Д,3Д,4Д

3.Эксперттик группа түзүү

а) эксперттик группа: 1А, 1Б, 1С, 1Д

б) эксперттик группа: 2А, 2Б, 2С,2Д

с) эксперттик группа: 3А, 3Б, 3С, 3Д

д) эксперттик группа: 4А, 4Б, 4С, 4Д

4. Ар бир топко бөлүнгөн тапшырмаларды таркатуу.

5. Алдыда турган иш боюнча көрсөтмө берүү.

6. Эксперттик группада иштөө.

7.Топто тапшырманы окуп үйрөнүү. Өз-өзүнүн кооперативдик тобуна барганда өздөштүргөндөрүн кантип, кандайча түшүндүрүп бере алуунун ыкмасын иштеп чыгуу.

8.Кооперативдик группага биригүү. Эксперттик топто окуп үйрөнгөн тапшырманы кезеги менен топтун мүчөлөрүнө түшүндүрүү.Окуучу окуучуну окутат. Топтун бардык мүчөлөрү тапшырманы толук өздөштүрүү керек.

9.Теманы жалпы топ боюнча талкуулоо жана жыйынтыктоо.

Стратегиянын аталышы: Венндин диаграммасы.

Стратегия жөнүндө. Фактыларды, кубулуштарды,идеяларды салыштыруу үчүн пайдаланылган эки бири-бирине жабышкан тегерек түрүндөгү схема.Тегерек диаграмма. Ар бир тегеректеги бош орундар айырмачылыктарды жазуу үчүн пайдаланылат; тегеректегилер кошулушкандагы түзүлгөн жалпы бөлүгү- эки салыштырылган кубулуштардагы (фактылардагы,түшүнүктөрдөгү ж.б.) жалпылыкты белгилөө үчүн англиялык логик Венндин атына аталган. Жекече жана топтук иште пайдаланса болот.

Стратегиянын негизги кадамдары:

Салыштырылуучу негизги параметрлерди тандоо

Венндин диаграммасынын үстүндө иштөө

Салыштыруунун жыйынтыктарын презентациялоо

Стратегиянын аталышы: Билем-Билгим келет-Билдим (ББКБ).

Стратегия жөнүндө. Маалымат менен иштөө стратегиясы,тема же проблема боюнча изилдөөнү өткөрүү.

Стратегиянын негизги кадамдары:

Мээ чабуулу. Биринчи тилкеге идеяларды жазуу;

Жазылган идеяларды талкуулоо.

Экинчи тилкеге окуучулар эмнени билгилери келгендиги жөнүндө суроолорду жазуу.

Текстти окуу жана үчүнчү тилкеге суроолордун каршысына жоопторду жазуу, жаңы идеяларды жазуу.

Мурда каралган суроолордун төмөн жагына кайра пайда болгон суроолорду жазуу.

Кошумча адабиятта, эксперттер менен сүйлөшүүдө ж.б. кайра пайда болгон суроолорго жоопторду издөө.

Билем	Билгим келет	Билдим
Бул тилкеге окуучулар тема же проблема боюнча эмне билсе, ошонун баары жазылат.	Бул тилкеге окуучулар жооп алгысы келген суроолор жазылат. Төмөн жагына текстти окугандан кийин пайда болгон суроолор жазылат.	Бул тилкеге каралган суроолордун каршы жагына туура келтирилип жооптор жазылат. Төмөн жагына жаңы идеялар жазылат.

Сынчыл ойломдун стратегияларын окуу процессинде колдонуу окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет.

Адабияттар:

1.Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных поисках. М.: «Арена», 1994.

2.Основы критического мышления (междисциплинарная программа): обучение чтению и письму в рамках проекта «Критическое мышление». Пос. 1. / Сост. Дженни Л.Стил, Кертис С. Мередит, Чарльз Темпл, Скотт Уолтер.

3.Критическое мышление - углубленная методика: подготовлено в рамках проекта «Чтение и письмо для Критического мышления». Пос.V1. ./Сост. Дженни Стил, Курт Мередит, Чарльз Темпл.

Борубаев Т.Б., п.и.к., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Номадинова Г.У., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

N БЕЛГИСИЗДҮҮ ТЕҢДЕМЕЛЕР СИСТЕМАСЫ АЛАРДЫ ЧЫГАРУУНУН МЕТОДДОРУ

Аннотация

Коомдун өнүгүүсү менен бирдикте окутуунун максаттары, талаптары да өзгөрүүдө. Негизинен мамлекеттик түзүмдөрдүн өзгөрүүсү окутууга коюлган, талаптар, максаттар, окутуунун программалары да өзгөрүп келет. Демек, окутуунун материалдары, окуу китептери, алардын көлөмү, мазмуну, окутуудагы “уланмалуулук” принциби негизги талаптары болот. Мамлекетибизде базар экономикасы, анын максаттары ишке аша баштады. Жаңы, кесиптер, адистер пайда болду. Ошонун негизинде билим берүү багытында мектептерде, орто окуу жайларында кесип берүүчү лицейлерде, жогорку окуу жайларында окутуунун, тарбиялоонун жаңы түрлөрү пайда болду.

Негизги создор: Талаптар, окутуу, тарбия, мамлекет.

N СИСТЕМЫ НЕИЗВЕСТНЫХ УРАВНЕНИЙ И МЕТОДЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

Цели, требования и изменения образования вместе с лицом общества. В основном устанавливаются изменения в государственных структурах образования, меняются требования, цели, программы образования. Поэтому учебно-методические пособия, учебники, их объем, содержание и принципы «преемственности» в обучении — это в основном обязательные болота. Появились новые профессии и специалисты. Исходя из этого, в школах, профессиональных лицеях, высших учебных заведениях в сфере образования появятся новые виды образования и обучения.

Ключевые слова: Требования, образование, образование, государство.

N SYSTEMS OF UNKNOWN EQUATIONS AND METHODS OF THEIR SOLUTION

Annotation

The goals, demands and changes of education along with the face of the society. Basically, changes in state structures are set for education, requirements, goals, and programmers of education are changing. Therefore, teaching materials, textbooks, their volume, content, and the principles of "continuity" in teaching are basically required swamps. There were new professions and specialists. Based on this, new types of education and training will appear in schools, vocational lyceums, and higher educational institutions in the field of education.

Key words: Requirements, education, education, government.

Коомдун өнүгүүсү менен бирдикте окутуунун максаттары, талаптары да өзгөрүүдө. Негизинен мамлекеттик түзүмдөрдүн өзгөрүүсү окутууга коюлган, талаптар, максаттар, окутуунун программалары да өзгөрүп келет. Демек, окутуунун материалдары, окуу китептери, алардын көлөмү, мазмуну, окутуудагы “уланмалуулук” принциби негизги талаптары болот. Мамлекетибизде базар экономикасы, анын максаттары ишке аша баштады. Жаңы, кесиптер, адистер пайда болду. Ошонун негизинде билим берүү

багытында мектептерде, орто окуу жайларында кесип берүүчү лицейлерде, жогорку окуу жайларында окутуунун, тарбиялоонун жаңы түрлөрү пайда болду. Ушул талаптарга жооп бергидей,-окутуунун программасын, мазмунун, тарбиялоонун усулдарын кайрадан карап чыгуу учурдун талабы. Азыр негизинен 2 түрдөгү жогорку окуу жайлары бар. 1.Мамлекеттик, менчик. Бул окуу жайларда окуган студенттерге окутуунун талабы, программасы бирдей болсо студенттер үчүн жакшыраак болмок. ЖОЖ үчүн “тендемелер системасы аларды чыгаруунун жолдору” багытында болмок

n белгисиздүү, m тендемелер системасы төмөнкү көрүнүштө берилет:

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1j}x_j + \dots + a_{1n}x_n = b_1$$

$$a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2j}x_j + \dots + a_{2n}x_n = b_2$$

$$a_{i1}x_1 + a_{i2}x_2 + \dots + a_{ij}x_j + \dots + a_{in}x_n = b_i$$

$$a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mj}x_j + \dots + a_{mn}x_n = b_m$$

мында a_{ij}, b_i ($i=1, m, j=1, n$)

a_{ij} -белгисиздердин алдындагы коэффициенттер;

b_i -баш мүчөлөр деп аталат.

1-системаны математикалык символдорун негизинде төмөнкүдөй көрүнүштө жазсак болот:

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j = b_i \quad (i=1, n)$$

1) системанын чечими деп $x_1=k_1, x_2=k_2 \dots x_n=k_n$ сандарынын теңдемеге белгисиздердин ордуна койгондо, аны туура $=k$ га айландырган сандардын көптүгүн айтабыз.

Тендемелер системасы биригиши деп аталат, эгерде алар жок дегенде бир чечимге ээ болсо, бирда чечимге ээ болбосо анда ал система биргелешпеге деп аталат.

Эгерде биргелешкен теңдемелер системасы жалгыз чечимге ээ болсо аныкталган, калган учурда аныкталбаган деп аталат.

$$\begin{cases} x_1 + x_2 = 5 \\ x_1 - x_2 = 5 \end{cases} \quad \text{бул система биргелешкен аныкталган.}$$

$$\begin{cases} x_1 + 2x_2 = 15 \\ 3x_1 + x_2 = 10 \end{cases} \quad \text{биргелешпеген.}$$

$$\begin{cases} 3x_1 + x_2 = 30 \\ 6x_1 + 2x_2 = 60 \end{cases} \quad \text{бул система биргелешкен, бирок анык эмес.}$$

Мисалдарды чыгарууда ынгайлуу болушу учун 1-системаны матрицалык формада жазып алалы. Белгисиздердин коэффициенттерин A деп башкача айтканда

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}$$

$$X = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix} \quad B = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_n \end{pmatrix}$$

Деп алабыз.

Мында А негизги матрица,х-белгисиз мамыча матрицасы,В-бош мучолуу мамыча матрица, Мында А матрицасынын мамычаларынын саны Х-матрицасынын жолчолорунун санына барабар болот.Ошондуктан $A \cdot X = B$ табабыз.

$$A \cdot X = \begin{pmatrix} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n \\ \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n \end{pmatrix}$$

Бул мамыча матрица 1-системанын сол жагында берет. Матрицанын барабардыгын аныктоосун негизинде 2-система матрицалык учурда аныкталбаган деп аталат.

Формада жазабыз $AX=B$

Эми биз n белгисиздуу n-тендемелер системасын чечуунун жолдорун карайбыз:

1.Крамердин формуласын колдонуп n-белгисиздуу тендемелер системасын чыгаруу.

2.Тескери матрица методу менен n-белгисиздуу тендемелер системасын чыгаруу.

3.Гаустун методу менен n-белгисиздуу тендемелер системасын чыгаруу.

Тендемелер системасы экономикалык маселелерди чечуудо, изилдоодо, башкача айтканда жекече проблемаларды изилдоодо негизги апарат болот.

1)тендемелер системасынын чечими деп

$$x_1 = \alpha_1, x_2 = \alpha_2, \dots, x_n = \alpha_n \text{ сандардын коптугун айтабыз.}$$

Эгерде алар 1)системадагы белгисиздердин ордуна койгондо ар бир тендеменин туура бирдейликке $n=m$ айланса 1-Крамердин методу менен чыгарсак Крамердин теоремасынын негизинде системанын аныктагычын тузобуз башкача айтканда

$$\Delta |a_{ij}| \quad i=j=\overline{1, n}$$

1-системаны чыгаруу учун Крамердин эрежесинен пайдаланабыз . $m=n$ болгондо Δ_j матрицанын аныктагычынын j-мамычасын элементтерин тиешелеш турдо бош мучонун элементтери менен алмаштырганда алынган аныктагыч болсун.Анда $\Delta \neq 0$ болсо,1-тендемелер системасынын чечими томонку формула менен аныкталат жана ал биро гана болот.

$x_j = \frac{\Delta_j}{\Delta} \quad j=\overline{1,n}$ бул Крамердин формуласы деп аталат

М: системанын чечимин тапкыла

$$\begin{cases} 2x+3y-z=4 \\ x+y+3z=5 \\ 3x-4y+z=0 \end{cases} \quad \Delta = \begin{vmatrix} 2 & 3 & -1 \\ 1 & 1 & 3 \\ 3 & -4 & 1 \end{vmatrix} = 4 + 0 + 20 - 0 + 48 - 15 = 57$$

$$\Delta_x = \begin{vmatrix} 4 & 3 & -1 \\ 5 & 1 & 3 \\ 0 & -4 & 1 \end{vmatrix} = 4 + 0 + 20 - 0 + 48 - 15 = 57$$

$$\Delta_y = \begin{vmatrix} 2 & 4 & -1 \\ 1 & 5 & 3 \\ 3 & 0 & 1 \end{vmatrix} = 10 + 36 + 0 + 15 - 0 - 4 = 57$$

$$\Delta_z = \begin{vmatrix} 2 & 3 & 4 \\ 1 & 1 & 5 \\ 3 & -4 & 0 \end{vmatrix} = 0 + 45 - 16 - 12 + 40 - 0 = 57$$

$$x = \frac{\Delta_x}{\Delta} = \frac{57}{57} = 1$$

$$y = \frac{\Delta_y}{\Delta} = \frac{57}{57} = 1$$

$$z = \frac{\Delta_z}{\Delta} = \frac{57}{57} = 1$$

Теңдемелерди чыгаруудагы тескери матрица методу

1) системанын белгисиздигинин саны теңдеменин санына барабар (=) болсун, б.а.

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1$$

$$a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2$$

$$a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n = b_n$$

Системанын негизги матрицасы $\Delta \neq 0$ анда, (1a) системасынын негизги матрицасынын тескери матрицасы жашайт. Δ^{-1}

1) системаны матрицалык формада жазып, аны сол жакта Δ^{-1} көбөйтүп, (1a) системанын чечимин алабыз:

$\Delta x = B \dots \Delta^{-1} \Delta x = \Delta^{-1} B$ бул метод менен негизги матрицанын тартиби чоң болгондо системаны чыгаруу татаал болуп калат. Эгерде (1a) система теңдемелердин саны n болсо, анда Крамердин методу менен тескери матрица методу менен системанын чечимин толук убакытты талап кылат. Эгерде бул эки метод менен (1a) системасынын $m=n$ болгон учурда анын чечимдерин табуу үчүн $n^2n!$

ортосундагы амалдарды аткаруу керек болот. Эгерде $n=5$ болсо 3000 амал аткаруу керек болот.

Ошондуктан (1) теңдемелер системасын чыгарууда ыңгайлуу Гаустун методу болот. Гаустун методу менен тескери матрицаны табууга да болот.

Адабияттар:

1. Абдыкадыров К.Ж. Жогорку математика. – Бишкек: Билим, 2015.
2. Абдылдаев А.А. Сызыктуу алгебра жана аналитикалык геометрия. – Бишкек, 2018.
3. Бектенов Т.Б. Жогорку математиканын элементтери. – Бишкек: Айат, 2016.
4. Иманалиев К.И. Жогорку математика: теңдемелер системалары. – Ош, 2017.
5. Антонов Н.С., Фомин С.В. Элементы линейной алгебры и аналитической геометрии. – М.: Наука, 2014.
6. Беклемишев Д.В. Линейная алгебра и аналитическая геометрия. – М.: Физматлит, 2012.
7. Кострикин А.И. Введение в алгебру. – М.: Наука, 2013.
8. Крейн С.Г. Линейные уравнения и их приложения. – М.: Высшая школа, 2011.
9. Теңдемелер системасын чыгаруу методдору боюнча
10. Гантмахер Ф.Р. Теория матриц. – М.: Физматлит, 2010.
11. Самарский А.А., Гулин А.В. Численные методы. – М.: Наука, 2015.

*Досалиева К.А., преподаватель
МНУ им.К.Ш.Токтомаматова
Нармырзаева Г.А., преподаватель
МНУ им.К.Ш.Токтомаматова
Досалиев Э.Б., магистрант
МНУ им.К.Ш.Токтомаматова*

ПРАВОВЫЕ И ЭТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПРИ ОКАЗАНИИ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

Аннотация

В данной статье дается анализ правовым и этическим принципам при оказании медицинской помощи в чрезвычайных ситуациях, возникающие вследствие стихийных бедствий, катаклизмов, техногенных катастроф, которые имеют место быть в результате человеческой деятельности и небрежного отношения людей к природе.

Ключевые слова: право, этические принципы, медицинская помощь, чрезвычайные обстоятельства.

ӨЗГӨЧӨ КЫРДААЛДАРДА МЕДИЦИНАЛЫК ЖАРДАМ КӨРСӨТҮҮДӨГҮ УКУКТУК ЖАНА ЭТИКАЛЫК ПРИНЦИПТЕР

Аннотация

Бул макалада адамдын аракетинин жана адамдардын жаратылышка этиятсыз мамилесинин натыйжасында келип чыккан табигый кырсыктардан, катаклизмдерден, техногендик кырсыктардан келип чыккан өзгөчө кырдаалдарда медициналык жардам көрсөтүүдөгү укуктук жана этикалык принциптерге талдоо берилген.

Негизги сөздөр: мыйзам, этикалык принциптер, медициналык жардам, өзгөчө кырдаал.

LEGAL AND ETHICAL PRINCIPLES IN THE PROVISION OF MEDICAL CARE IN EMERGENCY SITUATIONS

Annotation

This article provides an analysis of the legal and ethical principles in the provision of medical care in emergency situations arising from natural disasters, cataclysms, man-made disasters that occur as a result of human activity and careless attitude of people to nature.

Key words: law, ethical principles, medical care, emergency.

Наступивший XXI век для человечества оказался насыщенным на разного рода несчастий и бед. Катаклизмы, техногенные катастрофы снова и снова будоражат наше внимание и лишают спокойствия все человечество.

К сожалению, отмечается тенденция постепенного увеличивающегося роста числа чрезвычайных ситуаций. Удручающим в этом является то, что развитие научно-технического прогресса человечества постепенно привело к тому, что увеличивается число так называемых, техногенных катастроф. Техногенные катастрофы - это катастрофы, вызванные человеческой деятельностью и связанные с техническими, промышленными или технологическими процессами. Они могут происходить в различных сферах, включая промышленность, транспорт, энергетику, химическую промышленность, ядерную энергетику и другие отрасли.

Некоторые примеры техногенных катастроф включают взрывы промышленных объектов, аварии на ядерных электростанциях, разливы нефти, химические аварии, авиационные катастрофы, железнодорожные аварии и другие подобные события. Техногенные катастрофы могут иметь серьезные последствия для окружающей среды, экономики, здоровья и безопасности людей. Они могут привести к гибели людей, травмам, разрушению инфраструктуры, загрязнению окружающей среды и длительным, пагубным последствиям для общества.

Предупреждение техногенных катастроф, разработка эффективных систем безопасности, а также готовность к управлению и митигации последствий таких катастроф являются важными задачами для общества, правительств и соответствующих организаций.

Различные виды катастроф имеют непредвиденный характер происхождения. Вдруг и сразу требуется срочная и неотложная помощь специально обученных и подготовленных специалистов при массовых потерях ресурсов, материальных и человеческих.

Возникновению на определенной территории непредвиденных обстоятельств, вызванные стихийными и природными катаклизмами, катастрофами и авариями, которые повлекли за собой масштабные потери человеческих и материальных ресурсов принято давать определение чрезвычайных ситуаций.

Вовремя оказанная первая медицинская помощь пострадавшим при чрезвычайных ситуациях может спасти жизнь многим людям и с наименьшими потерями устранить все возникшие тяжелые последствия. Оказание своевременной помощи, в том числе и медицинской, при чрезвычайных ситуациях осуществляется при общем взаимодействии всех стран через подготовленных специалистов, в частности – медиков.

В чем же заключается сложность оказания медицинской помощи при чрезвычайных ситуациях? Самая главная задача в том, чтобы требуемая в определенной, конкретной ситуации медицинская помощь была оказана оперативно и своевременно, т.е. максимально быстро и эффективно. Обстоятельства при оказании этой помощи могут быть не комфортными, т.е. при отсутствии элементарных условий, а порою даже, наличие обстоятельств, угрожающих для здоровья и жизни самих оказывающих помощь подготовленных и квалифицированных в этой области специалистов.

От того, насколько слажены и гармоничны будут действия в первую очередь медицинских работников по оказанию необходимой медицинской помощи, от их профессиональных знаний и навыков, от уровня их компетентности, умения максимально взаимодействовать с пострадавшими людьми, вышеуказанных, нестандартных ситуациях зависят масштабы причиненного ущерба различным ресурсам, в том числе человеческим и материальным.

Оказание первой медицинской помощи при возникновении чрезвычайных ситуаций является наиболее значимым, но не единственным видом

гуманитарной помощи Людям, пострадавшим от разного рода чрезвычайных ситуаций также предоставляется гуманитарная помощь, которая выражается в материальных ресурсах, необходимых для создания элементарных жизнеподдерживающих условий.

В этих целях, организациями для штата сотрудников разрабатываются моральные кодексы поведения. Оказываемая помощь пострадавшим гражданам в чрезвычайных ситуациях, должна быть с учетом их идентичности, ведь по своей сути, они являются представителями различных этнических и религиозных групп, поэтому в некоторых случаях сложно применять разработанные ранее правила. Возникает необходимость в разработке определенных навыков в сочетании неспецифических ситуаций с особенностями различных культурных регионов всего мира. Медицинская помощь, оказываемая лечащим врачом, представляет с собой искусство в сочетании логического развития болезни с действиями лекарственных средств и индивидуальными особенностями конкретного пациента.

В международных правовых актах современности, таких как “Конвенция о правах и свободах человека” и “Всеобщей декларации прав человека” красной нитью проходит основная идея – почтение к общечеловеческим ценностям. Права человека, изложенные в этих документах, необходимы к соблюдению не только в мирное время, но и в условиях чрезвычайных ситуаций. При возникновении которых, пострадавшей стороне предоставляется гуманитарная помощь. Иногда, прибывшие на место спасатели, не зная культурно-этнических, духовных и моральных ценностей жителей пострадавших регионов, не произвольно могут ущемить их достоинство. Для этих целей, специалистам необходимо при оказании срочной и неотложной помощи нуждающимся представителям многочисленных религий и конфессий учитывать общепринятое морально-этические нормы в медицине.

При лечении больных граждан в нестандартных ситуациях, в соответствии с нормами морали, необходимо установление допустимой грани врачебного вмешательства. В ситуации, когда люди, нуждающиеся во врачебной помощи попадают в бессознательное состояние, окончательное решение о предоставлении им той самой помощи отводится к консультирующим врачам. При отсутствии таковых, эта ответственность ложится на дежурного врача при обязательном оповещении им родственников больного. В экстремальных обстоятельствах, при установлении медицинским работником верного метода лечения, результат может быть положительный, однако, если данные мероприятия явились причиной ущемления духовных и моральных ценностей, может возникнуть сомнение в их надобности.

В соответствии с рассматриваемыми и вышеизложенными фактами, оказание медицинской помощи при чрезвычайных ситуациях должно основываться на высоких этических и правовых принципах, которые включают:

1. Принцип бенефициенции (принцип благоустроительства) медицинский работник должен действовать в наилучших интересах пациента, оказывая

максимально возможную помощь, которая может улучшить его здоровье и благополучие.

2.Принцип невреждительности (принцип неущербности) - медицинский работник должен стараться не наносить вреда пациенту и не причинять ему дополнительные проблемы или ухудшать его состояние здоровья.

3.Принцип справедливости (принцип правдивости) - медицинский работник должен обеспечивать справедливый доступ к медицинской помощи для всех пациентов, независимо от их положения в обществе, социального статуса, расы, пола, возраста, вероисповедания и т.д.

4.Принцип конфиденциальности - медицинский работник должен сохранять конфиденциальность информации, полученной во время лечения пациента, и не разглашать ее без его согласия или без необходимости.

5.Принцип уважения к автономии пациента - медицинский работник должен уважать право пациента на самоопределение, принятие своих решений и участие в процессе принятия решений, связанных с его здоровьем.

Эти принципы являются основой медицинской этики и помогают медицинским работникам принимать решения и оказывать помощь, которые наилучшим образом соответствуют интересам и потребностям пациента.

Соблюдение правовых и этических принципов при оказании медицинской помощи в чрезвычайных ситуациях, к сожалению, имели место быть при недавних печальных событиях. 06.02.2023 года в 4 часа 17минут утра на юго-востоке Турции произошло землетрясение амплитудой 7,7 баллов. В то роковое утро, граждане мирно отдыхали в своих домах и даже не подзревали, какие страшные мгновения им придется пережить, а для многих ,к сожалению они стали последними. Многочисленные разрушенные здания свидетельствовали о том, что основной ресурс, который понес огромные потери, был человеческий. С болью в сердце мы слышали сводки с мест чрезвычайных событий. Поступившая информация свидетельствовала о том, что землетрясение затронуло 10 провинций Турции и несколько городов многострадальной Сирии. Сейсмологические центры по всему миру оценили землетрясение как “уничтожающее”, которое было самым сильным из когда-либо зарегистрированных в восточной части Средиземного моря. Первыми, кто поспешили на помощь пострадавшим были военные, медики и сотрудники МЧС. Разрушенные населенные пункты нужно было взять под контроль государства, для того чтобы предотвратить мародерство и определив масштабы, оперативно разработать план совместных действий. Одновременно с ними из ближайших, не пострадавших городов и провинций, Турции, а также других стран со всего мира, всех тех, кто не остался равнодушными потянулись простые люди, которые записывались волонтерами в благотворительные организации.для оказания первостепенной помощи жертвам и пострадавшим от страшного природного катаклизма.

Наше государство и кыргызский народ, конечно же не остались в стороне от большой беды, который настиг братский народ Турции. Незамедлительно в Турцию вылетел борт с отрядом спасателей, полностью подготовленных к

операции по ликвидации последствий землетрясения. Они были в полной мере обеспечены средствами связи, медикаментами, оборудованием, средствами малой механизации, необходимой для спасательных операций. В состав той команды входили опытные спасатели, имевшие опыт участия в ликвидации последствий и в других стихийных бедствиях, а также медицинские работники и психологи. В результате слаженных действий в тягостное время, в турецкой провинции Кахраман-Мараш вырос целый юрточный лагерь, который кыргызский народ преподнес в дар братскому народу. Посольство Кыргызстана совместно с Генеральным консульством в Анталии и Стамбуле проводили работу с компетентными органами Турции по уточнению данных о жертвах и пострадавших в результате землетрясения, в том числе и среди наших соотечественников, был сформирован круглосуточный оперативный штаб для мониторинга ситуации и для оказания консультативно-правовой помощи местным жителям и гражданам кыргызстана, помимо этого, функционировали телефоны горячей линии, по которым граждане нашей страны, проживающие в Турции, могли обратиться за помощью или консультацией к компетентным в этой области специалистам. Тяжелая утрата, которую понес народ Турции с болью в сердце отозвалась в каждом кыргызстанце. Граждане оказывали посильную финансовую и гуманитарную помощь.

В заключение хотелось бы отметить, что данная статья о правовых и этических принципах при оказании медицинской помощи в чрезвычайных ситуациях подчеркивает важность соблюдения и учета этих принципов при принятии решений в сложных условиях. Катастрофические события и экстренные ситуации ставят перед медицинскими работниками особые вызовы, требующие балансирования между этикой, законом и неотложными потребностями пациентов. Медицинский персонал должен быть готов к подобным ситуациям, обладать знаниями о правовых рамках и этических принципах, а также уметь применять их в практике. Обучение и тренинги в этой области играют важную роль в подготовке медицинского персонала к эффективному решению моральных и юридических дилемм, с которыми они могут столкнуться. Однако, следует отметить, что правовые и этические аспекты медицинской помощи в чрезвычайных ситуациях являются динамичными и могут различаться в разных странах и контекстах. Поэтому необходимо постоянно обновлять знания и быть гибкими в применении этих принципов. В целом, соблюдение правовых и этических принципов при оказании медицинской помощи в чрезвычайных ситуациях является фундаментальным для обеспечения наилучшего уровня заботы о пациентах в экстренных условиях. Ответственность медицинского сообщества заключается в постоянном обсуждении и улучшении практик, чтобы гарантировать эффективность, справедливость и уважение прав и достоинства всех пациентов, даже в самых сложных обстоятельствах.

Литература:

1.Доника А.Д., Еремина М.В. Этические аттитюды профессиональной группы врачей // Биоэтика. 2009. № 2 (6). С.45-46.

2.Доника А.Д. Профессиональный онтогенез: медико-социологические и психолого-этические проблемы врачебной деятельности. Москва. Изд-во «Академия естествознания». 2010. С. 153-155.

3.Пономаренко В.А. Экстремальность и проблема отношения к профессиональной деятельности и к профессиональной жизнедеятельности // Мир психологии. 2006. № 4. С.38-46.

4.Бут-Гусейнов, Я. А., Писаренко, Г. С., & Котельников, Г. П. 2014. Медицинская этика. Медицина экстремальных ситуаций. ГЭОТАР-Медиа.

5.Костылева, И. В. (2016). Этические проблемы медицины при чрезвычайных ситуациях. Медицинский алфавит, (2), 28-31.

6.Лыгостев, А. В., & Хабибуллин, Р. М. 2014. Правовые аспекты медицинской помощи при массовых бедствиях. Медицинское право, (1), 60-63.

7.Магомедов, М. А., & Бут-Гусейнов, Я. А. 2017. Этика и право медицинской помощи в чрезвычайных ситуациях. Право и здравоохранение, (3), 26-30.

Шерипбаев А.Р., улук окутуучу
Б. Осмонов атындагы ЖАМУ

С.КАРАЛАЕВ МЕНЕН Ж.МАМАЙДЫН “СЕМЕТЕЙ” ЭПОСТОРУНДА МЕТАФОРАНЫ КОЛДОНУУ

Аннотация

Макалада С.Каралаев менен Ж. Мамайдын “Семетейлеринде” троптун негизги түрү катары метафора арбын пайдалангандыгын жана эки айтуучуда да ар түрдүү лексикалык бирдиктер аркылуу кездешери, алардын айырмачылыктары, жалпылыктары талдоого алынды.

Негизги сөздөр: метафора, троп жана анын түрлөрү, көркөм чыгарма, салыштыруу, эмоционалдуу, экспрессивдүү, метафораланган, образдуулук ж.б.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТАФОРЫ В ЭПОСЕ “СЕМЕТЕЙ” С.КАРАЛАЕВА И ДЖ.МАМАЯ

Аннотация

В статье анализировались различия и сходства, использование лексических единиц и метафор в качестве основного тропа в эпосе “Семетей” С. Каралаева и Дж. Мамаи.

Ключевые слова: метафора, троп и его виды, художественное произведение, сравнение, эмоциональный, экспрессивный, метафоризированный, образный и др.

USE OF METAPHOR IN THE EPOS “SEMETEY” BY S.KARALAEV AND DJ. MAMAY

Annotation

The article analyzes the differences and similarities, the use of lexical units and metaphors as the main trope in the epic "Semetey" by S. Karalaev and Dzhusup Mamai.

Key words: metaphor, trope and its types, work of art, comparison, emotional, expressive, metaphorized, figurative etc.

Метафора нерселерди, кубулуштарды, кыймыл-аракетти башка бир окшош нерсеге, кубулушка, кыймыл-аракетке ооштуруп, ошого өткөрүп көрсөтүүчү троптун түрү болуп саналат. Ал троптун башка түрлөрүнө салыштырмалуу сүрөттөлүп жаткан нерсе, кубулуштардын бардык өзгөчөлүктөрүн көрсөтө алгандыгы менен айырмаланат, башкача айтканда, сүрөттөлүп, баяндалып жаткан нерсенин, кубулуштун, аракеттин сырткы көрүнүшү менен элесин жана мазмундук өзгөчөлүгүн образдуу чагылдырууга ылайыктуу, анткени метафора ар кандай түшүнүктү башка аталыш аркылуу аңсезимге чагылдырат. Метафораланган тилдик бирдиктер кептин кайсы стилинде болбосун, ийкемдүүлүгү, образдуулугу жана эстетикалуулугу жагынан ошол стилди тейлөөгө абдан ыңгайлашкан. Троптун бул түрүнүн мындай касиетте болушу анын "эки пландуу - материалдык жана эстетикалык мазмунду өз ичине камтыган семантикалык-стилистикалык кубулуш" экендиги менен шартталган.

Метафора бардык көркөм чыгармалардай эле кыргыз адабиятында да кеңири таралган. Өзгөчө фольклордук чыгармалардын ичинен эпостордо көп пайдаланылган көркөм сөз каражаты.

Абайлагын, арстандар,
Айта турган кеп ушу.

Алдыртан бизге сөз кылып,
Угузбаптыр бадирек,
Барабыз деп кең-Колго
Туйгузбаптыр бадирек.
Айкөлдөн калган ал коргон,
Семетей баатыр ээ болгон. [1. 538-б.]

Бул саптардагы арстандар, бадирек, айкөлдөн деген метафоралар жогоруда биз айткандардын мисалы боло алат. Биз талдоого алып жаткан Жусуп Мамай менен С.Каралаевдин "Семетейлеринде" пайдаланылган метафоралардын өзгөчөлүктөрү менен жалпылыктары бар экендигин изилдөөбүз көрсөттү.

Албетте, троптун бардык түрлөрү сыяктуу эле метафора көркөм чыгармада катышкан бардык нерселерди, кубулуштарды, көрүнүш менен окуяларды сүрөттөөдө жана баяндоодо аларды элестүү, эмоционалдуу көрсөтүү касиетине ээ. Мисалы, Жусуп Мамай Жакыптын Каныкейге ачуусунун келгенин жөн эле ачуусу келди же жини келди дебестен:

Ал ангыча болбоду,
Жакып хандын ичине

Жыйылып шайтан толгон [1. 538-б.] - деп, метафора аркылуу берүү менен Жакыптын ачуусунун келгенин чегинен ашыра көрсөтө алган. Жусуп Мамай ачуусу келүү, жини келүү түшүнүгүн көпчүлүк учурда ичине шайтан толуу метафорасы менен берет. Мисалы, Каныкей менен Чыйырды Семетейди Букарга алып качып баратканда, аларга жолуккан бала Каныкейдин ким экендигин билип, Темирканга кабар айтууга барат да, ордого уруксатсыз киргенин көргөн Темирканга Жусуп Мамай:

Мына ошондо Темиркан,
Шайтаны ичке толду эми.
Сакчылары баланы

Сабай турган болду эми [1. 538-б.] ,- деген мүнөздөмө берет. Бул жерде да Жусуп Мамай ачуусу келди, жини келди деген түшүнүктү шайтаны ичине толду деген метафора аркылуу экспрессивдүү берүүгө жетишкен. Мындан башка учурларда да бул метафораны пайдаланган учурлары аз эмес.

"Семетейдин" салыштырылып жаткан варианттарында семетейчилер тарабынан метафоралар айбанаттарды атаган лексикалык бирдиктер аркылуу туюнтулганда, айбанаттардын сапатына ылайыкталган. Мисалы, баатыр, эч нерседен тайманбаган каармандар үчүн арстан, жолборс, көкжал, туйгун сөздөрү метафоралык милдет аткаrsa, терс каармандарды туюнтуу үчүн чочко, ит сыяктуу лексикалык бирдиктер метафора катары кабыл алынган. Мисалы, Саякбай Каралаев Жакып, Абыке, Көбөштер үчүн:

Кечээ берен Манас өлгөндө,
Бейпайды энең көргөндө,
Бейли кеткен кезек ит,
Беренден калган сан дүйнө,

Бет-бетинен бөлгөндө [2. 99-б.], - деген саптарда биз белгилеген сөздү метафора катары пайдаланат, ал эми Жусуп Мамай да терс каармандарга карата,

тагыраак айтканда, Канчоро жана анын жан- жөкөрлөрүнүн атын атабастан, аларды ит деген метафора аркылуу төмөндө:

Муңканып карап турганда,
Канчоронун иттери,
Капыстан чыга келгени,

Байлап алып кеткени [1. 686-б.] деп, алардын кылык- жоругун, дегеле аларга тиешелүү сапаттарды ит метафорасынын семантикасына сыйдырган.

Бел түшүнүгү адамдын мүчөсүн эле билдирбестен, бүт дененин таяныч күчүн, кыймыл-аракеттин ийкемдүүлүгүн да билдирет. Мына ошого байланыштуу өйдөдө өбөк, ылдыйда жөлөк болуу түшүнүгүн көпчүлүк учурда бел лексикалык бирдиги аркылуу туюнтуу сүйлөшүү, көркөм жана публицистикалык стилдин айрым подстилдеринин тексттеринде метафоралык ыкмада пайдалана беришет. Салыштырылып жаткан үчилтиктин варианттарында да метафораланган бул сөз жогорудагы мааниде кеңири колдонулганын төмөнкү мисалдардан көрүүгө болот: Берен эжем долунун, Бел байлаган бели жок. [2. 103-б.]

Бул үзүндү С. Каралаевдин "Семетейинен" алынды. Каныкейдин Тайторуну төлгө катары чапканын уккан Ысмайыл Семетейди Каныкейге тукуруп жөнөткөндө, Семетей Каныкейге боору ачып, өзү менен кошо жүргөн алтымыш балбанына айткан сөзүндө Семетейдин Каныкейге болгон боор толгоосун эмоционалдуу да, экспрессивдүү да берүүдө семетейчи бул метафораны эффективдүү, орундуу иштеткен. Бул жерде адамдын таяныч мүчөсү катары эмес, таянар адамдары, тагыраак айтканда, бел болуучу Манасы, же баласы жок деген мааниде айтылып жатат.

Ал эми ушул эле метафораны Жусуп Мамай Чыңкожо чалгынга чыгар алдында Толтой Манас, анын эрдиги тууралуу, Акун ханга Көкөтөйдүн ашынан кийин бел куда түшкөнү жөнүндө эскерип келип, мурун айтканына көнүп жаткан Айчүрөктүн эми Чыңкожо менен Толтойго карата "жүргүзүп жаткан жаны саясатынын" себеби:

Белсинип чыккан Семетей, Белин таап алганбы? [1. 507-б.] - болуп жүрбөсүн деген кыялда акыл салат. Бул жерде Жусуп Мамай бул метафораны таянар күч, женилбес күч, Айчүрөктү жөн эле бере койбой турган Семетейдин күчү тууралуу түшүнүк үчүн колдонуп жатат.

Баш сөзү - адамдын органынын эң негизгиси. Анын кызматы адамдын бардык мүчөлөрүн башкарууга шартталган. Бул түшүнүк биз сөз кылып жаткан семетейчилер тарабынан башчы, жетекчи, бир элдин бийлик ээси маанисине ооштурулуп метафораланган:

Бала жолборс эр немең,
Арак ичип мас болгон.

Көп ногойго баш болгон. [1. 499-б.] Жусуп Мамайдын "Семетейинен" алынган бул строфада бала жолборс жана баш метафоралары бар. Биринчиси, баатыр, эр жүрөк маанисинде, ал эми экинчиси элдин башчысы, бийлик ээси түшүнүгүн билдирет.

Метафора элестүүлүгү жана эмоционалдуулугу менен өзгөчөлөнгөндүгүн Жусуп Мамайдын Жакыптын жана анын уулдары Абыке менен Көбөштүн кордугунан жапа чеккен Каныкей менен Чыйырдынын абалын сүрөттөөдөгү:

Укмушту Жакып баштады,

Улутуп эки зайыпты,

Өз журтуна таштады - деген саптардагы **улутуп** деген метафорасынан көрүүгө болот.

Ж.Мамайдын вариантындагы метафора тууралуу кытайлык изилдөөчүлөр: “Манас” эпосундагы метафора сөздөр мол ички мааниге ее болгондуктан ебегейсиз кеңируу мумкунчулугунө ее болуп. Бизди кеңири ой толгоо өрүшү менен камдайт. Манас жана анын урпактарына көптөгөн метафораларды, окшотууларды жумшаган болуп, угармандардын идеясын бир турдуу символдук маанилерге толгон башталгыч доордун миф дуйносунө жетелеп кирип, ошону менен епостоку кейипкерлердин образынын адепки карапайымдыкта, жандуу ары терең болуусун ең жогору чекке жеткирген” [3. 174-б.] (орфографиясы сакталды) – дейт. Ошондой эле Жусуп Мамайдын абалдык жана кыймыл-аракеттик метафораларды көбүрөөк иштеткенин белгилөөгө туура келет. Мисалы:

Абыкени **аймады**,

Жакып ханды **жалмады**, - деген сыяктуу метафоралары да биз айткан принципте пайдаланылган метафоралар дегенге толук негиз бар. Мындан сырткары, биз буга чейин Жусуп Мамайдын жазгыч манасчы (семетейчи) болгонуна байланыштуу, троптун түрлөрүн уюштурууда (айрыкча бүтүндөй строфаны метафоризациялоо) Жусуп Мамай профессионалдык поэзиянын деңгээлине жеткирген учурлары аз эмес. "Семетей" эпосунун финалында:

Заркырап улуп тоо жели,

Саткынды каргап заар чачты.

Коңур күз болбой жалбырак,

Сабалып түшүп жер жапты, - [1. 485-б.]

же:

Кайгынын кара булуту,

Канаттуу тулпар миниптир.

Кара ниет Канчоро Канжарлап элди кириптир, - [1. 486-б.] деген строфалар биз айткан ойдун ачык далили боло алат.

Жыйынтыктап айтканда, эки манасчы (семетейчи) "Семетейлеринде" троптун татаал түрүнө кирген метафораны колдонуудагы башкы айырмачылыгы метафораны бири элдик оозеки чыгармачылыктын традициясында пайдаланса, экинчиси (Жусуп Мамай) фольклордун жана профессионалдык поэзиянын үлгүсүндө уюштурганын (бүтүндөй саптарды метафоралаганын) белгилеп, Саякбай Каралаевден Жусуп Мамай мына ушул жагы менен айырмаланганын, экинчиден, Жусуп Мамай **кыймыл-аракетти** жана абалды көбүрөөк метафоралаганы байкалды.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Жусуп Мамай. “Манас”. Бейжиң. Шинжаң эл басмасы, 2012. 1875 б.
- 2.Каралаев С. II китеп. –Ф.: “Адабият”, 1989. 374 б.
- 3.Токтобүбү Ысак кызы, Адыл Жуматурду уулу. Залкар манасчы 4.Жүсүп Мамай. Бейжиң. Улуттар басмасы, 2007. 366 б.

*Эгембердиева А.Д., б.и.к., доцент
Б. Осмонов атындагы ЖАМУ
Абдыматунова Д.З., ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

СУУ БУЛГАНЫШЫНЫН КӨЙГӨЙҮ ЖАНА АНЫ ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ (МАЙЛУУ-СУУ ШААРЫНЫН ДАРЫЯСЫНЫН МИСАЛЫНДА)

Аннотация

Бул макала жер планетасынын суу ресурстарынын булганышынын жана проблемаларына арналган. Суунун булганышы-бул жыл сайын күч алып келе жаткан глобалдык экологиялык көйгөй. Жакында жердин суу ресурсу тартыш болуп калышы мүмкүн. Мындай кырсыктын себептеринин бири — деңиздердин жана океандардын желим таштандылар жана уулуу заттар менен булганышы.

Түйүндүү сөздөр: таштанды, экология, булгануу, жаратылыш, жаныбарлар, адам, өндүрүш, саркынды суулар, мунай, микроорганизмдер, өзүн-өзү тазалоо, суу.

ПРОБЛЕМА ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОДНОЙ СРЕДЫ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕКИ Г.МАЙЛУУ-СУУ)

Аннотация

Данная статья посвящается проблематике загрязнения и засорения водных ресурсов планеты земля. Загрязнение воды — это глобальная экологическая проблема, которая набирает обороты с каждым годом. Водный ресурс Земли скоро может стать дефицитным. И одна из причин такой катастрофы - загрязнение морей и океанов пластиковым мусором, отходами и токсичными веществами.

Ключевые слова: мусор, экология, загрязнение, засорение, природа, животные, человек, производство, сточные воды, нефть, микроорганизмы, самоочищение, вода.

THE PROBLEM OF WATER POLLUTION AND WAYS TO SOLVE IT (BY THE EXAMPLE OF THE MAILUU-SUU RIVER)

Annotation

This article is devoted to the problems of pollution and contamination of water resources of the planet earth. Water pollution is a global environmental problem that is gaining momentum every year. The Earth's water resource may soon become scarce. And one of the reasons for such a catastrophe is the pollution of the seas and oceans with plastic garbage, waste and toxic substances.

Keywords: garbage, ecology, pollution, clogging, nature, animals, man, production, waste water, oil, microorganisms, self-purification, water.

Кеминде эки миң жыл бою суунун сапаты дайыма начарлап, булгануунун деңгээлине жетет, мында сууну ар кандай максаттарда пайдалануу өтө чектелген же суу адамдар үчүн зыяндуу болушу мүмкүн. Бул начарлоо дарыянын бассейниндеги социалдык-экономикалык өнүгүүгө байланыштуу, бирок булгоочу заттардын атмосфералык алыскы аралыкка ташылышы азыр бул көрүнүштү өзгөрттү: алыскы аймактар да кыйыр булганууга дуушар болушу мүмкүн. Орто кылымдагы отчеттор жана ашыкча шаарларда агып жаткан дарыялардагы калдыктарды, кирди жана жытты туура эмес алып салуу жана башка ушул сыяктуу көйгөйлөр шаардык суулардын булганышынын алгачкы көрүнүшү болгон. Биринчи жолу суунун сапаты менен адамдын ден соолугуна тийгизген таасиринин ортосундагы так себептик байланыш 1954-жылы Джон

Сноу Лондондогу холера эпидемиясынын белгилүү бир ичүүчү суу булагына тиешеси бар экенин байкаганда аныкталган [4, ГОСТ.67]. XX кылымдын ортосунан баштап жана өнөр жай өсүшүнүн тездеши менен бирге болуп, суунун булгануу проблемаларынын ар кандай түрлөрү тез этап менен өзгөрдү.

Учурда дүйнөдө адам калдыктары менен булганбаган Дарыялар аз. Агынды суулар менен айыл чарба жерлеринен жер семирткичтер жана пестициддер дарыяларга кирет. Ошондой эле, алар дренаж жана дренаждык арыктардан суу алышат. Айрым заводдор дарыяларга жана көлдөргө кир суу агымдарын агызышат. Дарыялардын жана көлдөрдүн сууларынын нитрат жер семирткичтери менен булганышы планетада дээрлик жума сайын өсүүдө. Тилекке каршы, эртең нитрат жер семирткичтерин колдонууга тыюу салынса дагы, кырдаал начарлай берет. Нитраттар акырындык менен, көп жылдар бою жер аркылуу дарыялардын же көлдөрдүн каналдарына агып келет. Саркынды суулар жана жер семирткичтер көлдөргө жана суу сактагычтарга кирип, дарыя фаунасын жана флорасын муунтуп турган Тина балырларынын өсүшүн шарттайт. Кырдаалды Жалпылап айтканда: өткөн көйгөйлөр (патогендер, кычкылтек балансы, эвтрофикация, оор металлдар) аң-сезимдүү, изилденген, алдын алуу боюнча зарыл чаралар аныкталган жана аздыр-көптүр колдонулат; бүгүнкү күндүн көйгөйлөрү башкача мүнөзгө ээ-бир жагынан салттуу чекит жана кеңири булгануу булактары (нитраттар) жана бардык жерде булгануу көйгөйлөрү (синтетикалык органикалык заттар), экинчи жагынан, глобалдык циклдер менен байланышкан "үчүнчү муун" көйгөйлөрү (кислота жамгыры, климаттын өзгөрүшү). Мурда өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгү суулардын булганышы негизинен тазаланбаган саркынды сууларды агызуудан болгон. Азыр бул көйгөйлөр өндүрүштүн кооптуу калдыктарын өндүрүүнүн жана айыл чарбасында пестициддерди колдонуунун тездик менен көбөйүшүнүн натыйжасында татаалдашууда. Чындыгында, бүгүнкү күндө кээ бир өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө, жок дегенде жаңы индустрияны өнүктүрүп жаткан суулардын булганышы өнүккөн өлкөлөргө караганда чоң көйгөй жаратат. Тилекке каршы, өнүгүп келе жаткан өлкөлөр булгануунун негизги булактарын көзөмөлдөөдөн артта калышты. Натыйжалардын бири катары, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө айлана-чөйрөнүн абалы дайыма начарлап баратат [2, эж.157]. Сууну булгаган көптөгөн микробдук агенттер, элементтер жана химиялык кошулмалар бар. Аларды төмөнкү категорияларга бөлүүгө болот: микроорганизмдер, биологиялык жол менен бузулууга жөндөмдүү органикалык бирикмелер, асма бөлүкчөлөр, нитраттар, туздар, оор металлдар, жер семирткичтер жана органикалык микро булгоочу заттар. Микроорганизмдер тузсуз сууларда көп кездешет, айрыкча тазаланбаган тиричилик агындылары менен булганган. Бул микроорганизмдерге патогендик бактериялар, вирустар, гельминттер, жөнөкөйлөр жана ичеги-карын ооруларына алып келүүчү бир нече татаал көп клеткалуу организмдер кирет. Башка организмдер, табияты боюнча, сезгич индивиддерди денеси суу менен байланышканда же ар кандай келип чыккан аэрозолдордогу сапатсыз суу тамчылары менен дем алганда жуктуруп алышат.

Табигый (аллохтондуу жер детриттери же суу өсүмдүктөрүнүн автохтондуу дебриси) же антропогендик (тиричилик, айыл чарба жана кээ бир өнөр жай калдыктары) органикалык заттар дарыянын нугунда аэробдук микроорганизмдер тарабынан ажырайт. Натыйжада, агынды суулар чыккан жерлерден дарыянын ылдый жагында кычкылтектин деңгээли төмөндөп, суунун сапатын жана суу биотасынын, айрыкча жогорку сапаттагы балыктын жашоосун начарлатат. Асма бөлүкчөлөр органикалык жана органикалык эмес булгануунун негизги компоненттеринин бири болуп саналат. Көпчүлүк уулуу оор металлдар, органикалык булгоочу заттар, козгогучтар жана фосфор сыяктуу азык заттар асма бөлүкчөлөрдө кездешет. Асма бөлүкчөлөр урбанизация жана жол куруу, токойлорду жок кылуу, казуу жана тоо-кен казып алуу, дарыяларды тереңдетүү, материктик эрозияга же табигый кырсыктарга байланыштуу табигый себептерден улам пайда болот. Нитраттардын концентрациясы (азот боюнча эсептелген) булганбаган жер үстүндөгү сууларда $<0,1$ ден 1 мг/лге чейин өзгөрөт, ошентип, 1 мг/лден жогору нитраттардын деңгээли коммуналдык агындыларды агызуу жана шаардык жана айыл чарба жаан-чачындарын жуу сыяктуу антропогендик таасирлерди көрсөтөт. Ичүүчү сууда нитраттардын жогорку концентрациясы ымыркайлардын жашоосунун биринчи айларында курч ууландуусуна алып келиши мүмкүн же улгайган адамдарда метагемоглобинемия деп аталган көрүнүштү жаратышы мүмкүн. Суунун туздалышына табигый шарттар, мисалы, суулардын туздуу топурактар менен геохимиялык өз ара аракетин же сугат менен айыл чарбасы, аралдардагы жана жээк зоналарындагы жер астындагы сууларды ашыкча соруудан улам деңиз суусунун интрузиясы, мунай балык уулоодон кийин өнөр жай калдыктарын жана туздуу эритмелерди жок кылуу, жолдордо муз жок кылуу, щелочтуу эритмелер жана агынды суулардын агышы себеп болушу мүмкүн.

Оор металлдар - коргошун, кадмий жана сымап - микро булгоочу заттардын катарына кирет жана өзгөчө көйгөй болуп саналат, анткени алардын туруктуулугу, Жогорку уулуулугу жана биоаккумулятивдик касиеттери менен адамдардын ден-соолугунда жана айлана-чөйрөдө өзгөчө роль ойнойт. Дайыма өнүгүп келе жаткан, агрессивдүү жана көп кырдуу булгануу сценарийи менен, суу ресурстарынын сапаты маселеси, айрыкча өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн урбанизацияланган аймактарында курч болуп калды. Суунун сапатын тийиштүү деңгээлде кармап турууга эки фактор тоскоол болууда: булгануунун негизги булактарына, өзгөчө өндүрүштүк булактарга каршы күрөшүү боюнча мажбурлоочу чаралардын ишке ашпай калышы жана санитардык тутумдардын жана таштандыларды тазалоо жана жок кылуунун заманбап стандарттарга ылайык келбеши. Булганган суудан патогендердин тамак сиңирүү трактына кирүүсүнөн пайда болгон оорулар дүйнөнүн бардык жеринде ден соолукка чоң таасир этет. "Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгү бардык оорулардын болжол менен 80% жана Өлүмдүн үчтөн биринен көбү булганган сууну ичүүдөн келип чыгат жана орточо эсеп менен ар бир адамдын жемиштүү убактысынын ондон бир бөлүгү сууга байланыштуу ооруларга берилет". Өнүгүшү сууга байланыштуу болгон оорулар өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө ымыркайлардын өлүмүнө чоң

салым кошкон оорулардын эң чоң өзүнчө категориясын түзөт. Бул категория чоңдордун өлүмүнө алып келген кургак учуктан кийинки экинчи категория (жылына миллион өлүм) [3, ход.98].

Сууда эриген химиялык заттар менен байланышкан ден - соолукка байланыштуу көйгөйлөр түздөн-түз ушул заттардын касиеттеринен келип чыгат узак убакытка чейин терс таасирин тийгизет; кумулятивдик уулуу касиетке ээ булгоочу заттар-оор металлдар жана айрым органикалык микро булгоочу заттар, канцерогендик заттар жана репродуктивдик жагымсыз кесепеттерге алып келип, өнүгүүгө таасир этиши мүмкүн болгон заттар өзгөчө мамилеге татыктуу. Сууда эриген башка заттар керектөө рационунун керектүү ингредиенттери болуп саналат жана буга карабастан, адамдын муктаждыктарына карата нейтралдуу. Айлана-чөйрөнүн булганышы таза суунун сапатына көп таасирин тийгизет, бул узак мөөнөттүү кесепеттерге алып келет. Жергиликтүү, мамлекеттик жана глобалдык масштабда суунун сапатынын начарлашынын башкы себептеринин бири-өнөр жайдын өнүгүшү, айыл чарбасынын интенсивдүү технологияларынын пайда болушу, калктын экспоненциалдуу өсүшү, ошондой эле он миндеген синтетикалык химиялык заттарды өндүрүү жана колдонуу. Суунун булганышынын негизги көйгөйү сууну реалдуу же пландуу пайдалануу менен байланыштуу.

Суунун булганышы жана суу менен камсыздоо Кыргыз Республикасындагы курчап турган чөйрөнүн негизги проблемалары болуп саналат. Биздин республикада ичүүчү суунун жалпы көлөмүнүн 90 пайызы жер астындагы булактардан алынат. Эриген мөңгүлөр жана кар өрөөндөргө жер астындагы жана жер үстүндөгү суу булактарын толтуруу үчүн агат. Бирок ичүүчү суу менен камсыздоо инфраструктурасы биздин өлкөдө өнүкпөгөн бойдон калууда. Бул айрыкча Кыргызстандын калкынын 60 пайызы жашаган жана иштеген айыл жерлерине тиешелүү. МЧКБДА белгиленгендей, айыл жергесинде суу менен камсыздоо системалары авариялык абалга келип, финансы каражаттарынын жоктугунан жана мамлекеттик оңдоо устаналарынын жабылышынан улам иштебей жатат. Мындай шартта, айыл калкы көбүнчө ачык булактардан жана сугат каналдарынан сууну колдонууга аргасыз болушат. Бул булактардан чыккан суу биологиялык жана химиялык параметрлерге байланыштуу учурдагы мамлекеттик стандарттарга жооп бербейт. Ачык булактардан жана ирригациялык каналдардан чыккан суу Кыргыз Республикасынын түштүк регионундагы өтө ысык климаттан улам микробиологиялык булганууга өтө жакын. Суунун сапатынын начарлашы өнөр жай жана муниципалдык булактардан суунун жетишсиз тазаланышынан, ошондой эле химиялык заттар жана мал чарбаларынын суюк калдыктары менен уруктанган сугат талааларынан агындылардан келип чыгат.

Майлуу-Суу дарыясы Майлуу-Суу шаарындагы суунун негизги булагы болуп саналат. Майлуу-Суу дарыясы Кыргызстандын түштүгүндөгү Жалал-Абад облусунун Ноокен району аркылуу 87 км агат. Майлуу - Суу дарыясынын жогорку бөлүгү Бабаштан тоосунун түштүк жана түштүк-батыш капталдарында жайгашкан жана дарыя негизинен эриген кар жана мөңгүлөрдүн эсебинен суу

запастарын толуктайт. Адатта, Майлуу-Суу дарыясы март-июль айларында толот; сел орто эсеп менен 176 күнгө созулат.

Майлуу-Суу шаарындагы жана коңшу айылдардагы абал жалпы республика туш болгон кырдаалга окшош. Майлуу-Суу дарыясындагы суунун сапаты дарыянын жээгинде жайгашкан өнөр жай ишканаларынын жана үй чарбаларынын иш-аракеттеринен улам коркунучка дуушар болууда. Майлуу-Суу дарыясын ири негизги булгоочулар – бул Майлуу-Суу электр лампа заводу, уран калдык сактагычтары жана төгүндүлөр. Завод Майлуу-Суу шаарынын жана анын айланасындагы айыл чарба талааларын (күрүч жана жүгөрү) жана калктын тамак-ашын сугаруу үчүн колдонулган сууну булгап, агынды сууларды дарыяга дайыма төгүп турат. Бул булгануу чоң көйгөйдүн бир гана бөлүгү болуп саналат: мурда Майлуу-Суу районундагы массалык жер көчкүлөр Сары-Бээ, Кугай жана Түштүк Карагач айылдарын тейлеген канализация системасын талкалаган. Бул тазаланбаган канализациянын Майлуу-Суу дарыясына түшүп кетишине алып келип, райондун калкынын ден соолугуна коркунуч жаратты.

ЖКККББ Кыргыз Республикасында ичеги-карын инфекцияларынын жогорку көрсөткүчүн түздөн-түз өлкө калкынын көпчүлүк бөлүгү ичкен таза эмес сууга байланыштырса болот, анткени анын башка аргасы жок. Аталган документте ошондой эле "суу түтүк системасынын жоктугу, коллекторлордун жана бөлүштүрүүчү системалардын эскириши калктын ооруга чалдыгуусунун жогорку деңгээлинин негизги себеби болуп суунун сапатынын начардыгына алып келди"деп белгиленген. Мурда да айтылгандай, ысык климат жана өндүрүштүк булгоочу заттар суунун сапатына жана жалпы калктын ден-соолугуна таасир этет. Бул көйгөйлөр калктын ден соолугуна гана эмес, экономикалык өнүгүүгө да таасирин тийгизет. Сууда жашаган оор металлдардан жана бактериялардан келип чыккан оорулар эмгекке жөндөмдүүлүктү жана кирешени, анын ичинде дары-дармек жана дарылоо чыгымдарын, ошондой эле акча табуу мүмкүнчүлүгүн жоготту.

Майлуу-Суу дарыясынан алынган суунун үлгүлөрүнө бактериологиялык анализ Жалал-Абад облусунун жана Майлуу-Суу шаарынын СанЭпид лабораториялары тарабынан жүргүзүлдү. Бактериялар температуранын өзгөрүшүнө жана башка факторлорго өтө сезгич. Үлгүлөр бөтөлкөлөргө алынганда, алар көбөйө баштайт (эгер температура жогоруласа) же өлүп же кыймылсыз болуп калышы мүмкүн. Лабораториялык анализдер үлгүлөрдүн сапаты начарласа, анализдин жыйынтыгында кеңири өзгөрүүлөргө алып келиши мүмкүн. Лабораториянын жыйынтыгы суунун булганышын көрсөттү, бирок натыйжалардын айырмасы бактериологиялык тесттер үчүн алгылыктуу айырмачылыктын чегинде. Эки лабораторияда колдонулган аналитикалык куралдар алгылыктуу деп табылды жана бул изилдөө изилдөө объектисинин алкагында катышуучуларды окутуу куралы катары каралды:

1. Оорунун козгогучтары жок
2. Лактоза оң ичеги таякчалары (ЛКП) 1 дм³ ашык эмес 10000, 225565, 39500, 38156
3. Коли-фаги (согуш) көп эмес 100 0 37 148 4 гельминттер 1 дм³ жок.

Суунун булганышынын экономикалык таасири адамдын ден-соолугуна же айлана-чөйрөгө тийгизген зыяндуу таасиринен улам олуттуу болушу мүмкүн. Ден-соолуктун начарлашы көбүнчө адамдын эмгегинин натыйжалуулугун төмөндөтөт, ал эми айлана-чөйрөнүн бузулушу адамдар түздөн-түз колдонгон суу ресурстарынын өндүрүмдүүлүгүн төмөндөтөт [3, Сент.77]. Суу ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу азыркы учурда өтө актуалдуу көйгөй болуп саналат. Бул биринчи кезекте суу мейкиндиктерин булгануудан коргоо, ошондой эле өнөр жай агымдары көлөмү жана келтирген зыяны боюнча биринчи орунда тургандыктан, аларды дарыяларга таштоо маселесин чечүү керек. Атап айтканда, суу объектилерине агызууну чектөө керек, ошондой эле өндүрүш, тазалоо жана утилдештирүү технологияларын жакшыртуу керек. Ошондой эле, саркынды сууларды жана булгоочу заттарды агызуу үчүн акы алуу жана калдыксыз жаңы технологияларды жана тазалоочу курулмаларды иштеп чыгуу үчүн алынуучу каражаттарды которуу маанилүү аспект болуп саналат. Минималдуу эмиссиясы жана разряддары бар ишканалар үчүн айлана-чөйрөнү булгагандыгы үчүн акынын өлчөмүн азайтуу керек, бул андан ары минималдуу агызууну сактоо же азайтуу үчүн артыкчылыктуу болуп калат.

Адабияттар:

- 1.Воронцов А. и., Николаевская Н. г. Экология жана суу чөйрөсүн коргоо маселелери. Инфра-М, 2011. — 98 б.
- 2.Данилов-Данильян В.и., Лосев К. С. Экологиялык чакырык жана туруктуу өнүгүү. - М: Прогресс-Салт, 2010. – 233 б.
- 3.Химиялык булганууда гидросфераны коргоо жана экология: изилдөө. пособие / Орлов д. С., Садовникова л. к., Лозановская и. Н. - М.: жогорку мектеп, 2012. – 167 б.
- 4.Экология, Саламаттыкты сактоо жана Россияда суу айлана-чөйрөнү коргоо: изилдөө. жана маалымдама. пособие / в. Ф. Протасов. - М: Финансы жана статистика, 2012. – 289 б.
- 5.Ситаров В.А., Пустовойтов в. в. социалдык экология. "Академия" басма борбору, 2010-жыл. – 236 б.
- 6.Хотунцев Ю. Л. Экология жана экологиялык коопсуздук:окуу. жөлөкпул. М.: Тилекмат, 2012. – 233 б.

Ташалиева Ж.М.

Ош мамлекеттик университети

СОЦИАЛДЫК КОРГООНУ УЮШТУРУНУН НЕГИЗГИ ПРИНЦИПТЕРИ

Аннотация

Бул макала Кыргызстандагы социалдык коргоо системасына арналган. Автор өз изилдөөсүндө ошол өткөөл мезгилдеги социалдык көйгөйлөрдүн пайда болушун жана чечилишин иликтеген. Айрыкча социалдык жардамды жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнө, айыл өкмөтүнө таянып таратуу идеясы айтылат. Кыргызстан социалдык өлкөгө айлануу коркунучун басып өттү деген ой далилденет. Себеби, айыл жеринде ар бир жаранда жер менчиги бар жана ошол үлүш жер азыркы учурда чон кирешенин булагы боло алат.

Аннотация

Данная статья изучает вопросов социальной защиты Кыргызстана в переходный период и пост переходный период. Реформирование системы государственной защиты переживает трудности так, как переход к рыночной экономике привело к инфляции сома и население не было готово этому по-психологически.

Annotation

Given clause studies of questions social helping of Kyrgyzstan in the transitive period and post the transitive period. The reforming social experiences difficulties how the transition has resulted in market economy to inflation of a catfish and the population was not ready on psychologically.

Социалдык маселелер менен адам баласы байыркы мезгилден бери эле күрөшүп келет. Бизге мамлекеттер жаралганга чейин эле коом элдин жашоо тиричилигин өстүрүү манилүү экенин билишкени белгилүү. Ал эми көчмөн кыргыз элинде бул көйгөй андан да орчундуу болгон. Биз кеп кыла турган социалдык коргоонун негизги принциптери ошол байыркы элдик менталитетке таянып, андан соң социалдык жардамга көп басым жасалууда. Элдик каражаттын акыйкат бөлүнүүсү бизге маалым.

Жардам көрсөтүүдө дагы башка маанилүү мамиле каражаттын колдонуу мүнөзү, бюджеттик булактан да мисалы, мамлекеттик чыгашаны калктын бир бөлүгүнүн талабын канааттандыруу үчүн багыттаса болот, же социалдык кызмат көрсөтүүлөргө дотация катары берилет. Бул эки кырдаалда тең дотация (жардам акча) түздөн түз субсидий (ваучер) катары берилет жана кыйыр түрдө товар баалары дотацияланат. Экөөсүнүн бирөөсү кырдаалга карата тандалат. Айрым учурларда социалдык кызмат көрсөтүүлөр эмес элдин муктаждыгы дотацияланат. Андан сырткары түздөн түз дотациялоо – субсидий менен каржылоо, чоң социалдык пайда алып келет. Себеби, акыркы мезгилде кыйыр дотация муктаж эмес башка адамдарга кетип калган учурлар болууда. Акыркы мезгилде кызмат көрсөтүүнү борбордун эмес жер жерлерде жүргүзүү башкарууда аймактарга берилип, жергиликтүү органдардын укуктары социалдык коргоо багытында кеңейүүдө. Бул түшүнүктүү, себеби, жергиликтүү бийлик муктаж болгондорго жакын болуп алардын социалдык жардамынын сапаттуу болушун даректүү жардамдын тактыгын, колунда жокторду толук

камтууну жана калкты социалдык жактан колдоону башкаруусун жакшыртат. Бул өтө манилүү.

Себеби, социалдык коргоонун башталыш чекити азыркы заманбап мезгилде экономикалык өнүгүүнүн түзүлгөн деңгээли жана экономикалык кайра жаралуулардын мүнөзү деп айтууга болот. Бул багытта өткөөл мезгилдин айырмалуу белгиси болуп мурун субсидия алып жүргөн товарлар эми дотация аз алуу менен алардын баасынын өсүп кетиши (эң биринчи тамак аш азыктары). Окуянын мындай өнүгүшүнүн тарыхтагы учурлардын тиги же бу тарапка өнүгүүсүнө ылайык оң жана терс жагы бар.

Бул учурдун оң жагы катары баалардын эркин болушу жана алардын базар экономикасынын механизминде кирип товардын, кызмат көрсөтүүнүн стимулун аныктоочу фактор болуу менен өндүрүштүн үзүрлүүлүгүн артылышы жана ресурстардын туура бөлүүгө өндүрүштүк чыгашаны азайтууга кошкон салымы болуп саналат. Ал эми баалардын эркин болушу жана базар механизминде киришинде социалдык жардамдын канчалык деңгээлде керек экени тагыраак аныкталган. Себеби, буга чейин жашап келген наркты (бааны) дотациялоо тартиби социалдык жардам аз керек болгон адамдарга пайдалуу болуп келген.

Экономикалык кайра жаралуулардын терс жагы катары калктын байлык белгиси катары катмар катмарга бөлүнүп калуусу саналат да ал акыйкатсыз бөлүнгөндөй ой калтырат. Айрым базардык иш чараларга үзүр көрсөтө албайт. Бирок, мындай көрүнүш өткөөл мезгилдин башталышында гана байкалат. Базар мамилелеринин жаралышы жана элге сиңимине жараша анын акыбети сезиле баштайт. Жакшы ойлонулган трансфера манилүү ролду ойнойт.

Бир тараптан мындай система элдин байлык белгиси менен катмарларга бөлүнүүсүн сөзсүз жумшартат, экинчи тараптан ал өндүрүштүн үзүрлүү болушуна өбөлгө түзөт. Белгилүү болгондой өндүрүштүн үзүрлүү болушу деп аз чыгаша кетирип, көп кирешени алуу деп түшүнөбүз. Буга байланыштуу суроо пайда болот. Трансферт же социалдык төлөмдөр жеңилдиктер өндүрүштүн үзүрлүү болушуна кандай таасир көрсөтөт?

Биринчиси - муктаж болгондорго жардам берүү менен социалдык акыйкатуулукту жаратуу.

Экинчиси – жакырчылык деңгээлин төмөндөтүү жана өткөөл мезгилде экономикалык кайра жаратууларды ийгиликтүү ишке ашыруу.

Кыргыз Республикасында шаар жана айыл жериндегилердин менталитетинин айырмасынан каада салттардан улам да алардын үй - бүлө мүчөлөрүнүн кирешелерин аныктоо жөн эле иш эмес. Аял эркектин кирешесин бир саноо керекби? Балдардыкын кошуу керекби? Үйлөнгөн чоң уулун же кызын кошуу керекби? жана башка ушул сыяктуу суроолор пайда болот.

Үй – бүлө өлчөмү жана туугандык мамилелер өзүнчө көйгөйдү жаратат. Мисалы, чоң бизнесмендердин ата энелери пенсия алышат. Ал кемпир чалдын кирешеси жакырчылык чегинен ашпайт. А иш жүзүндө алар бакубат жашашат. Ошондуктан мындай социалдык камкордук тармагы жана аны жаратуу мааниге ээ.

Социалдык камкордуктун жолдору жөнүндө кеп болгондо жардамдын акчалай же товар менен берилиш формаларынын маанисин да белгилей кетүү керек. Практика көрсөткөндөй так акчалай жардам берүүдө алмашуу жараяны пайда болот жана ал базар мамилелерин колдойт. Акчалай жөлөк берүүдө адамдардын аракети эркин болот да керектөөчүнүн маалыматтуулугу өсүп, ал ык пайдалуу да үзүрлүү. Товар түрүндө төлөп берүү артыкчылыка ээ эгер ал белгилүү бир товарлар менен жана керектөөчүлөр топторго берилсе. Ошондой эле так товар менен төлөөдө трансферт түздөн түз так категорияларга белгилүү бир максатка берилсе үзүр көп болот (келечек энелер үчүн, жаңы төрөлгөндөргө, жаш балдары бар үй – бүлөлөргө жана башкаларга).

Социалдык камкордуктун жана социалдык коргоонун принциптерин иликтөөдө ар жердин өзгөчөлүгүн белгилеп кетүү максатка ылайык. Бул планда кадимки (тип) көрүнүш катары жергиликтүү элди катыштырган айыл социалдык программалары саналат. Мисалы, жергиликтүү элди тартуу менен маалымат топтоо жана аны иштеп чыгуу.

Мында ошол жергиликтүү адистер айкындыкты, чындыкты камсыз кылып жогоркуларга өз убагында маалымат жеткирип туруусу талап кылынат. Бул багытта Кыргызстанда да жакшы тажрыйба бар. Айыл Кеңештери «Айыл өкмөттөрүнө» айланган. Түзүлгөн тармактын кызматкерлери эки милдетти аткарат: биринчиден алар аткаруу бийлигинин өкүлү болушат – райондун, областын, администрациялардын. Экинчиден, алар жергиликтүү элдин да оюн чагылдырат, себеби Кеңештерди эл шайлаган. «Айыл өкмөтүнүн» кызматкерлери да Айыл Кеңешинин депутаттары да элге жакын болот. Алар бар көйгөйлөр тууралуу көп билишет жана акыркы мезгилде жетпей жаткан тиги же бу суроо боюнча акыйкаттуулукту, калыстыкты, камсыз кыла алышат.

Ушул изилдөөнүн алкагында эң биринчи бизди кызыктырганы: жергиликтүү эл жакырчылыкты социалдык камкордукту жана камсыздоону кандай түшүнөт. Мындан бул иштин өтө көлөмдүү экенинен сырткары да анын этикалык жагы бар. Көптөр жакыр чечилип төмөнкү деңгээлде болсо да аны мойнуна алышпайт. Ушул же башка себептерден социалдык түзүлүш, социалдык топтор жөнүндө маалымат алуу жөнөкөй эмес. Ал байлар менен кедейлер ортосундагы байланышты чечмелегендей эле кыйын. Буга дал келген суроолорду, жогоруда айтылгандай, чечүү үчүн жергиликтүү элдин жардамы менен тандап тандап изилдөөгө туура келет. Калк мында маалыматтык эле булагы болбостон ал маалыматты жыйноо боюнча, иликтөөдө кызматташ да болушат. Социалдык камкордук системасын жаратуу жараянында тигил же бул жердин өзгөчөлүгүн, тиги же бу тармактын мүнөзүн эске алуу керек. Кыргыз Республикасы негизинен айыл чарбалык өлкө. Өткөөл мезгил жылдарында эл чарбасынын башка тармактарына караганда айыл чарбасында өзгөрүүлөр бир топ тез жүрөт. Кыргыз Республикасында суверендүүлүк башында көрсөткөндөй жерди менчиктештирүү жана айыл чарба реформасын жүргүзүү өнөр жайга же башка өндүрүшкө караганда жеңил өткөн. Кыргызстандын айыл чарбасынын өзгөчөлүгү ушунда анда 60% дан ашык айылда жашайт. Анын ичинде он миңдей начар жабдылган, тажрыйбасы жок, каражаты жок формалар, дыйкан чарбалары

азыркы күндө да толтура. Кеңеш доорунан кийинки абалды курчуткан дагы бир маселе, ошол дыйкандардын өндүрүмдүүлүгүнүн түшүмү менен алардын базар муктаждыгын изилдебей эле жерди иштетиши, жерди туура эмес күтүшү, натыйжада аз түшүмдүүлүгү байкалат. Кризистик көрүнүш катары, жалпы экономикада, бөлүп алсак, айыл чарбада көптөгөн аймактардагы айыл калкынын жумушсуздугу. Анан дагы ошол жумушсуздар эреже катары жөлөк акчага укуктуу эмес.

Анализ көрсөткөндөй Кеңеш доорунда көп балалуу үй – бүлөлөргө жөлөк акча баарына тегиз берилчү. Үйдө баланын болушу эле жеңиштүү эле. Ал эми бир катар өлкөлөрдө (Мисалы, Аргентина, Бразилия, Чили, Уругвай жана башкалар). Көп балалуу үй – бүлөлөргө мээнет менен тобокелге (риск) жараша берилет. Бул өлкөлөрдө баланын эле болушу камсыз боло турган тобокелчиликке жатпайт. Ошондуктан алар да жөлөк акча берүү системасында мамлекеттик ишканаларда иштеген ата эне камтылган. Адамдарды социалдык жактан коргоонун булагы болуп бюджетке түшкөн акча болгондуктан ошол каражаттын кайсыл каналдардан түшүп жатканын иликтөө маанилүү. Мурун жана азыр да эки канал бар: жумуш керектөөчүлөрдөн жана жумушчулардын өзүнөн. Айыл чарбасынын өзгөчөлүгү ушунда анда иш белгилүү мезгилде гана болот. Ошондуктан жөлөк акчалардын бардык майда чүйдөсүн билүү кыйын. Кыйынчылык, биринчиден административтик келишпестиктен жана жардамга муктаждыктарды каттоодон. Эгер мурундары жөлөк акча узака созулган мөөнөткө берилип, (көп балалуу үй – бүлөлөргө, пенсиялар) текшерүүгө мүмкүн эле. Эми жумушсуздук маалында, жардамга муктаж адамдардын саны өсүү маалында, көптөгөн ишканалар банкрот болуп, элдер майда майда ишканаларда иштеп жатканда же өз иши менен алектенгенде, аларды мамлекет тарабынан эле текшерүү эмес, алардын социалдык функциясын көзөмөлдөө да өтө кыйын. Азыр кырдаал өзгөрдү. Адамдар байлыгы жана кирешеси жагынан кескин айырмаланып калды. Анын артынан социалдык коргоого элди алуу жараяны да татаал адрестик мүнөзгө ээ болду. Ал кезегинде социалдык жардам көрсөтүү тартибин кайра карап чыгууну талап кылат. Азыр чынында жардамга муктаж адамдар четте калып калбаш үчүн даректүүлүк курч керек.

Адабияттар:

- 1.Купуев П. Местное самоуправление и самофинансирование области, города,районов. Выпуск 2. С 20.
- 2.Кыргызстан в цифрах.Бишкек, 1996.С 10.
- 3.Куда идут сельскохозяйственные кредиты. Слово Кыргызстана.1997 г.

Нармырзаева Г.А. преподаватель
МНУ им. К.Ш. Токтомаматова

ВЛИЯНИЕ САХАРНОГО ДИАБЕТА НА КРОВЕНОСНУЮ СИСТЕМУ

Аннотация

В современном мире человеку сложно вести здоровый образ жизни, что связано с неправильным питанием, стрессом, экологией, приводящее к нарушению эндокринной, нервной, сердечно - сосудистой системы. В настоящее время миллионы людей страдают нарушениями эндокринной системы, приводящей к сахарному диабету, нарушению сосудов, приводящей к тромбозам, варикозам, образованию трофических язв, связанные с заболеваниями нервной системы. Это является важной задачей предупреждения возникновения, а главное предупреждению частых осложнений, влияющих на оказание медицинской помощи, своевременной постановке диагноза, что зависит от длительности и эффективности лечения.

Ключевые слова: сахарный диабет, тромбоз, эндокринная система, опорно-двигательный аппарат, сосуды, стопа, ишемия, статины, артропатия.

КАНТ ДИАБЕТИНИН КАН АЙЛАНУУ СИСТЕМАСЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Аннотация

Заманбап дүйнөдө адамдын сергек жашоо образын жүргүзүү кыйынга турат, бул туура эмес тамактануу, стресс, экология менен байланыштуу, бул эндокриндик, нерв жана жүрөк-кан тамыр системаларынын бузулушуна алып келет. Учурда миллиондогон адамдар эндокриндик системанын бузулуусунан жапа чегип, кант диабетине, кан тамырлардын бузулушуна алып келип, тромбозго, варикоздук тамырларга, нерв системасынын ооруларына байланыштуу трофикалык жаралардын пайда болушуна алып келет. Бул пайда болушуна жол бербөө, эң негизгиси, медициналык жардам көрсөтүүгө таасир этүүчү тез-тез татаалданууну болтурбоо, дарылоонун узактыгына жана натыйжалуулугуна көз каранды болгон өз убагында диагноз коюунун маанилүү милдети.

Негизги сөздөр: кант диабети, тромбоз, эндокриндик система, таяныч-кыймыл аппараты, тамырлар, бут, ишемиялар, статиндер, артропатия.

THE EFFECT OF DIABETES ON THE CIRCULATORY SYSTEM

Annotation

In the modern world, it is difficult for a person to lead a healthy lifestyle, which is associated with malnutrition, stress, ecology, leading to disruption of the endocrine, nervous, and cardiovascular systems. Currently, millions of people suffer from endocrine system disorders, leading to diabetes mellitus, vascular disorders, leading to thrombosis, varicose veins, the formation of trophic ulcers associated with diseases of the nervous system. This is an important task of preventing the occurrence, and most importantly, preventing frequent complications that affect the provision of medical care, timely diagnosis, which depends on the duration and effectiveness of treatment.

Key words: diabetes mellitus, thrombosis, endocrine system, musculoskeletal system, vessels, foot, ischemia, statins, arthropathy.

Введение.

Сахарный диабет наиболее распространенное хроническое заболевание в мире, что является серьёзной опасностью, связанное с тяжёлыми осложнениями. Это является необходимостью в разработке национальных программ

профилактики и лечению в области здравоохранения и обеспечению доступа населения к лечению.

1. Различные нарушения функций мягких тканей и скелета нижних конечностей частая причина обращения пациентов с диабетом за медицинской помощью (нейропатия, остеопатия, диабетическая стопа). Это причинные нарушения углеводного обмена, что требует от врача-эндокринолога, большого объема знаний и координацию с другими специалистами. При сахарном диабете часто подвержена риску сердечно сосудистая система. Сахарный диабет является причиной таких заболеваний как инсульты, инфаркты и высокого артериального давления, при этом осложнения могут проходить бессимптомно в течении нескольких лет. Часто люди ошибаются думая о том что болезни сердца развиваются в зрелом и пожилом возрасте. При сахарном диабете сердечно-сосудистые заболевания могут возникать до тридцати лет. Нарушение выработки инсулина, который контролирует уровень сахара в крови, часто приводит к такому заболеванию как сахарный диабет, при этом страдают кровеносные сосуды, сначала мелкие капилляры, а затем крупные артерии. Сосуды становятся менее эластичными, уменьшается их проницаемость, ухудшается функция полноценно питать ткани и органы. В результате сосудистых нарушений происходит ухудшение работы сердца, уменьшается давление крови в сосудах, что постепенно приводит к их кровенаполнению. Люди страдающие сахарным диабетом часто имеют избыточную массу тела или ожирение. Причина этому: погрешности в диете, несвоевременное измерение артериального давления, которое необходимо проводить во время заболевания сахарным диабетом, следить за уровнем холестерина в крови и нарушение её свертываемости. Всё вышеизложенное отрицательно влияет на сосуды и приводит к более тяжелым осложнениям и последствиям. Одними из которых являются ангиопатия, артериальная гипертензия, нейропатия и хроническая гипергликемия.

2.Ангиопатия - это сосудистое нарушение, возникающее при сахарном диабете и характеризуется функциональными нарушениями в работе капилляров и артерий что приводит к изменению состава крови. Это следствие повышенного содержания сахара. А что касается артериальной гипертензии, то есть изменение давления, то является необходимым в поддержании уровня глюкозы в рамках допустимых значений. Высокое давление приводит к риску развития атеросклероза, инсультов, инфарктов и других осложнений. Так же не стоит забывать, что сахарный диабет первого типа причиной поражения не только сосудов, но и почек. А при диабете второго типа развиваются тяжелые метаболические нарушения. При нейропатии же происходит поражения периферических нервов, что вызывает боль, парестезии и сухость кожи. Тяжесть нейропатии зависит от уровня глюкозы, возраста, срока болезни. Хроническая гипергликемия, раны, нарушение углеводного обмена, боли и температура, атрофия мышц стоп. Эти серьезные осложнения являются образованием трофических нарушений диабетической стопы, признаками которой являются трещины в области пальцев стопы, пятки и часто, присоединяющийся инфекции.

Нарушение периферической нервной системы формирует усиление периферического кровотока, расширение артерий, открытие артериовенозных шунтов, что ведет к нарушению вен нижних конечностей, отёку и появлению трофических язв. Так же важным фактором в нарушении сосудистой системы является липидный обмен и симптом хромоты. Выраженные нарушения характеризуются повышением вязкости крови и плазмы, способности эритроцитов и тромбоцитов функционировать, так как при их деформации нарушается кровоток, повреждаются артерии. Наиболее тяжелым проявлением при диабете является синдром хронической артериальной недостаточности, что вызывает болевой синдром и появление язвенно-некротического поражения стопы, что приводит к появлению трофических язв.

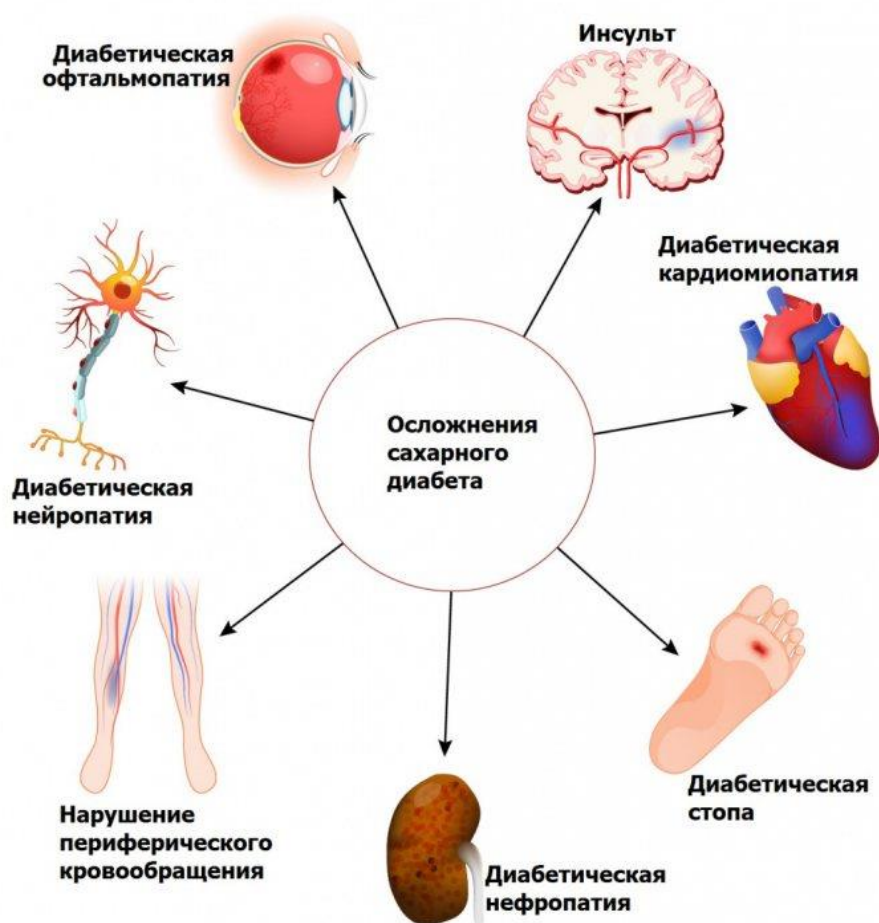

Рис.1. Осложнения сахарного диабета

3. После прохождения курса лечения в медицинском центре, ухода за пациентом в домашних условиях очень важным является:

1. разгрузка пораженной конечности;
2. поддержания кровоснабжения, следуя назначения врача;
3. борьба с инфекцией с использованием современных средств дезинфекции;
4. своевременная обработка раневой поверхности (ферменты, антибактериальные препараты, стерильные перевязочные средства, измерения АД, отказ от вредных привычек, поддержание влажной среды стопы, доступ воздуха) это комплекс мероприятий способствует снижению риска инвалидности пациента с диабетической стопой и повышения качества жизни.

Диабетическая стопа

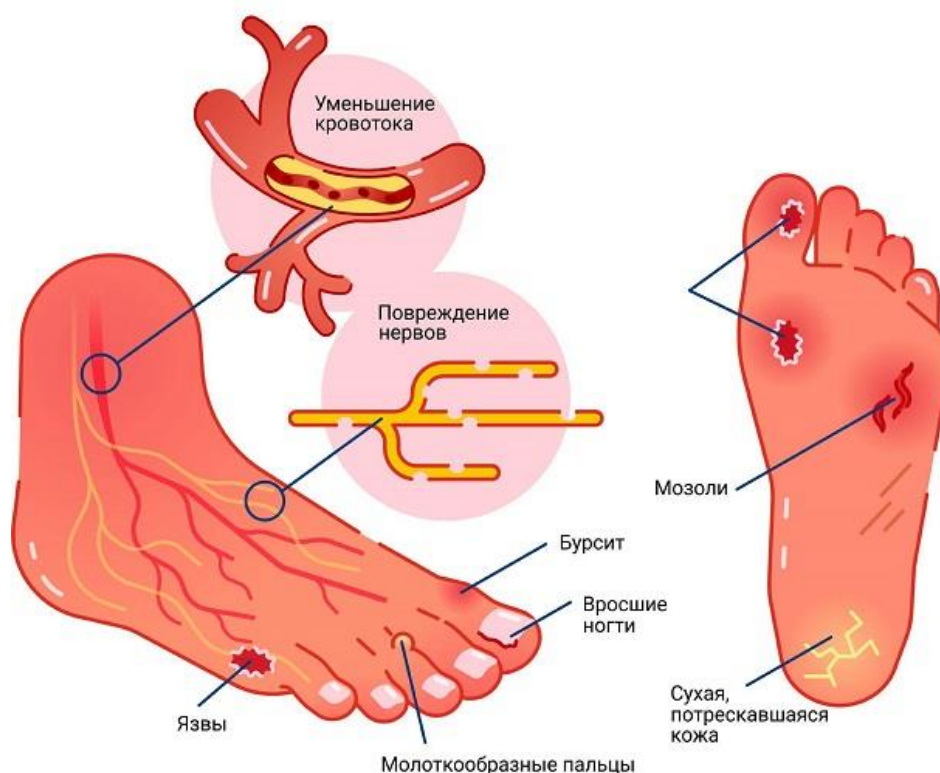

Рис.2. Диабетическая стопа

Результат. Сахарный диабет вызывает наиболее частые поражения нервной, сосудистой и костной систем человека. Это часто является причиной обращений пациентов за медицинской помощью. В связи с нарушениями функций костной и мышечной систем организма, приводит к нарушению жизнедеятельности человека, вызывая при этом нарушения психоэмоционального состояния, хромоту, боли, снижению нагрузки на опорно-двигательный аппарат.

Выводы. Для лечения сахарного диабета необходимо своевременная диагностика, выбор терапевтической тактики и профилактики заболевания. Использование современных методов диагностики, как в области эндокринологии, так и в хирургической помощи, участие в психологической помощи медицинского персонала, родных и близких людей.

Список литературы

1. Дедов И.И. Шестокова Э.Д.- Алгоритмы специализированной мед. помощи больных сахарным диабетом 2015г.
2. Заяцева Е.Я. Токмокова А.Ю.-лечение хронических ран (сахарный диабет) 2012г.
3. Гапсаям Г.Р. Токмокова А.Ю.Егорова Д.Н.-лечение синдрома диабетической стопы (раны и раневые инфекции) 2015г.
4. Rajamani Kolman P/G/ effect of fenofibrate on amputation everits in people with type 2 diabetes meleitus a prespecifred analisis of randomited confrolieicifrial 2009 г.

МАЗМУНУ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS:

Воробьев А.Е., Торогелдиева А.Б., Такеева А.Р. КМШ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАЛАРЫНЫН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮН МАМЛЕКЕТТЕР АРАЛЫК ЖАНА КООМДУК ДЕНГЭЭЛДЕ ТАЛДОО.....	3
Капарова Г.Т., Топчубаева Г., РОЛЬ ВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТЕЙ В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА.....	13
Кадырбекова Ч.К., Хамзаева А.М. МАМЛЕКЕТТИК КЫЗМАТТАРДЫ САНАРИПТЕШТИРҮҮНҮН ЧЕТ ӨЛКӨЛҮК ЖАНА АТА МЕКЕНДИК ТАЖРЫЙБАСЫ.....	18
Жороева А.М., Максатбекова Г.М. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЙЫЛ ЧАРБАСЫН БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫН ӨРКҮНДӨТҮҮ ФАКТОРЛОРУ.....	25
Абдыкалыкова Ж.А. ПРИНЦИПЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ КР И ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА.....	31
Ганыбаева У.Г., Сыдыкова У.А., Карабаева М.А. АУДИТТИН ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТТАРЫНЫН МАҢЫЗЫ ЖАНА АЛАРДЫ КЛАССИФИКАЦИЯЛООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	39
Адышева Н.К. ГЛОБАЛИЗМ И ДИАЛЕКТИКА МОДЕРНИЗАЦИИ.....	43
Бекташева А.Дж. ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	51
Арстанбекова Н.Б., Нургазыева А.Н. ХИМИЯНЫ ОКУТУУДА ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАРДЫ КОЛДОНУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ.....	59
Абдурахманова Х.Ж., Камалидинова Н.Ш., Султанова А.А. КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	65
А.М.Паязова, Паязова К.П. ОКУТУУ УЧУРУНДА БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНДА ТААНЫП- БИЛҮҮ ИШ-АРАКЕТТЕРИНИН КАЛЫПТАНЫШЫ.....	71
Айтиева А.Ш. ӨНДҮРҮШТҮН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУДА САНАРИПТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ.....	79
Абдулматов А.М. ИШКАНАЛАРДА САНАРИПТИК ТРАНСФОРМАЦИЯНЫ БАШКАРУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АНЫ ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ.....	83
Байымбетов Н.Ж., Абдурайымова Г.Э. ИШКАНАДА ЭМГЕККЕ АКЫ ТӨЛӨӨ СИСТЕМАСЫН ЖАКШЫРТУУ.....	87
Жакып кызы О. САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА МУГАЛИМДЕРДИН КВАЛИФИКАЦИЯСЫН ЖОГОРУЛАТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ.....	92
Паязова А.М., Асанбекова А.Ш. ҮЙ-БҮЛӨДӨ ЖАЛГЫЗ БАЛАНЫ ТАРБИЯЛООНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ЖАНА ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ.....	96
Паязова А.М., Каныбек кызы А.	

АДАБИЙ ОКУУ КУРСУН ӨЗДӨШТҮРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН БААРЛАШУУ КӨНДҮМДӨРҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ.....	102
Камалидинова Н.Ш., Абдурахманова Х.Ж., Султанова А.А. ЖАШТАР АРАСЫНДА СОЦИАЛДЫК ЖООПКЕРЧИЛИКТИ ЖАНА ИНСАНДЫК ЭРКИНДИКТИ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ.....	109
Абдрахманова А. МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭМОЦИОНАЛДЫК ИНТЕЛЛЕКТИНИН ӨНҮГҮШҮНӨ ИСКУССТВОНУН ТААСИРИ.....	114
Шарипбекова А.Б., Жолдошбаев А.А. САНАРИПТИК САЛЫКТЫК БАШКАРУУ КОНЦЕПЦИЯСЫ ТУУРАЛУУ.....	118
Ирисбекова А.З. СЫНЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ – ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАКСАТЫ КАТАРЫ.....	127
Ирисбекова Ү.З. ДОЛБООРДУК ОКУТУУ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДА СЫНЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ.....	131
Нышанбаева А. НАСААТЧЫЛЫКТЫН БИЛИМ БЕРҮҮНҮН САПАТЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ...	134
Арстанбек кызы Г. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН ТАРБИЯЛООДО АТА-ЭНЕНИН РОЛУ.....	138
Кенешева Э.Б. ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДА БИЛИМ БЕРҮҮНҮН САПАТЫН БААЛОО.....	142
Орозматова Т.А. ГЛОБАЛДАШУУ ШАРТЫНДА ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ.....	147
Курваналиева Д.К. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНДА ӨЗҮН-ӨЗҮ БАШКАРУУ КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮ.....	151
Болотова А.С., Рысбаева А.А. ОКУУЧУЛАРДЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК МАДАНИЯТЫН ЖОГОРУЛАТУУДА КЕЙС- ТЕХНОЛОГИЯНЫ САБАКТА КОЛДОНУУ.....	155
Алиева А.А. ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕ “СЫНЧЫЛ ОЙЛОМДУ ӨНҮКТҮРҮҮ” ТЕХНОЛОГИЯСЫН КОЛДОНУУ.....	159
Борубаев Т.Б., Номадинова Г.У. N БЕЛГИСИЗДҮҮ ТЕНДЕМЕЛЕР СИСТЕМАСЫ АЛАРДЫ ЧЫГАРУУНУН МЕТОДДОРУ.....	163
Досалиева К.А., Нармырзаева Г.А., Досалиев Э.Б. ПРАВОВЫЕ И ЭТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПРИ ОКАЗАНИИ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ.....	168
Шерипбаев А.Р. С.КАРАЛАЕВ МЕНЕН Ж.МАМАЙДЫН “СЕМЕТЕЙ” ЭПОСТОРУНДА МЕТАФОРАНЫ КОЛДОНУУ.....	174
Эгембердиева А.Д., Абдымамүнова Д.З. СУУ БУЛГАНЫШЫНЫН КӨЙГӨЙҮ ЖАНА АНЫ ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ (МАЙЛУУ- СУУ ШААРЫНЫН ДАРЫЯСЫНЫН МИСАЛЫНДА).....	179
Ташалиева Ж.М. СОЦИАЛДЫК КОРГООНУ УЮШТУРУНУН НЕГИЗГИ ПРИНЦИПТЕРИ.....	185
Нармырзаева Г.А. ВЛИЯНИЕ САХАРНОГО ДИАБЕТА НА КРОВЕНОСНУЮ СИСТЕМУ.....	188

Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова 2025 №1
Зарегистрирован в Министерстве Юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство №1405
от 21 мая 2008 года

Формат 21х297 Объем 12,25 п.л. 1/16 Тираж 150 экз.
Отпечатано в частной типографии ИП «Газибаев Х.Б.»
г.Жалал-Абад, ул.Токтогула, 20-3